

A NEMZETI IDEOLÓGIA
TUDÁSKÉSZLETE

ÁLLAM ÉS SZIGET:
VAN-E KORZIKAI NÉP?

AZ ASSZIMILÁCIÓ
20. SZÁZADI FEJEZETEI

MAGYAR VAGYONOK
ROMÁN VAGYONKEZELÉS
1945 – 1948 KÖZÖTT

REGGIO

KISEBBSÉGI
SZEMLE

BE- ÉS KITELEPÍTÉSEK
SZLOVÁKIÁBAN

KÁRPÁTALJAI MAGYAROK
ÉS A „SZOVJET NÉP”

NÉMET TELEPÜLÉSEK
SZLOVÁK ÖNazonosság
MAGYARORSZÁGON

KATOLIKUS MAGYAROK
ERDÉLYBEN 1944 – 1991

2

1992

REGIO

REGIO

Kisebbségi szemle 1992. 3. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐSÉG:

Fejős Zoltán
Filep Tamás Gusztáv
Lázár Guy
Molnár Imre
Papp Zsuzsa korrektor
Szarka László felelős szerkesztő
Tóth Pál Péter

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

András Károly (München)
Ballá Kálmán (Pozsony)
Cs. Gyimesi Éva (Kolozsvár)
Dobossy László elnök
Hódi Sándor (Ada)
Karády Viktor (Párizs)
Kemény István
Kósa László
Pomogáts Béla
Turczel Lajos (Pozsony)
Várdy Béla (Pittsburg)

KIADÓ:

Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
1068 Budapest, Gorkij fasor 38. tel.: 1211-120
Felelős kiadó: Mezey Katalin

SZERKESZTŐSÉG:

1014 Úri u. 53. tel.: 1560-457
Szerkesztőségi titkár: Gálné Kovács Andrea
Megjelenik: évente négyszer

MEGRENDELHETŐ:

Magyarországon a szerkesztőségben:
1014 Budapest Úri u. 53.
Csehszlovákiában a CSEMART Galéria
címén: 94501 Komárno, nám. 1. mája 3.
Romániában a kolozsvári Művelődés c. lap
szerkesztőségében.

ELŐFIZETHETŐ:

Magyarországon postai átutalással
a Párbeszéd Alapítvány számlaszámán:
Magyar Hitelbank 222-11882
Arany János u. 20.

Németországi számlaszámunk:
Stadtsparkasse München,
Konto Nr. 907 47 6063, BLZ: 701 500 00

Az Egyesült Államokban a Püski-Corvin
Könyvesbolt fogad el megrendeléseket.
(251 E. 82. Street, New York, NY, 10028.)

Magyarországról külföldre előfizethető
a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnál
(1389 Budapest, Pf. 149. Lapexport).

Az egyes lapszámok Budapesten a nagyobb
hírlapboltokban és az alábbi budapesti
könyvesboltokban kaphatók: Árkádia, Írók
könyvesboltja, LITEA, Magiszter, Pont,
Püski könyvesbolt, Stúdium.

ÁRA:

130 Ft, 40 Kcs, 6 USA dollár, 10 német mára*
Előfizetési díj egy évre: 520 Ft, 100 Kcs, 24
USA dollár, 40 német mára. (Az árak posta-
költséggel együtt értendőek)

NYOMDAI MUNKÁLATOK:

Rakpart Kft 139/92
Felelős vezető: Galler Péter

Szedés, tördelés: MTA Történettudományi
Intézetének Kiadványcsoportja

A borítót tervezte: Bánvölgyi Annamária

ISSN 0865 - 557X

TARTALOM

Csepeli György 3 Szimbólumok a nemzeti
ideológia tudáskészletében

ÁLLAM, NEMZET- ÉS A SZIGET

Anne Knudsen	19	A korzikaiak mások!
Faragó Béla	36	Van-e korzikai nép? A jakobinus demokrácia és a kisebbségi kérdés

FEJEZETEK AZ ASSZIMILÁCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

Varga Kálmán	59	Telepesfalvak, kolóniák Komárom környékén (1919-1950)
Lipcsey Ildikó	76	CASBI: az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Felügyelő Pénztár működése Romániában (1945-1948)
Štefan Šutaj	91	A Dél-akció. A szlovákiai magyarok 1949. évi csehországi kiteleptése
Garami Erika Szántó János	H3	A magyarországi szlovákok identitása
Radó Péter	135	A nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználata Magyarországon

MAGYAR ÉS NÉMET KISEBBSÉGEK

Holger Fischer	147	A magyarországi németek 20. századi társadalmi-gazdasági átalakulásának térbeli aspektusai
Ljuba Siselina	166	A volt Szovjetunió nemzeti politikája és a kárpátaljai magyarság

RENDEZNI VÉGRE

Juraj Alner	175	A magyar-szlovák sorsközösség
Niederhauser Emil	189	A dialógus dicsérete

SZEMLE

Kósa László	196	Az erdélyi katolikus egyház 1944-1991 között
András Károly	200	Kisebbségi szimpózium Bécsben
R. Süle Andrea	204	Konferencia a migrációról
Dobos Ferenc	207	Cseh esszék a győzelem csapdájáról
Marcus Galdia	211	Nyelvi kisebbségek Karin Höpp Nyugat-Európában
	213	Visszhang

CSEPELI GYÖRGY

Szimbólumok a nemzeti ideológia tudáskészletében*

A nemzeti ideológia által képzett tudáskészlet egyes alkotórészei arra szolgálnak, hogy a nemzeti társadalom tagjai hihessenek nemzetük létezésében, azonosulhassanak nemzetükkel, elhelyezhessék nemzetüket a lét dimenzióiban, megállapíthassák a nemzeti lét kiterjedésének körét és határait. Az ideologikusan megformált tudáskészlet azonban csak akkor válik alkalmassá a nemzeti társadalom életének teljeskörű leképezésére és bemutatására, ha a fenti alkotórészekkel együtt olyan megismerési szerkezeteket is tartalmaz, melyek alkalmazása révén a nemzeti társadalom tagjaiban a *megértés* benyomása támad, azaz értelemmel tudják telíteni nemzeti tapasztalataikat, cselekvéseiket és magatartásmódjaikat olyan érvekkel lesznek képesek magyarázni, melyekhez nemzeti hovatartozásuk okán folyamodhatnak. A megértés eszközeit, az érveket és a magyarázatokat a nemzeti ideológia által formált tudáskészlet *értelmezései* szállítják.

A tudáskészlet értékei alapján teremtnének meg azok az *értékelési szerkezetek*, melyek világosan kijelölik a nemzeti szempontból kívánatos és nem kívánatos tárgyak, jelenségek, személyek, működésmódok körét. Az értékelés nyomán olyan megértés támad, mely a saját és pozitívan értékelt nemzeti csoporttal pozitív (segítő, előmozdító, erősítő, fejlesztő stb.) viszonyban álló tárgyat, jelenséget, személyt, működésmódot ugyancsak pozitívnak mutatja be. És megfordítva, ami a nemzeti csoportot taszítja, attól idegennek hat, ellenszenves számára, tőle távoli, azt automatikusan negatív értékkel ruházza föl.

Ezt a meglehetősen egyszerű (egyébként az etnocentrizmusból örökölt) értékelési szerkezetet szükségképpen szüntelenül veszélyeztetik a szerkezetbe nem illő mozzanatok, ellentmondások. Az egyes nemzeti ideológiák éppen abban különböznek, hogy az ilyen esetekre nézve milyen kognitív lehetőségeket kínálnak. Elvileg az a leginkább kézenfekvő megoldás, ha az értékelési dilemmák felmerülése során *átértékelési*

* Részlet a szerzőnek a Századvég Kiadónál ez évben megjelenő *Nemzet által homályosan* című könyvéből.

szervezeteket tartogatnak, melyek jóvoltából az ellentmondó információ forrása denunciálódik, tartalma bagatellizálódik, vagy egyszerűen kényeszerű felejtésre ítélődik, esetleg új magyarázó szerkezetbe illesztve elveszíti ellentmondó erejét (Angelusz, Csepeli, 1982).

Példák a fenti értelmező szerkezet működésére sokféle tematizációs területről említhetők. Vegyünk most egy példát a történelmi tudat területéről. A függetlenségi harc nyilvánvalóan pozitív érték, melyet fenyegetni látszik az a történelmi körülmény, ha az elbukott. Ebben az esetben az eredeti érték fenntartása különféleképpen lehetséges: állítható, hogy a függetlenségi harc nem bukott el, csupán rágalomról van szó. Ha ez az állítás nem tartható, akkor mondható, hogy nem is volt szó a függetlenségi harcról, csupán múltó epizód volt az adott eseménysorozat a nemzet életében. Új magyarázó szerkezetbe ágyazva kijelenthető, hogy a szóban forgó bukás voltaképpen felemelkedésnek vetette meg az ágyat. Végül az sem abszurditás, hogy az adott eseménysorozat kitörlődik a nemzeti emlékezetből.

Az *oktulajdonítás* (attribúció) révén a nemzet életében bekövetkező különféle események okait illetően nyílik ítéletalkotási lehetőség, mely az értékelések működését jelentős mértékben megkönnyítheti, az ideologikusan megszerkesztett nemzetképet védelmezheti. Az okok, akadályok, illetve előmozdító tényezők képében jelenhetnek meg (siker-okok, illetve kudarc-okok). Mindkét változatukban vannak közöttük olyanok, amelyek tartós, elháríthatatlan természetűek, illetve olyanok, amelyek működése átmeneti, ideiglenes. Az okok aszerint is megkülönböztethetők, hogy nemzeti szempontból belsőnek vagy külsőnek minősülnek. Az ily módon kialakuló okkészlet tág magyarázati lehetőségeket kínál mindenféle nemzeti siker vagy kudarc magyarázatára. Tartós, elháríthatatlanul bekövetkező külső ok például a *végzet*, a *tűlerő*. Ennek az oknak az ideiglenes, hol ható, hol nem ható változata a forgandó *szerencse* (például a „balsors”). Tartós, de belső okként jelentkezhethet az állandónak beállított nemzeti karakter egy-egy vonása, valamely tehetség, képesség vagy a nemzeti társadalom történetileg állandónak tűnő strukturális jellegzetessége (például a „szalmaláng”, „elmaradottság”). Végül ideiglenesen ható belső ok lehet néhány morális karakterisztikum vagy megtanulható, illetve elfelejtendő tulajdonság (például „összetartás”, „széthúzás”, „üzleti szellem”).

Gyakorta alkalmazott attribúciós szerkezet a felelősség el- vagy áthárítása, bűnbakok keresése, a nemzetet sorscsapásként ért külső hatások fölemlgetése, a vádaskodás, mentegetés stb. (Kelly, Michela, 1984).

A valószínűsítések terepe a jövő (Lichtenstein, Fischhoff, Phillips, 1982). Az egyik (gyakoribb) változat esetében a valószínűsítés a pozitívan értékelt események várt előfordulására hivatkozik. A hit, az illuzionizmus és a remény kapcsán már beszéltünk a különféle valószínűségi képzetekről, melyek értelmező szerkezetekként a nemzeti társadalom előtt álló különféle feladatok és programok ideologikus megítélési esélyeinek sugallására alkalmasak. Optimizmusról beszélünk, ha a nemzet jövőjéről alkotott képet a jövő derűsebbre fordulását tartalmazó várakozás jellemzi. Pesszimizmusról beszélünk, ha negatívan értékelt események valószínűsítéséről van szó. A pesszimizmus lélektanilag nehezebben vállalható, mint az optimizmus, ugyanis a negatív események bekövetkezésének eshetősége a maga fenyegető voltában megkérdőjelezi azt a jóérzést és elégedettséget, melynek biztosítása a nemzeti ideológia által megformált tudáskészlet lényegi lélektani funkciója.

Eredendően nem a személyben működő szorongató valószínűség-tudatról van szó (például halálfélelem vagy betegségek-től való rettegés). A negatív események eshetőségével számoló kollektív értelmezések persze támaszkodhatnak az egyénben zajló hasonló félelmekre, azonban mint az a csoport szintű érzelmi és tudati jelenségek esetében általában megfigyelhető, az előforduló valószínűsítő minták szélsőségesebbek.

Így például az egyéni valószínűsítésekhez képest gyakoribb a nemzeti létet veszélyeztetőnek ítélt jelenségek eshetőségének minimalizálása, illetve maximalizálása. A minimalizálás a negatív kilátások teljes lebecsülését, a negatív jelenségek bekövetkezését jelző tények teljes figyelmen kívül hagyását foglalja magába, miáltal előáll a Bibó István által oly érzékletesen jellemzett hamis realizmus. (Ez a pozitív valószínűsítések illuzionizmusba torkolló bőségével jár együtt.) Teljes vakság ül rá a nemzeti tudatra, melynek következménye sokszor nagyobb katasztrófa annál, mint ami a helyzet helyes kiértékelése nyomán felmérhető, s ez esetben végleteiben, arányaiban csökkenthető lett volna.

A veszélyek maximalizálása túlzást foglal magában, miáltal tartós szorongás lesz úrrá az e mintához folyamodón. A szorongató elemek bősége és veszélyeztető jellegük felfokozott megítélése azonban a csoport szintjén távolról sem lefegyverző hatású (mint lenne egyéni szinten). A nemzet halálának, teljes pusztulásának a jövőbe vetítése azt a célt szolgálja, hogy cselekvésre mozgósítson, a megmaradás és a gyarapodás erőit elriassza. A magyar nemzeti romantika ilyen értelemben hasznosította Herder félreértelmezett jóslatát a magyar nyelv és vele a magyar

nemzet feloldódásáról a környező indogermán nyelveket beszélő népek tengerében.

A nemzeti létre nézve fenyegető, negatív kihatású események bekövetkezésének valószínűségét minimalizáló vagy maximalizáló minták végletei között találjuk a legkülönbözőbb tematizációkban jelentkező nemzeti félelmeket, melyek — ellentétben a nemzeti szorongással — nem általában s nem a végső perspektíva tekintetében, hanem egy-egy konkrét jelenség (például a nemzeti populáció fogyása, az anómiás jelenségek felszaporodása, az ismeretszint süllyedése, a nemzeti munka nemzetközi leértékelődése, az inflációs ráta növekedése stb.) vonatkozásában valószínűsítenek negatívumokat. Amennyiben e negatívumok előrelátása a kivédésüket vagy korlátozásukat (netán felszámolásukat) lehetővé tevő cselekvési programokkal társul, akkor a nemzeti félelmek hasznosnak, a társadalomban munkáló reformakaratot könnyítő tényezőknél minősíthetők. Felhalmozódásuk viszont nemzeti pesszimizmusra, kiábrándultságra és csalódottságra vezethet, mely óhatatlanul megkönnyíti a nemzeti szorongás állapotának kialakulását, mely társadalompolitikailag nehezen kezelhető hangulatok és indulatok táptalaja.

A nemzeti társadalmak válságainak lezárulását követően jelenik meg a nemzeti újjászületés és felemelkedés hite, mely ha nem manipulált, akkor a nemzeti társadalom szociálpszichológiai immunreakciójának tekinthető a romlására vezető külső és belső erőkkkel szemben. Kivételes erejű hitről van szó, mely azonban egy nemzedék életében csak egyszer működik, ismételten nem vethető be.

A *viszonyítás* olyan értelmező működése, melynek során a teljesítményekre és a képességekre vonatkozó ítéletképzés érdekében valamilyen vonatkoztatási keret kerül alkalmazásra. Viszonyítás esetében döntő, hogy mérhető vagy mérhetetlen képességekről és teljesítményekről van szó. Vannak elvileg mérhetetlen képességek és teljesítmények (például a nemzeti líra szerzőinek tehetsége és művei); melyek korlátlan viszonyító manipulációkat engednek meg. A mérhető képességek és teljesítmények (például egy főre eső nemzeti jövedelem) kényelmetlenebbek, az önkényes viszonyításnak jobban ellenállnak (Festinger, 1976).

A vonatkoztatási keret (*igényszint*) származhat belső vagy külső forrásból. Amennyiben belső forrásból származik, a vonatkoztatás az előzetesen megtapasztalt sikerek vagy kudarcok bázisán alapul. A külső forrásból származó vonatkoztatási keret környezeti, más nemzetek és nemzetcsoportok köréből származó adatokra támaszkodik.

Az elégedettségérzet kialakításáért és fenntartásáért munkálkodó nemzeti ideológia többféle módon állíthatja szolgálatába a viszonyítás alapját képező igényszintet. Amennyiben a nemzet múltbeli teljesítményei válnak vonatkoztatási bázisává, olyan sikersorozat konstruálására érezhet az ideológia indíttatást, melyben a múlt mindig meghaladottként jelentkezik, s ily módon erőteljes fejlődésmélység keletkezik. A múltbeli eredmények gondos szelekciója révén sikerláncolat állhat elő, ahol minden egyes láncszem az előző láncszemek összességéhez képest többletet, előrehaladást mutat.

Vannak azonban olyan körülmények, amikor ez a konstrukció lehetetlen, mivel nehéz olyan eseményeket találni, amelyek a megelőző kulcseseményekhez képest sikerként állíthatók be. Ez esetben az egyik kínáló út a „romlásos” nemzeti tudat konstrukciója, amikor a hajdani dicsőség föllevenítése és ébren tartása a jelenbeli sikerek elérésére biztathat. Veszélye ennek a megoldásnak, hogy könnyen pesszimizmusba, búsongásba, szorongató, némelykor már-már mazochista színezetű nemzeti önszemléletre vezethet.

A másik kínáló út biztonságosabb. Ilyenkor külső vonatkozások igénybevitelére kerül sor, amikor is olyan csoportok teljesítményeit veszi az ítéletalkotó alapul, amelyeket saját csoportjához képest alacsony teljesítőknél lát. Ezáltal szolid sikerélmény remélhető, hiszen az önkényesen megválasztott negatív háttér előtt önnön mérsékelt teljesítményei is pozitív színben tűnhetnek elő.

Egyértelműbb a pozitív önértékelés megszerzése, ha a saját teljesítmények viszonyítása olyan csoport vonatkozásában történik, melyek értékelése eleve pozitív. Ez esetben az önértékelés kialakításában szerepet játszó belső és külső vonatkozások kölcsönösen felerősítik egymást. Kockázata ennek a megoldásnak, ha túl nagy a szakadék a vonatkoztatásul választott, pozitívan értékelt csoport és a saját csoport között, hiszen ilyenkor ugyancsak előállhat a már emlegetett pesszimizmus, a lemaradástudat által okozott kínzó reménytelenség érzete.

Utóbbi esetben jön létre a *komplexusos viszonyítás*, mely lehet *sértődöttség*, *önsajnálát*, *resszentiment*. „A resszentimentes embernél hiányzik a saját szféráján kívüli nagyság és szépség boldogító tisztelete és igenlése. Ő a komparáció, a szüntelen összehasonlítás embere, aki folyvást önmagára sandít, hogy vajon az a szép és jó, amit más lát, neki hogyan állna.” (Carl Haensel találó meghatározását idézi Szabó, 1981.362.) A komplexusos viszonyítás gyakori változata a *kompenzáció*, mely a nemzeti csökkentértékűség okozta ellentmondásérzet kivédésére szolgáló érte-

mezési művelet. A kompenzáció vezető dimenziója a „nagyság-kicsiny-ség”. Különös módon kompenzációra egyaránt okot érezhetnek magukat „nagyak”, illetve „kicsinynek” látó nemzetek. Ez arra utal, hogy nem aritmetikai mércékről, hanem ideologikus önértelmezési sémákról kell beszélnünk, melyek segítségével képességeikben és teljesítményeikben bizonytalan nemzetek bizonyítani vélik erejüket. A „nagy”, illetve a vele presztízsszempontból egyenértékű „világon első” jelző alkalmazása a legkülönfélébb témákra, lehetővé teszi, hogy a nemzet önbecsülésre tegyen szert, s önkényesen kiválasztott képességeit vagy teljesítményeit nagyak tartva, vágyainak megfelelő rangra tartson igényt a többi nemzet előtt. (Ezt a kompenzációs törekvést láthatjuk viszont a különféle sporteredmények, találmányok, természeti csodák, extremitások és kuriozitások nemzeti szempontból történő nyilvántartásában, melyeknek egyébként csak a Guinness-féle rekordok könyvében lenne méltó helyük.)

Aritmetikailag álcázott ideologikus értelmezési keretté válhat a *többség-kisebbség* viszonyítás, melynek veszélye a nemzeti kategorizációkkal törvényszerűen együtt járó homogenizációs hatásból ered. Adott nemzeti kategóriával azonosuló többség, valamint attól eltérő, más nemzeti kategóriával azonosuló kisebbség (nemzetiség) látható, tapasztalható konfliktusa hamis perspektívákat eredményez kölcsönösen, ha egyéb, gazdasági, politikai, nemzetközi konfliktusok leképezésére szolgál.

A folyamat jelenségtanának lényegéhez tartozik, hogy a résztvevők számára lehetetlen a konfliktus megértése, hiszen a többség-kisebbség ideologikus értelmezési sémájától elvakítva mindegyikük csak azt fogadja el valóságosnak, amit ő maga annak tart. A többségi perspektíva ebben az esetben a kisebbség jogainak visszaszorításában, életlehetőségeinek korlátozásában, végsősoron felszámolásában látja a konfliktus megoldásának egyedüli módját. Szélsőséges esetben ez a kisebbség fizikai felszámolásában, kitelepítésében vagy kiűzésében mutatkozik meg. Kevésbé szélsőséges, de a gyakorlatot mozgató gondolkodás nívója tekintetében azonos jellegű esetben a kisebbség erőszakos beolvasztása következik be. (Sovány vigasz, hogy a történelem tanúsága szerint bárhol is éltek a kisebbségek, az alapkonfliktusok sehol sem oldódtak meg.) A kisebbségi perspektíva pedig egyoldalúan sérelemközpontú, defenzív, paranoiás, illetve önfeladó értelmezésnek kedvez. Bűvös kör keletkezik, mely tartósan mérgezi a társadalom életét.

A nemzetállamok együttélése minden nemzeti ideológia számára szükségessé teszi olyan értelmezési szerkezetek kialakítását, melyek se-

gítségével az egyes nemzetek önmagukat elhelyezni képesek a nemzetközi térben. A nemzetek közötti viszony egyenlőtlenségének feltételezése eredetileg egyaránt hiányzott mind az államnemzeti, mind a kultúrnemzeti keretek között kialakult nacionalizmus ideológiájából. A realitások azonban nagyon gyorsan rációfoltak erre az idealizmusra, mely a gyakorlatban a nemzetközi viszonyok *geopolitikai* értelmezésének adta át helyét. Ez az értelmezés a nemzetközi viszonyokat alapvetően erőviszonyok képében jeleníti meg, ahol egy-egy nemzet erejének forrása lehet gazdasága, kultúrája, demográfiai helyzete (Gombár, 1984. 111–112.). A geopolitikai értelmezésben minden nemzetállam alapvető érdeke az expanzió, melynek csak a többi nemzet hasonló hajlandósága vethet gátat. Ez a szemlélet a nemzetek egymás közti viszonyát egyensúlyi állapotként látta. Az „egyensúly” persze nem egyenlőség, hanem egy olyan nemzetközi status quo ideológiai címkéje, mely az adott helyzetből más nemzetek hátrányára előnyt húzó nemzetek (a „nagyhatalmak”) alkuját foglalja magába. Ez az egyensúly természetesen feszültséggel terhes, s időről-időre fel is borul, hogy azután új szereposztásban megint helyreálljon. A nemzetközi egyensúly geopolitikai értelmezése eszerint egyáltalán nem zárja ki, hogy az egyensúly fenntartásáért „felelős” nagyhatalmak övezetében ne létezhessenek tartósan éppen az egyensúly megőrzésének érvével igazoltan alárendelt, függésben tartott, korlátozott szuverenitású nemzetek. A nemzetközi viszonyok *egyenlőségen* alapuló *internacionalista* értelmezése az eredeti idealizmushoz való visszatérést jelenthetné, azonban ezt az értelmezést a nemzeti ideológiák inkább szavakban, mintsem tettekben alkalmazzák.

A nemzeti szimbólumok

Míg az emberi kommunikáció jelei egészében véve a személytelen társadalmi szférától a legbelső személyes szféráig hatolóan alkalmasak lehetnek jelentésképzésre, addig a jelképek kötött, szigorúan szabályozott jelentésképzést tesznek csak lehetővé, kevés teret hagyva az egyéni értelmezés manőverezésére. Ezáltal kizáródnak a plasztikus személyi és társas variációk. Következésképpen a jelképhasználat jellegzetesen csoportszinthez kötött, kevésbé bontható le személyes, individuális szintre. Ebből az következik, hogy a jelképek átélése elsődlegesen közösségi élményként jelentkezik az egyénben, akinek individualitása az átéléskor mintegy felfüggesztődik.

A jelkép ősi kommunikációs eszköz. A jelképek révén történő kommunikációban nemcsak a jelképhasználók közösségi meghatározottsága nyilvánul meg, hanem — ha Jungnak hinni lehet — az alapvető jelképek azonossága és örök visszatérése a különféle közösségi jelképekben az emberiség mint (potenciális) csoport egységére utal. Jung szerint minden egyes alapvető szimbólumba (a szimbólum szót a jelkép azonos értelmű szavaként használjuk) az emberi sors egy-egy tipikus rezdülése van bezárva, amely az ősidők óta mindig előfordul, és amíg ember él a földön, menete változatlan lesz (születés, halál, élet, föltámadás, harc, szerelem, hatalom stb.).

Függetlenül attól, hogy osztjuk-e vagy sem Jung elképzeléseit a szimbólumok ősiségét és öröktől valóságát illetően, a jelképek és a csoportok kapcsolatát mindenképpen történeti beágyazottságban kell szemlél-nünk. A jelképek a csoportok időben való létezésének jelző csillagai, melyek lehetővé teszik a csoport számára az önazonosság jegyében történő stabilizálódást. Egy csoport annál szilárdabban érzi magát beágyazva a világba, minél messzebbre vezetheti vissza keletkezését az időben, s minél ősbib sorsmozzanatok kódolhat jelképeibe. Mitikus eszközről van tehát szó, mely persze modern viszonyok között sok tekintetben átalakul.

A jelképek kollektív kötöttsége, történelemteremtő képessége megérthetetlen, ha nem vesszük figyelembe az általuk keltett jelentések sajátos és mély érzelmi töltetét. A jelképek révén nem egyszerűen a csoport azonossága jut kifejezésre. A jelkép használójában olyan azonosulást vált ki, mely messze túlmutat a személy individuális létezésének határain. A jelképek útján történő kommunikációkban az ember énje interakciós szereprétegeinél jóval mélyebb szintű rétegekkel vesz részt: egy kórus tagjának érezheti magát, mely időben megszakítatlan sort képezve a hajdan élt elődöket, a jelenben élő kortársakat és a majd megszületőket egyaránt magába foglalja.

Fentiek alapján belátható, hogy egyetlen nemzet (vagy más csoport – toborzó ideológia) sem nélkülözheti a jelképeket ideologikus kellektárából, legfeljebb az lehet kérdés, hogy milyen tematizációs összefüggésekből táplálkozó jelképek álljanak előtérben.

A nemzeti szimbólumok sűrítetten jelölik a nemzeti élet összes vonatkozását. E szimbólumok folyamatosan ontják a nemzet léteire vonatkozó elsődlegesen érzelmi jellegű információkat. E hatás kifejtésére csak akkor lesznek alkalmasak, ha hozzáférhetőek, használatuk szabályai

pedig nyíltak, mindenki számára ismertek. Mivel az azonosulás ősi érzelmi, közösségi motivációja élteti őket, hiba volna túlzott jelentőséget tulajdonítani annak a kérdésnek, hogy tematikusan mi a bennük megragadható tudásmozzanat. Éppen az a lényegük, hogy gondolatilag plasztikusak, „poliszémikusak”, azaz minden kor és minden társadalmi réteg képes a maga szabta nemzeti jelentéseket beléjük látni.

A nemzeti lét témakörében a nemzet neve denotatív funkcióin túlmenően nem egyszerűen pozitív konnotációk forrása, hanem egyúttal szimbólumként is hasznosulhat. A nemzet neve olyan csoport létezésének szimbóluma, mely a maga teljességében csak képzeleti térben létezik (Anderson, 1983). E csoport magához tartozóként tartja számon a már meghaltakat és a még meg nem születetteket. A nemzeti szimbólumként hasznosuló nemzetenév ezt a már, illetve még nem létezőt is magába foglalni képes, öröklétbe vetítve a nemzeti létet.

A névvel egyenrangú nemzeti szimbólum a *haza*, mely a nemzet életének földrajzi helyszínére utalván a természeti tematizációkban helyezkedik el. Az „anyaföld”, „szülőföld”, „szülőhaza” összetételek kapcsán Jung helyesen jegyzi meg, hogy a közösségi lét vérségi kötelékeit idéző allegorikus összetételekről van szó, melyek a haza-szimbólum archetipikus voltát bizonyítják. A szociobiológia e szimbólumát az állatok „territoriális” viselkedésével hozza összefüggésbe, mely arra motiválja az állatokat, hogy a lakóterületüként bejárt és hasznosított területet a betolakodóktól fenyegetéssel, támadással megvédjék (Barash, 1980. 169.).

A nemzeti állam szimbólumait kifejezetten arra a célra hozták létre, vagy ha már megvoltak, idővel arra a célra kezdték alkalmazni, hogy az adott nemzetet szimbolizálják mind a nemzet tagjai, mind más nemzetek előtt. A nemzeti állam szimbólumai az adott nemzet hivatalos reprezentálói, s ilyen minőségükben büntetőjogi védelemben állnak, sértésük, rongálásuk, illetéktelen adaptálásuk tilos. A szimbólum ebben a funkciójában még őrzi eredeti totemisztikus vonásait, amennyiben azonosnak tekintik azzal, amit csak helyettesít, képvisel.

A vizuális nemzeti szimbólumok sorába tartozik a címer és a zászló, melyek ikonikus és analógiás kódok segítségével ősi közösségi kötődésekre utalnak vissza. Ezek a szimbólumok láthatóságuknál fogva jó támpontot adnak a helyszínek, helyzetek nemzeti azonosítására.

Az auditív szimbólumok sorába tartoznak a dalok, énekek, melyek közül egyik vagy másik a nemzet himnuszává lesz. A himnuszok szövege

a nemzet sorsát, hivatását nagyhatású érzelmi élménnyé képes alakítani a nemzet tagjaiban. Hankiss Elemér száz-egynéhány nemzeti himnusz szövegének áttekintése után a következőképpen összegzi tapasztalatait: „felidézük a hajdani szolgaságot és a zsarnok elleni hősi küzdelem emlékeit, zengik a szabadság, a becsület, a diadal dalát (főképpen a dél-amerikai országokban), idézik az ősök szellemét, és az istenekhez vagy az uralkodóhoz fohászkodnak (a távol-keleti országokban), zengik a békét, az ország tájainak szépségét, népének szorgalmát és boldogságát (főképpen a skandináv és az angolszász országokban), zengik az igazság, a törvény, az egység, a becsület dicséretét (egy-két frankofon országban), kardot csörtetnek, hörgik a gyűlöletet és a harcra készséget a zsarnok és minden ellenség ellen (nagyon sok országban).” A felsorolásból nyilvánvaló, hogy a nemzeti himnuszok alapvető értékek terébe helyezik a nemzetet, ily módon is mélyítve a nemzet iránti pozitív attitűdöt. Hankiss Elemér fontos észrevétele, hogy a himnuszokban igen ritkán fordul elő disszonáns mozzanat, mely negatívumot vetítene rá a pozitívum láttatni kívánt nemzetre. „...De a magyaron kívül — folytatja Hankiss az imént idézett gondolatmenetet — az uruguayi himnusz az egyetlen, amelyben megpendül a bűntudat, és az olaszban, a görögben a múlt miatti szégyenkezés motívuma. A magyar himnuszban viszont ez az egyik legfőbb, szinte a himnusz alaphangját meghatározó motívum.” (Hankiss, 1983. 348.)

A hovatartozás okán pozitívan értékelt nemzet és annak negativitást kiváltó bűnössége közötti disszonancia keletkezési mechanizmusát Hankiss az ótestamentumi hagyományokra vezeti vissza. Eszerint a feszültség oldódása a nemzet felmagasztalását, értékekben való megújulását eredményezi, s nem taszít végleges meghasonlásba. (Ha ez lenne az eredmény, a himnusz nem tölthetné be feladatát.) A mechanizmus tehát a következő: „Isten a maga választott népét bünteti a legszigorúbban — mert próbára akarja tenni — türelemmel kell hát viselnünk a szenvedéseket — mert ha igaznak találtatunk — Istennek nagy tervei vannak velünk, az ő választott népével.” (Hankiss, 1983. 349.)

Az állami intézmények ugyancsak szimbólumok segítségével válnak azonosíthatóvá. Ezek a szimbólumok részben vagy egészben egybeesnek a nemzeti szimbólumokkal. Fontos szerepük van az egyes intézmények (vasút, posta, rendőrség, katonaság, bíróság stb.) alkalmazottai számára előírt egyenruháknak. Az egyenruhák nemcsak az egyes intézmények tagjainak azonosítására szolgálnak, hanem az intézményen keresztül

magát a nemzeti államot is szimbolizálhatják. Különösképpen állhat ez a hadseregre, melyet a nemzeti ideológiák előszeretettel állítanak a nemzeti állam tengelyébe.

A kultúra egyes csúcsteljesítményei, kiemelkedő alkotók, egyes kitüntetett kulturális intézmények és szervezetek egyaránt nemzeti szimbólummá lehetnek. A kultúrnemzeti fejlődésben a kulturális tematizációba eső szimbólumoknak kiemelkedő jelentőség jut, hiszen ebben az esetben — mint láttuk — az állam eredetileg nem esett egybe a nemzettel. Az egybeesés hiányának oka az volt, hogy az állam nemzetek felett állónak tartotta magát, vagy a keretei közé tartozó egyik nemzet állama volt, miáltal más nemzetek, nemzeti kisebbségek hátrányosan megkülönböztetésben részesültek. A nemzeti színház, nemzeti múzeum, egyes irodalmi, képzőművészeti, építőművészeti alkotások kultikus reminiscenciák ébresztésére alkalmas jelképekké válnak ilyenkor. Hasonló okok játszanak közre az egyházi, vallási szimbólumok nemzeti szimbólumokká történő átváltozásában. Ha a nemzeti társadalomnak nincs megfelelő autonóm politikai kerete, mely teret engedne saját jelképeinek, az egyházi szervezet könnyen helyettesítője, sőt kovásza lehet a nemzeti érzést generáló politikai keretnek, szállítóójává válhat nemzeti jelképeknek.

A gazdasági tematizációba eső jelképek megkülönböztethetők aszerint, hogy ipari vagy mezőgazdasági témákból merítik tárgyukat, illetve aszerint, hogy alapanyagokra vonatkoznak, melyek megvannak, csak ki kell termelni azokat, illetve feldolgozóipari termékek („orosz erdő”, „a román föld méhének kincsei”, „arab olaj”, „acélos magyar búza”, „holland tulipán”, „svéd acél”, „angol szövet”). A nemzeti szimbólumképzés ez esetben a típusalkotásra épül.

A jelképek soha ki nem apadó forrását képezi a történelem. A történelemből származó jelképek a nemzeti lét időbeli dimenziójának kézzelfogható megjelenítői. A nemzeti élet múltban lezajló drámai fordulatainak színhelyei, szereplői, a fordulatra emlékeztető tárgyi emlékei kiválóan alkalmasak arra, hogy jelkép, s ezáltal a nemzeti érzést ébren tartó tisztelet kiváltóivá váljanak. Az emlékhelyek, zarándokhelyek, sírok, mauzóleumok, ékszerek, ruhadarabok és egyéb rekvizitumok képezik ezekben az esetekben a jelentést hordozó tárgyi, objektív mozzanatokot.

A politika kétszeresen is jelen van a nemzeti szimbólumok társadalmi életében (Mosse, 1975). Egyrészt a politikai mező mint a nemzetállami lét terepe, eleve nemzeti jelképek forrása. Az alkotmány, függetlenségi

nyilatkozat, parlament, elnök stb. mind jelképezhetik a nemzet politikai létét. Másfelől az egyéb tematizációkban született nemzeti jelképeknek is fontos politikai szerep juthat akkor, ha csorba a nemzeti függetlenség, illetve a hatalom nem tud vagy nem kíván a nemzeti érzéshez fordulni legitímációja érdekében.

A nemzeti szimbólumok eltávolítása, a nemzet életéből történő kiszakítása kárhozatos cselekedet. E szimbólumok eltávolítása, a nemzet életéből történő kiszakítása kárt okoz a nemzet társadalomlélektani értelemben vett egységének, elmetsződnék ezáltal a gyökerek. A kiirtás azonban nem annyira könnyű, mint amilyennek látszik. A jelképek fennmaradásához pszichológiai erejük folytán a nemzet elemi érdekei fűződnek. Mivel a nemzet létét az örökléte hivatottak ágyazni, amúgy is időtlenek, s ezáltal feledésbe merülésük nem egyhamar várható. Az új szimbólumok nap mint nap történő látása, megtapasztalása elnyomatás-érzést váltva ki, csak fokozza a régiekhez való ragaszkodást. (Történelmileg tanulságos ebben a tekintetben a svájci „Gessler-kalap” sorsa.)

A nemzeti jelképek és a nemzeti jelkép erejére szert tevő aktuális politikai gesztusok (függetlenségi, semlegességi, elszakadási nyilatkozatok, tiltakozásként elkövetett öngyilkosságok, látványos demonstrációk stb.) működése akkor a legérdekesebb, ha a jelen hevében, valamilyen nemzeti konfliktus katalizmájában reális mozzanatok képében vesznek részt. Helyettesítvén a reális politikai cselekvéseket, működtetésük láthatóan nem ütközik komoly akadályokba, ennél fogva kockázatos politikai illúziók táptalajává válhatnak, hiszen tömeghatásuk, pszichológiai erejük szappanbuborékként szétpattan, mihelyt a konfliktus sorsát eldöntik a reális erőviszonyok. Ha egyszer már létrejöttek, az adott küzdelemben elveszthették erejüket, de sosem kizárt, hogy feltámadván újra politikai funkcióhoz jutnak. Stabilizálódni azonban mindig csak a politikai realitások talaján képesek. Nemzeti jelképek kialakulása, lecserélődése százados történelmi folyamat, melybe belenyúlni, kertészkedéssel metszeni és ojtani hálátlan vállalkozás. Végül is tartós hatást gyakorolni képes új jelképek csak akkor jelenhetnek meg, ha a nemzet létét érintő, gyökeresen új körülmények keletkeznek, amelyek reprezentálása híján a csoport azonosságtudata rendülne meg.

A forgatókönyvek

A forgatókönyveket Abelson olyan epizódszervező tudásként definiálja, mely lehetővé teszi az egyének számára az epizódokban történő cselekvő

részvételt (Abelson, 1976). A forgatókönyv jól kidolgozott megismerési keret, mely lehetővé teszi, hogy a személy a helyzetnek meghatározott jelentést tulajdonítson. A forgatókönyveknek vannak belépési feltételeik (melyek alapján tudjuk, hogy kerülhetünk be a helyzetbe), vannak indokaik (miért kerültünk bele a helyzetbe) és van speciális funkciójuk, mely nélkül szétesnének (Schank, 1975).

A nemzetre vonatkozó ideologikus tudáskészlet által kínált forgatókönyvek jellemző vonása, hogy kivitelezésük akkor minősül ésszerűnek és normálisnak, ha nagyszámú ember vesz bennük részt. Egyedül vagy néhány személyre korlátozódó társas helyzetben legalábbis furcsa volna az olyan forgatókönyvek megvalósítása, mint például „nemzeti ünnep”, „zászlófelvonás”, „szónoklat” stb. Ilyen esetek, ha előfordulnak, kényszerneurózisra vagy egészen specifikus lelkiállapotra utalnak, melyet a nemzeti megszállottság jellemez.

A rituális forgatókönyvek ünnepek alkalmával valósulnak meg. A nemzeti ünnepek, ha valóban jól funkcionálnak, semmivel sem pótolható eszközök arra, hogy a nemzet tagjaiban a kollektív nemzeti azonosulás élményét fölkeltsék. A nemzeti ünnepek — mint az ünnepek általában — a nemzeti eszmekör jegyében tagolják az időt, ciklikusan felidézve a nemzeti múlt és sors kitüntetett fontosságúnak tartott mozzanatait (államalapítás, győzelmek, vereségek, hősök, vértanúk, forradalom, függetlenség, alkotmány). Az ünneplés forgatókönyvei rituális viselkedések láncolatát írják elő a résztvevők számára. A viselkedési kánon betartása révén ünnepi élmény jön létre, mely az ünnep jellegének megfelelően örömmérettel, szomorúságérzettel kell hogy járjon. A kánon szabályainak megsértése többnyire szankciókat von maga után.

A rituális forgatókönyvek a nemzeti ideológia nagy gonddal kialakított művei, melyek folyamatos ismétlődésük és hagyományozódásuk folytán a nemzeti érzés- és tudatvilág fontos indoktrinációs eszközei.

Rituális forgatókönyvek nemcsak a nemzeti ünnepek esetében valósulnak meg, hanem alkalmi demonstrációk, felvonulások, előre megtervezett megmozdulások esetében is hasonló forgatókönyvek működnek a résztvevőkben, akiket nemzeti célok jegyében hívtak össze. A rituális elrendeződés demonstrációs hatásai eltérőek a tömeg tagjai és a tömegdemonstráció szervezői, a forgatókönyvek voltaképpeni szerzői számára. Politikai haszon többnyire csak a szerzőknek jut. A tömeg ilyenkor a szerzők által eltervezett politikai cselekvés eszköze. A tömeg tagjai már a tömeghelyzetben szokásszerűen érvényesülő kognitív gátak folytán

sem lehetnek abban a helyzetben, hogy a szóban forgó politikai cselekvés céljait illetően alaposan tájékozódhassanak. A jelszavak, a politikai szónoklatok, a rituálisan előírt viselkedések (kórus, ének, eskü stb.) még ha nem is leplezik el a valódi célokat (bár sokszor a leplezés gyanúja óhatatlanul felmerül), lehetetlenné teszik a teljes körű politikai részvételt. A célok mérlegeléséről, megválasztásáról, megfelelő eszközök tudatos alkalmazásáról, valódi döntésről szó sem lehet. A tömeg lelketlen vezérek lelkes statisztériájaként szolgál.

A spontán tömegek résztvevői számára a forgatókönyv jóval lazább, mint a rituálisan szervezett tömegek esetében. A meglepetések, megjósolhatatlan destruktív vagy konstruktív fejlemények alapján arra következtethetünk, hogy a forgatókönyv voltaképpen teljesen nyitott, improvizációknak enged teret, már amennyire százezres embertömeg egyáltalán improvizálni képes. A hagyományos tömeglélektan gyanakvással és rettegéssel viszonyul a spontán tömegekhez (Le Bon, 1916), pusztá destruktív erőt látva bennük. Ugyanakkor a tömeghelyzet által felfakasztott energiák a maguk rendetlenségében a mindenkori társadalmi rendet fenntartó hatalom alternatívájaként megfelelő félelmetes erejű cselekvésre adnak módot. E cselekvési potenciál megtapasztalása a spontán tömegekre felszabadítóan hat: tanulás következik be, mely hatással lehet a tömeg tagjaira jóval azután is, hogy a tömeg fölsozlott.

Anélkül, hogy lebecsülnénk a tömeghelyzetben rejlő destruktív potenciál mértékét, érdemes a konstruktív mozzanatokra is felhívni a figyelmet (Reicher, 1988). A hatalomérzet hevében edződő új tapasztalás kognitív következményekkel is jár: a nemzeti kategória esetében ez azt jelenti, hogy a kategória újraértelmeződik, új jelentésekkel telik meg: akciók történnek, melyek a nemzeti történelem sorsfordító akcióinak bizonyulnak, de előzetesen még csak gondolni sem mert rájuk senki. A tömegről mint destruktív erők forrásáról alkotott elképzelés azoknak a műve, akik a tömegcselekvésben mást mint anarchiát, rendetlenséget, rombolást nem képesek látni, mivel perspektívájuk nem terjed túl azon, ami mint rend érvényes számukra. E konzervatív tömegképnek azonban van radikális alternatívája is. A spontaneitás és a cselekvés képessége együttesen jelentkezik a tömegben, miáltal a tömeget a társadalmi kreativitás ágenseként is jellemezhetjük.

A tömegcselekvés kognitív következményeként születő kategorizációs újdonságok persze törékenyek, sokféleképpen értelmezhetők, s primitivizálódásra, dogmatizálódásra hajlamosak. A spontaneitás sem

tartható fenn sokáig: a tömegviselkedés fáraszt, és maga is fáradásra hajlamos. A fáradás következménye a tömegek lassú vagy hirtelen bomlása, illetve ritualizációjuk, amikor is eltűnik a spontaneitás, kreativitás, s az eredeti frissítő tömegélmények egyre fakuló látszatai maradnak csak vissza.

A nemzeti ideológia által formált tudáskészlet tömeghelyzetekre kidolgozott forgatókönyvei nyomán keletkező tömegviselkedés azzal a hatással jár, hogy a tudáskészlet ideologikus tartalmai félelmetesen leegyszerűsödnek, a pillanat varázsában érzéssé, indulattá válva a tömegbe verődött társadalmilag rettenetesen homogén együttest homogén pszichológiai masszává gyúriják. A nemzeti jelszavak hívásának engedelmességekben is ott szunnyad egyidejűleg a spontán kreativitás, a konstruktivitás, valamint a destruktivitás is, és hogy melyik jut uralkodó tendenciaként felszínre, már nem a forgatókönyv függvénye.

Irodalom

- Angelusz, R. — Csepeli Gy.: Kövei vagy kenyérrel. A megismerési egyensúly elméleteinek bírálatához. *Valóság* 1982. 3. 51-62.
- Angelusz, R., Nagy, L. G., Tartos, R., Terestyéni, T.: *Gazdaság és életszínvonal a közgondolkodásban. Esettanulmányok a 70-es évek második feléből* Budapest 1984.
- Bourdieu, P.: Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. *Szociológiai Figyelő*. 1985. 1.1.
- Ehnn, B.: *National feeling in sport*. Előadás a Budapesten 1988. V. 1-3. között rendezett *National Culture as a Process: Hungarian and Swedish Experiences* címmel rendezett konferencián.
- Festinger, L.: *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford 1957.
- Gerő, A.: Az ezredévi emlékmű. *Medvetánc*. 1987. 2. 3-27.
- Gombár, Cs.: *Egy állampolgár gondolatai* Budapest 1984.
- Hankiss, E.: A bűntudatról mint társadalmi jelenségről. In: *Társadalmi csapdák. Diagnózisok* Budapest 1982. 206.
- Kelley, H. H. Michela, J. I.: Az attribúció elmélete és kutatása. In: Hunyady, Gy. (szerk.) *Szociálpszichológia*. Budapest 1984. 55-115.
- Kruglansky, A. W., Ajzen, I.: Bias and errors in human judgment. *European Journal of Social Psychology*. 1983. 14. 1-44.
- Le Bon, G.: *A tömegek lélektana*. Budapest 1913.
- Lichtenstein, S., Fischhoff, B., Phillips, L. D.: Calibration and Probabilities: State of the Art to 1980. In: Kahneman, D. Slovic, P. Tversky. A (Eds): *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*. N. Y.: Cambridge University Press. 1982.
- Mosse, G. L.: *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York 1975.
- Musil, R.: *A tulajdonságok nélküli ember*. Budapest 1977.
- Pléh, Cs.: *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák* Budapest 1986.

Schank, R.: Az epizódok szerkezete a memóriában. In: László J. (szerk.): *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából*. Budapest 1975. 28-57.

Szabó, M.: Nemzetkarakter és ressentiment. Gondolatok a politikai antiszemitizmus funkcióiról. *Világosság*, 1981. 6. 358-362.

Tajfel, H.: Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In: Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest 1980. 25-39.

Tajfel, H., Forgas, J. P.: Social Categorization: Cognition, Values and Groupes. In: Forgas, J. (Ed.): *Social Cognition: Perspectives on Everyday Understanding*. New York 1981.

Tajfel, H., Wilkes, A. L.: Classification and Quantitative Judgment *British Journal of Psychology*. 1963. 101-114.

GYÖRGY CSEPELI

THE STOCK OF NATIONAL KNOWLEDGE

The stock of knowledge about the nation is presented as a collective system of interpretation and motivation whose constituents are readily available to all members of the national community. The primal constituent in the stock is the name by which the national group is distinguished from external, alien groups outside the national frame. The name of a nation ties in with a realm of other phenomena to do with its existence. The deepest layer of significance is formed by the symbols of the nation, whose mythical, tribal quality summons us specific archetypal patterns from a dim collective past, and sustains, at least on a psychological level, the now obsolete functions of primordial groups. The faith component of the stock projects an image of probability reinforced by the psychological need for inner balance, stability and adjustment-inner predictability-rather than by empirical evidence. The stock of knowledge that contributes to the people's awareness of their affiliation to the nation sheds a special light on their view of the world through a process of thematic interpretation. This information on the reality which has undergone thematic treatment becomes cognitively acceptable through typification, the creation of schematic programs for handling information that allow swift and smooth orientation within the sign-language associated with the quality of being national. The selective mechanism for comparing and assessing the relevance of components in the stock of knowledge functions parallel with the mechanisms that allow existence to be determined. By accepting particular values, people become aware of the relevant factors that enable them to decide what deserves, what should be aimed at, what should be furthered, and what should be eschewed.

ÁLLAM, NEMZET — ÉS A SZIGET

ANNE KNUDSEN

A korzikaiak mások!

Kisnemzeti gyakorlat és a grande nation

A legtöbb nem korzikai számára Korzika távolról sem egy nemzet. Ugyanakkor a külföldiek nagy része kissé bizonytalan annak a kérdésnek a megítélésében, hogy a sziget melyik országhoz tartozik: francia-e vagy olasz? E kettő, azonnal jelentkező reakció találóan összegzi Korzika és más európai kisnemzetek alapvető problémáját: kicsinységüknél fogva nem voltak képesek arra, hogy megvédjék határaikat, és így sorsukat a háborúzó szomszédok viszonylagos ereje határozta meg.

A következőkben röviden felvázolom a korzikai nép történetét, majd részletesebben foglalkozom azzal a kritikus időszakkal, amikor kialakult az a — ma már minden érintett számára általánosan elfogadott — nézet, hogy a korzikaiak mások. Végül pedig megpróbálom bizonyítani, hogy a korzikaiak valóban mások, még a róluk alkotott képtől is különböznek.

A középkorban és az újkor kezdetén Korzika is elsősorban az adófizető szerepét játszotta, akárcsak a mediterrán világnak — illetve gyakorlatilag Európa legnagyobb részének — legtöbb félreeső, mezőgazdasági vidéke. A Nyugat-római Birodalom felbomlása után a sziget különböző itáliai városállamok, köztük Vatikán fennhatósága alá tartozott, végül a 15. század elején Genova kezébe került. Korzika 90 kilométerre fekszik az olasz partoktól, és még ma is nehéz megközelíteni: kevés természetes kikötője van, belső területe pedig rendkívül nehezen járható. Az idegen megszállók általában bezárkóztak a part menti városokba, amelyeket jellemző módon ugyanúgy megerősítettek a szárazföld felőli oldalon — szemben korzikai leigázottjaikkal —, mint a tenger felől. Bőségesen volt rá okuk, hogy bizalmatlanok legyenek. Az írott történelem kezdete óta egyetlen évszázad sem múlt el a maga felkelése nélkül, és sokukat csak nagy nehézségek árán sikerült legyűrni. Bár egyetlen felkelés sem hozta meg a politikai függetlenséget, a szigetet csak közvetett módon kormányozták, északi felében pedig a 14. századi felkeléseket követően megszüntek a feudális viszonyok. Amikor egy nemzetgyűlés a 18. század

közepén deklarálta a független köztársaságot, a szigetnek már régóta főleg stratégiai jelentősége volt genovai kormányzói számára.

A függetlenségi nyilatkozat olyan jelentős politikai esemény volt, amely egy szélesebb, felvilágosult európai közönség figyelmét vonta magára. Ez nem egy különleges, Korzika iránti érdeklődésnek tudható be, hanem annak, hogy a Dieta Generale — a nemzetgyűlés — az újkor legelső demokratikus és köztársasági alkotmányát hozta létre. 1775-ben, azaz 22 évvel az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és 54 évvel a francia forradalom előtt a korzikaiak megalkották és keresztülvittek egy olyan alkotmányt, amely biztosította a vagyontól független általános választójogot (kizárólag a férfiaknak), illetve az állampolgárok politikai és törvény előtti egyenlőségét. Voltaire-től és Montesquieu-től Rousseau-ig és James Boswellig — az utóbbiak levelezésben álltak a megválasztott korzikai vezetőkkel — a kor számos felvilágosult értelmiségije üdvözölte ezt az eseményt.

Ám a Földközi-tenger stratégiai fontossága az Anglia és Franciaország közötti versengésben nem kedvezett annak a „politikai vákuumnak”, amelyet a létrejövő köztársasági demokrácia teremtett. Franciaország genovai szövetségese segítségére sietett, és 1769-ben egy 100 000 embert megmozgató hadművelettel bevette a szigetet. Ebben az időben Korzika teljes lakosságát 140 000 lélekre becsülték¹. A sziget bevételét rendkívül brutális rendteremtő akciók követték.

Az európai közönség sajnálkozva fogadta a híressé vált korzikai kísérlet bukását, amely egyszersmind a szabadság és a demokrácia forradalmi eszméinek kudarcát is jelentette. Voltaire ugyanúgy megemlékezett róla, mint Gibbon vagy Boswell. Ennek köszönhető, hogy amikor 20 évvel később kitért a francia forradalom, az elnyomott korzikai demokrácia egyértelműen társadalmi modellé emelkedett. A politikai ideálokról írt filozófiai értekezések ebben az időben a legkisebb mértékben sem vonták kétségbe azt a tételt, amelyet Boswell így fogalmaz meg: „az emberi természet mindenkor azonos, és csupán a körülmények különbsége folytán kerül más megvilágításba”.² Ennek szellemében a forradalmi kormány, különösen 1793 után, úgy tekintett magára, mint egy egyetemes felhívás birtokosára, és egyáltalán nem volt felkészülve azokra a nehézségekre, amelyekkel Franciaország számos vidékén szembetalálkozott.

A legmeglepőbb nehézségnek éppen a korzikaiak bizonyultak. Mindazok a vezetők, akiket visszahívtak politikai száműzetésükből, üdvözöl-

ték a forradalmi változásokat. Ám a Korzikán történő dolgok arra készítették a párizsi politikusokat, hogy komolyan kételkedni kezdjenek a szigetlakók „patriotizmusában”. Korrupció, nepotizmus, választási csalások, erőszak, a közös pénzek elikkasztása: deviáns cselekmények egész sorát jelentették állandóan Párizsba. Mire létrejött az Első Birodalom, már egyáltalán nem úgy tekintettek Korzikára, mint a forradalmi hév megtestesítőjére, hanem úgy, mint a francia forradalmi univerzalizmuson belül politikailag fejletlen országra. A korzikai születésű császár bukása és a Bourbon-restauráció után felgyorsult a sziget folklorizációja. A romantika általános európai mozgalma a paraszti kultúra, a festői népszokások és az emberi lélek mélységei iránti növekvő érdeklődésével egyértelműen az egzotikus, de politikailag alapvetően irreleváns identitással rendelkező hagyományos társadalmak közé helyezte Korzikát.

A politikai univerzumban elfoglalt egyenjogú pozíciójukból a korzikaiak előbb a politikai inkompetencia, majd a politikán kívüliség pozíciójába kerültek. A korzikai magatartást most úgy értelmezték, mint egy sajátos „természet”, a korzikai szellem megnyilvánulását. Ennek a képnek az egyik alkotóeleme az a szilárd meggyőződés volt, hogy a korzikai kultúra kihalófélben van. Egyébként a 19. század folklórijában majdnem minden hagyományos kultúrának az volt az egyik legfőbb jellegzetessége, hogy közel áll a letűnéshez — ez volt az egyik igazi oka annak, hogy tanulmányozták őket.

A letűnéstől az újjáéledésig

A legtöbb európai nemzetállamban a kötelező alapfokú, anyanyelvi oktatást a 19. század közepe előtt vezették be. Franciaország sem volt kivétel. Már az első köztársaság megkezdte a francia területen belüli nyelvi különbségek vizsgálatát azzal a céllal, hogy létrehozza az alapfokú, francia nyelvű oktatást. Bár többször ígéretet tettek az ellenkezőjére — „Meg voltak győződve, hogy meg akarjuk semmisíteni az olasz nyelvet. Ebben tévedtek”,³ a hatóságok megpróbálták gyökeresen kiirtani a korzikai olasz nyelvet. A 19. század nagy részében a korzikai iskolákban franciául tanítottak, de a bíróságok egészen az 1880-as évekig kénytelenek voltak tolmácsokat alkalmazni. Ebből az időből származik az az elemi iskolákban végzett hivatalos vizsgálat, amely megállapítja, hogy a korzikai fiúk rendkívül magas hányada látogatja az iskolákat, és „számos diák, elsősorban a fiúk, 16 éves koráig vagy még tovább marad az iskolapadban”. Ám úgy tűnik, hogy az oktatással kapcsolatos buzgalom és

áldozatkészség nem hozta meg a megfelelő eredményt; a vizsgálat vezetője szerint az iskolák nem voltak valami jók. Egyéb komoly hiányosságok mellett azt is megfigyelte, hogy a tanárok nem teljesítik kötelességüket: „ami a legtöbbjüknél meglepő, az az, hogy még a saját gyerekeikkel beszélve is szinte kizárólag az ország dialektusát használják”. Bármily szomorú is ez, még nem jelenti azt, hogy a korzikai nyelv ki lett volna téve a letűnés közvetlen veszélyének.

Aki viszont valóban közel állt a letűnéshez, az a korzikai nép. A 19. század végi általános mezőgazdasági válság egyik következménye az volt, hogy a parasztság egész Európában növekvő számban hagyta el a vidéki élet nyomorúságát. Míg azonban a kontinens nagy részén a gazdaság más szektoraiba szivárgott át, és mint szakképzetlen munkaerő talált megélhetést, a korzikai népvándorlás a hagyományos korzikai karrieremigráció útját követte. A legtöbben tisztviselőként helyezkedtek el Franciaországban, a francia hadseregben vagy a francia gyarmati bürokráciában. Innen ered a formális iskolarendszer iránti lelkesedés.

A korzikai gazdaság sajátos és megrendítő katasztrófája tanúsította, hogy ennek mekkora jelentősége van a lakosság számára. Castagnicciában, ahol évszázadok óta a gesztenyefa-termesztés biztosította az alapvető élelmiszerellátást, és emellett jelentős exportot is lehetővé tett, a mezőgazdaság összeomlása számos gesztenyeerdő-tulajdonost készítette arra, hogy a csersavtermelés kedvéért kivágja évszázados fáit, és így teremtsen elő gyermekei iskoláztatásának költségét. E kizsákmányolás magukat a korzikaiakat is megrázta, és megerősítette azt az egyre határozottabb érzést, hogy a nép a kihalás szélén áll, Korzika pedig hamarosan nem létezik többé. A gesztenyefák emlékére voceri-t énekeltek, azaz olyan gyászdalokat, amelyeket addig az elhunyt embereknek írtak. A vidéki élet lerombolása gazdasági probléma volt, és így is tekintették.

A századforduló számos kezdeményezése ellenére a korzikai mezőgazdaság, akárcsak a szigeten található kevéske ipar tovább hanyatlott a 20. században, és az ezt kísérő kivándorlás is erősödött. A korzikai kivándorlókat az előbb említett mellett még egy sajátosság megkülönböztette más népek városba költöző parasztságától. A korzikai földbirtokrendszert a föld fel nem osztását előnyben részesítő örökösödési rendszer jellemezte. A szigetlakók az írott történelem kezdete óta közös tulajdonként használták örökségüket, még akkor is, ha a birtokok többsége csak egy családot tudott eltartani. Bár a földek és a házak távol lévő tulajdonosa nem feltétlenül részesedett a nyereségből, az, hogy valaki a

szülőfalujában birtokosa néhány fának, illetve a ház egy részének, a kivándorlót hozzáköti ahhoz a helyhez, ahonnan származik. Ez összekapcsolódott azzal, hogy teljes családok — illetve ebben az esetben a korzikai nők — csak az első világháború után hagyták el az országot. Mindez azt jelentette, hogy a korzikaiak nem felejtették el szülőföldjüket, és beilleszkedésük a francia társadalomba kevésbé volt teljes, mint más, újonnan urbanizálódott néprétegek esetében. A korzikaiak már ebben az időben is hazatértek azután, hogy egy életen át máshol dolgoztak, és elérték a nyugdíjas kort.

A korzikaiak általában nagyon sikeres pályát futottak be a francia bürokráciában. Az azonban, hogy ennyire kötődtek a szigethez, amely nemcsak távoli és egzotikus, de ugyanakkor évszázadok óta híres erőszakról, banditákról és választási csalásokról, a „másság” képével ruházta fel a korzikai diaszpórát. A hadseregben elhelyezkedő nagyszámú korzikait úgy tekintették, mint ékes bizonyítékát annak, hogy a korzikaiak nemcsak kiváló katonák, amit mind a francia, mind a helyi legendák hirdettek, de általában erőszakosabb beállítottságúak, mint az átlagfrancia. Az elterjedt családi viszályok miatt történő, nem előre megfontolt emberölések rendkívül magas száma már jócskán ebben a században állandósította azt az elképzelést, hogy Korzika érthetetlen és titokzatos hely. És bár egyetlen olyan korzikai vérbosszú sem vált ismertté, amelyet a szigeten kívül hajtottak volna végre, francia földön számos korzikai keveredett bele becsületsértési párbajokba. Az 1880-as években a legismertebb korzikai parlamenti képviselő, a befolyásos újságíró Emmanuel Arene kétszer párbajozott Párizsban.

Míg Franciaországban és a gyarmatokon valamiképpen másnak tekintették a korzikaiakat, a szigeten néhány szervezet harcot indított a korzikai nyelv és kultúra kiveszése ellen. 1880-ban megalakult a *Société des Sciences Historiques et Naturelles de la Corse*, egy olyan polgári jellegű tudós társaság, amely a korzikai történelem és természettörténet tanulmányozásával foglalkozott. Folyóiratában a 18. század Korzikájával foglalkozó forrásmunkák és más tudományos anyagok jelentek meg, de a korzikai identitást fenyegető veszélyek ilyen implicit elismerésén kívül kortárs kérdésekbe nem avatkozott bele. Egy másik, 1905-ben alapított társaság, a *Société de Cirnea* (a régi Korzika görög neve) a költészetre és a korzikai „dialektus” megőrzésére koncentrált, illetve a „nemzeti érzésekre”, amelyek a kezdeményezők szerint „meglehetősen gyengék nálunk, miközben úgy tűnik, hogy Franciaország minden vidékén egyre

erősebbé válnak".⁵ E társaság szintén a művelt, illetve a jómódú rétegek igényeit elégítette ki, és nem voltak explicit politikai céljai. Ez nagyon jellemző a kor francia kisebbségeire: a regionalista mozgalmak egész Franciaországban, Lotharingiától az occitán nyelvű Provence-ig kizárólag kulturális értelemben léteztek.

Az első világháború előtt az egyetlen olyan korzikai publikáció, amelynek valóban volt némi politikai tartalma, az évente jelentkező *A Cispra* című antológia volt, amelynek 1914. márciusi számában egy „autonomista” program jelent meg. Az autonomizmus azonban nagyrészt nyelvi kérdés volt, a kritikai hang pedig önkritikus: „valakivé akartok válni, és azzal kezdték, hogy lemondotok a személyiségetekről! (...) Elfelejtvé a múltatokat, a származásotokat, a saját egeteket és földeteket (...) belegeyeztek az elfranciásodásba”.⁶

A Nagy Háború és a kis nemzet

Franciaország más területeihez hasonlóan, Korzikán ma is úgy emlegetik az első világháborút, mint a *La Grande Guerre-t*, a Nagy Háborút. 1914 és 1918 között mintegy 30 000 korzikai harcolt a francia hadseregben, és közülük mintegy 20 000 veszítette életét. A legkisebb falu is elvesztette fiait a rettenetes vágóhídon, a hideg és távoli északi síkságokon. A „grande nation” védőháborúja tekinthető az utolsó lépésnek abban a folyamatban, amely franciát csinált a vidéki parasztokból.⁷ A nemzeti lét gondolata megfelelő fogalomná vált azon csoportok számára, amelyek korábban meglehetősen közömbösek voltak az elsősorban értelmiségi problémának számító nemzeti értékek iránt.

A túlélők közül sokan szenvedélyes nacionalisták lettek; egyiküket véletlenül személyesen is ismerjük. Petru Rocca egy Vico nevű faluban született 1887-ben, öt fiútestvér közül elsőként. Édesapja nem túlságosan jómódú paraszt, édesanyja pedig Maria Xaviera volt, aki Pozzo di Burgo-ban született, és így egy régi és híres családhoz tartozott. Petru — sok honfitársához hasonlóan — a felemelkedés kedvéért lépett be a francia hadseregbe, és már a háború előtt elérte a hadnagyi rangot. Csak a Somme-nál töltött hosszú hónapok alatt jött rá, hogy nem francia, hanem korzikai. A háború után 35 százalékos rokkantként nyugdíjjal szerelték le, miután embereit többször merészen rohamra vezette a védelmi vonal legkegyetlenebb részének öngyilkos csatáiban. Az egyik támadás után, amelyet súlyos sérülésével nem törődve hajtott végre,

bátorságáért megkapta a Becsületrendet. De saját tapasztalása szerint az alapvető ok, amely arra készítette, hogy a kötelességénél is többet tegyen, „az a meggyőződés volt, hogy korzikai vagyok, kizárólag korzikai”.⁸ Barátja, Marchi már 1915 januárjában kapott tőle egy levelet Bray-sur-Comme-ból, amelyben egy korzikai nyelven írt vers is volt, jelezve, hogy Rocca ráébredt: korzikai. A háború után visszatérve Párizsba, a nyomorék veterán azonnal elindította az *A Muvra* című folyóiratot,⁹ azzal a céllal, hogy az a korzikai nacionalizmus szócsövénévé váljon az elkövetkező évtizedekben. Rocca meg volt győződve arról, hogy „a háborút egy olyan ügy szolgálatában küzdötte végig, amely őt mint korzikait nem vagy csak nagyon távolról érintette”, és úgy érezte, hogy „a kelletténél is többet tett ebben az ügyben”.¹⁰ Majd, mint barátja mondja, „mintegy varázsütésre megszabadult tőle (...), hogy többé már csak azzal foglalkozzon, visszanyerje korzikai énjét”.¹¹

Nem ő volt az egyedüli, aki így gondolkozott. Az *A Muvra* kezdetben egy korzikai bevándorlókból álló párizsi közönség lapja volt, majd hamarosan Nizzába költözött, ahol Rocca özvegyvé vált édesanyjának kis könyvesboltja volt. 1922-ben a szerkesztőség már Ajaccio-ban dolgozott, ahol két Rocca fivér nyomdát alapított. Ehhez a komoly beruházáshoz a pénzt — 50 ezer frankot — attól az illatszergyáros Coty-tól kölcsönözték, aki később a Negyedik Köztársaság elnöke lett, és aki ebben az időben egy választási kampányt vezetett Korzikán. E támogatás azonban igen hamar elfogyott, és úgy látszott, hogy az *A Muvra* sohasem szabadul meg a pénzügyi nehézségektől.¹² Az első években mindössze 700 példányban jelent meg, és a Rocca-nyomda csak alkalmi pamfletet, esküvői dalok és hasonló nyomásával biztosíthatta túlélését. 1923–24-ben azonban Petru Rocca Olaszországba ment, és visszatérte után úgy tűnt, az *A Muvra* helyzete hirtelen javulni kezd. Új, drága nyomdafelszerelést vásároltak, és a folyóirat már 2000 példányban került az utcára. A titkosrendőrség feltételezése szerint Rocca Olaszországban illegális pénzügyi tranzakciókat hajtott végre, de ezt a gyanút soha nem sikerült bizonyítaniuk.¹³ A Rocca fivéreket tulajdonképpen soha nem helyezték semmilyen formális vád alá, mégis 20 éven keresztül rendkívül szoros megfigyelés alatt tartották őket. A harmincas évek elején a folyóirat már 3000 példányban jelent meg, és ennek durván a felét Korzikán adták el. A másik fele pedig a Franciaországban, illetve a francia gyarmatbirodalomban élő korzikai diaszpórához jutott el.

Költészet és politika

Az A Muvra megszületése az elégedetlenséget jelezte. A politikai állásfoglalások mellett elsősorban három témával foglalkozott behatóan: a korzikai nyelvvel, a korzikai történelemmel és identitással, valamint a sziget szegénységével, amely semmit sem változott a háborúk közötti évtizedekben. A hetilapot tulajdonképpen franciául írták, de mindegyik szám nagy részét a korzikai költészetnek és prózának szentelték, ismert és ismeretlen szerzők munkáit egyaránt közölve. A nyelv olyan problémát jelentett, amellyel már az A *Cisprá*nak is szembe-kellett néznie. A korzikai nyelvnek ugyanis nem voltak írott szabályai, és minden völgynek saját nyelvjárása volt, amely legalább olyan gyakran különbözött, mint hasonlított a magas hegyszorosok másik oldalán beszélt dialektusoktól. Különös véletlen, hogy míg az A *Cispra* a Vico vidék nyelvjárását választotta standard korzikainak, az itt született Rocca nem követte ezt: a folyóirat nem próbálkozott meg az írott nyelv standardizálásával.

Az „autonomista” nézőpontot az újság követelményként állította a „Home Rule” — az önkormányzat — elé,¹⁴ megfogalmazva annak igényét, hogy Korzika nemzet legyen, ne pusztán megye, illetve hogy nyitottan közelítsen egy „Franciaországgal létrehozandó föderáció” gondolatához.¹⁵ Amikor 1924-ben az újságok azt állították, hogy az A Muvrát Olaszország finanszírozza, a szerkesztő az első oldal felélt kivevő nyilatkozatot tett közzé, amely szerint ezt az állítást „rossz korzikaiak, emigránsok és kontinenslakók” sugalmazták azzal a céllal, hogy Nagy-Britannia érdekében megosszák Franciaországot és Olaszországot. E meglehetősen abszurd állítást később feladták. De az olasz kérdés természetesen a középpontjában maradt minden, Korzikát érintő vitának. Az Olaszországban újonnan létrejövő fasiszta rezsim számos tulajdonsága meghatározó volt az A Muvra helyzetének szempontjából. A beszennyeződő politikai élet iránti ellenszenvnek, amely annyira jellemezte a kor európai politizálását, az A Muvra is erősen hangot adott. Ahogy a lapétól eltérő véleményeket a „rossz korzikaiak” művének állították be, a korzikaiak közötti heves politikai ellentéteket is betegségnek tekintették: úgy látták, hogy ezt egy összeesküvés váltotta ki, amelyet azért szöttek, hogy kiheréljenek „egy férfias népet”,¹⁷ amelynek feltehetően egy hangon kellene szólnia. „Ne szavazzunk többé!” — ez volt a címe annak a vezércikknek, amely 1924-ben „groteszk bohózatnak” nevezte az általános választójogot, azt hangoztatva, hogy a politika

megöli a korzikaiakat, és hogy a franciák a szudániakkal tekintik egrenlőnek őket. A mindenféle politikával való felhagyás kívánalma itt is — mint máshol — a politikai hazugságokból való kiábrándulás formájában jelentkezett.

Valószínű azonban, hogy a korzikaiak nem elsősorban az ilyen politikai értekezésekért olvasták az A Muvrát. Hanem a „korzikai nyelven írt cikkekért meg azokért a költeményekért és dalokért, amelyeket a falusi lakosság mindig élvez” — ahogy a titkosrendőrség feltételezte.¹⁸ 1924 októberében a rendőrség már azt jelenthette, hogy az A Muvra csak 1200 példányban jelenik meg, és hogy „íme a posta által a múlt szombaton továbbított példányok száma: Korzikán: 436, külföldön: 370”. A Korzikán megrendelt 436 példányból 314 ment a szigeten lévő Corte-ba. Olaszországba összesen 70 példány került.¹⁹

Ennek ellenére a korzikai irodalom iránti igény nem korlátozódott a vidéki lakosságra. Az A Muvra minden második példánya külföldön kelt el; azon a listán, amelyet a titkosrendőrség állított össze a megrendelők-ről, az összes tengerentúli francia területről szerepelnek címek, ahol a korzikaiak kifejezetten nem a mezőgazdaságban dolgoztak. Az országtól távol élő korzikaiak ezrei vágytak rá, hogy a szigetükről olvashassanak. 1923-ban Antoine Bonifacio, egy nizzai gimnázium korzikai tanára és Paul Arrighi, egy római gimnázium korzikai tanára létrehozott egy másik korzikai évkönyvet, *L'Annu Corsu, Almanaccu litterariu illustratu, Antologia Regiunalista* címen. Ez az antológia „irodalmi” jellege ellenére sem tudta megkerülni azokat „a mostani nagy regionalista mozgalom” által előtérbe állított politikai kérdéseket, amelyek „nem hagyhatták Korzikát közömbösen”. A bevezetés, meglehetősen fesztelenséggel, egy „ténylegesen autonóm nemzetről”²⁰ beszél. De a második évben már nem lehetett megkerülni az olasz kérdést. Az „Olaszországi barátainkhoz” címet viselő bevezetés üdvözlöi „a latin testvériségejt, amelynek minden francia és olasz szív számára drágának kellene lennie”, de elítéli azt a „néhány politikai hangsúlyt, (...) amely a félsziget bizonyos imperialista orgánumainak tulajdonítható”. A szerkesztők határozottan visszautasítják azt, hogy „tendenciózusan értelmezzék művünket, jó franciák korzikai művét”.²⁰ Ez a nézet erősen tartotta magát a következő tizenöt évben, olyannyira, hogy az *Annu Corsu-X* többszörösen is „mérgezett hegyű törnek” bélyegezte a livornói fasiszta újság, az *Il Telegrafo*. Ez 1929-től a korzikai nyelvű kiadásával a szigeten is megpróbált terjeszkedni, de hamarosan betiltották.

Az antológia költészetet és prózát publikált, szinte kizárólag korzikai nyelven, és csak korzikai témákkal foglalkozott. Az 1929-es kiadás közéletés egy, kiemelkedő korzikaiak között végzett széles körű felmérést, amely a korzikai nemzeti jelleg, a „korzikai szellem” kérdését vizsgálja. A korzikaiakkal foglalkozó vélemények e figyelemreméltó gyűjteménye külön tanulmányt érdemelne; itt most csak összefoglalni tudom: „a büszkeség” a számos oldal leggyakrabban használt, enyhén negatív csengetésű fogalma. A gyűjtemény kedvező színben tünteti fel a korzikaiakat nemcsak a franciákkal, de az olaszokkal való összehasonlításban is. E két nemzetet kevésbé komolynak, kevésbé mélynek, kevésbé becsületesnek és kevésbé logikus gondolkodásúnak tekintik, mi több, számos válaszoló azt állítja, hogy Franciaországnak egyáltalán nincs nemzeti karaktere, az olaszok pedig túl felszínesek ahhoz, hogysem hasonlíthatnának római őseikre. A megkérdezettek közül csak egyvalaki utal a politikára. Egy bizonyos Charles Giovani, az *U Lariciu*²³ költőszerkesztője egy Latin Egyesült Államok megteremtéséről álmodozik. Szintén az *Annu Corsu* létrehozóinak nevéhez kötődik a legelső Korzikai Nyelvtan, amely nemcsak a standardizált korzikai nyelvet próbálta megalapozni, de annak helyi változait is.

1936-ban azonban az *Annu Corsu* utolsó kiadása jelenik meg. Ennek bevezetője szerint az antológia megszűnésének oka nem az, hogy a szerkesztők személyét fenyegetések érik, amihez már „úgyis kezdtünk hozzászokni”.²⁴ Ekkorra az olasz propagandaminisztérium — óriási költségekkel — már megszerezte a korzikai nyelvű tanulmányok és más publikációk kiadási jogainak nagy részét, és egyértelműen monopolizálta a korzikai kultúra értékelését olyannyira, hogy a korábbi, „föderalista” magatartás lehetetlenné vált. Csak az *A Muvra* jelent meg változatlanul korzikai szerkesztő vezetésével, de ebben az időben már ezt az újságot is kétségtelenül Olaszország finanszírozta. Csak 1932-ben történt, hogy a titkosrendőrség egyik felügyelője előállt azzal az elmélettel, amely szerint Rocca tulajdonképpen kijátszotta az olaszokat: „Tudatosan becsapja olasz inspirátorait, elhithetvén velük, hogy az általa folytatott kampány meghozza gyümölcsét, és hogy már kézzelfogható eredményeket ért el”.²⁵ Ez a magyarázat nem teljesen hihetetlen. Az legalábbis nyilvánvaló, hogy az olasz kormány túlbecsülte Olaszország korzikai népszerűségét.

Színházak és szövetségek

Az *A Cispria*, az *A Muvra*, az *Annu Corsu* és a többi „regionalista” publikáció nagy száma természetesen az értelmiségieknek köszönhető, és közöttük az *A Muvra* volt az egyetlen, amely a vidéki lakosságot célozta meg. Míg rendkívül kétséges, hogy az Olaszország-párti eszmék hatottak-e általában a korzikai közönségre, és az is bizonytalan, hogy a demokráciaellenes propagandát mekkora szimpátia kísérte, az bizonyos, hogy az újjáéledő korzikai irodalom és költészet széles közönségre talált. Különösen sok embert vonzottak a falusi fiesták, amelyek színházi játékokkal és korzikai nyelvű költői versenyekkel kapcsolódtak össze. A korzikai római katolikus egyház igen aktívan támogatta e megmozdulásokat, templomi termeket és egyéb segítséget biztosítva a corsistesnek. Számos korzikai pap olasz származású volt, és sokukat az olaszországi *irredentismo* ügynökeként említik a titkosrendőrségi jelentések.

A titkosrendőrség és az összes fellelhető forrásmunka megemlíti ezeket az ünnepi eseményeket. Gyakran öt vagy hat jelentés is készült egy-egy ilyen alkalommal, beszámolva a tökéletesen ártatlan és meglehetősen naiv korzikai nyelvű színházi játékokról, amelyek legfőbb mondanivalója rendszerint a városiakok, de különösen a franciák modorossága. A cselekmény általában a kivándorlás okozta problémák körül forog — a paraszt fia modoros külföldiként tér vissza, az eljegyzést fel kell bontani a városi lányok züllött versengése miatt és hasonlók —, vagy pedig a francia hatóságok és a korzikai szokások iránti értetlenségük okozzák a bonyodalmat. De akármilyen ártatlannak tűnnek is ezek a színdarabok, „az ilyenfajta polémianak meglehetnek a gyászos következményei”.²⁶ Így például az 1934. szeptember 3-i Pietra-Corbara-i előadás alkalmával a bastia-i osztag vezetője elismerte, hogy magában a színdarabban „nincs semmi különös, de olyan korzikai beszédekkel, mesékkel és legendákkal vették körül, amelyek nevetségessé teszik a köztársasági Franciaország korzikai tevékenységét”.²⁷ Ez alkalommal öt külön jelentés is készült, és az egyik megállapítja, hogy nagyon nehéz információt gyűjteni a fiestáról, „amelyet a lakók — úgy tűnik — titokban akarnak tartani, ami az elhangzott szövegeket illeti”.²⁸

A következő héten a le Cortenais-i Venacóban a jóval megfontoltabb de Logis marsall leír egy „dialettu corsu”-ban, azaz korzikai dialektusban előadott darabot, amely egy fiatal korzikai lányról szól, aki Párizsba megy, majd teljesen felcicomázva érkezik haza. Itthon már nem akar

hozzámenni paraszt vőlegényéhez. Ez azonban — nem lévén olyan ostoba, mint amilyennek kinéz — díszes ruhát ölt, és így sikerül elnyernie kiválasztottját. A történet happy enddel ér véget. És — mondja de Logis marsall — bár a darabban semmilyen politikai, autonomista vagy hasonló mondanivaló nincs, és semmilyen módon nem támadja a kormányt vagy a francia hatóságokat, „világosan kiderül belőle, hogy a korzikai ifjúság, miután egy ideig a kontinens városaiban élt, megvetéssel tekint saját szülőhazájára”.²⁹ A venacói darab sikeresnek látszott. Később Vicóban is előadták, ahol a bevételt — 745 frankot — a temető fenntartására fordították. A csendőrség alhadnagya találóan így foglalja össze a tartalmát: „A cselekmény Korzikán játszódik, és egy házassággal ér véget”.³⁰ Utána korzikai költőktől olvastak fel, és elénekelték három dalt „korzikai dialektusban. A programban semmilyen téma nem szerepelt, amely az Adminisztrációt látszott volna bírálni”.³¹

A hasonló jelentések tucatjai ellenére a rendőrségi felügyelet folytatódott. A forrásmunkák alapján meglehetősen nyilvánvalónak tűnik, hogy a helyi hatóságok kissé nevelésesnek tartották azt a feltételezést, amely szerint a fiesták politikai veszélyt jelenthetnek, feletteseiket azonban nyugtalanították a kulturális regionalizmus méretei, amelyet egy politikai és olaszpárti attitűddel azonosítottak. A prefektusoknak minden hónapban ugyanúgy jelentést kellett tenniük az autonomizmusról, mint az anarchizmusról és a kommunizmusról.

Elsősorban a belügyminisztériumot aggasztotta az is, amikor 1927. szeptember 12-én Quimper-ben létrejött a *Le Comité central des minorités nationales de France*,³² amelyben — például az elzásziahhoz hasonlóan — a korzikaiak is részt vettek. A korzikai képviselő azonban meglehetősen gyenge volt. Egyedül Petru Rocca és egyik munkatársa ment el a közös, általában Elzászban vagy Bretagne-ban rendezett konferenciákra — a Partitu Corsu Autonomistu-nak egész Korzikán összesen száz tagja sem volt. Ennek ellenére — akárcsak másutt — sok olyan ember követte figyelemmel a korzikai autonomistákat, aki nem kívánt aktívan részt venni a politikai életben. A bretagne-i titkosrendőrség jelentése szerint „a breton nacionalista csoport követeléseai gyakorta visszhangra találnak — igaz ugyan, hogy nem túl erősen — a mérsékeltbb szervezetek körében”.³³ Amikor 1924-ben a colmari perben számos elzászit elítéltek azzal a váddal, hogy a nemzetbiztonságot veszélyeztetik, Petru Roccát sehogy sem tudták perbe fogni, mivel házának és irodájának átkutatása során semmi kompromittálót nem találtak.³⁴

De ahogy kétségtelen az, hogy a németek beszivárogtak a „Heimatbund d’Alsace-Lorraine-be” — ahogy a rendőrség nevezi —, úgy az is biztos, hogy olasz ügynökök megpróbálták átvenni a korzikai autonomista párt irányítását. Ebben azonban nem jártak sikerrel. Egy ismert ügynök, Menghi, aki fasiszta sejteket hozott létre Tripoliban és Cyrenagában, 1928-ban Korzikára érkezett, de valószínűleg már 1932-ben elhagyta az országot. És noha az Igazságügy-, a Belügy- és a Külügyminisztérium már 1927-ben foglalkozott az *A Muvra* betiltásának gondolatával, a prefektusnak arról kellett tájékoztatnia őket, hogy „nem tűnik lehetségesnek a korzikai dialektus más, külföldi nyelvbe történő beolvasztása”³⁵ annak érdekében, hogy az újságot leállítsák.

Annak ellenére, hogy Olaszország erőfeszítései kitartóan folytatódtak, és a franciák meg voltak győződve arról, hogy az autonomista mozgalom nem más, mint egy olaszpárti öszeesküvés, a korzikaiak nem szándékoztak csatlakozni a Földközi-tenger vidékén kialakult olasz befolyási övezetbe. Még az *Il Telegrafo*³⁶ propagandától átitatott írásai is csak 22 olyan korzikai önkéntesről tudtak beszámolni, aki az etiópiai hadjárat során csatlakozott az olasz hadsereghez. A prefektusok újból és újból azért írtak a minisztereknek, hogy megnyugtassák őket. 1930-ban „különösen Bastiában, ahol a propaganda összpontosul, a közvélemény párthovatartozásra való tekintet nélkül mélyen olaszellenes”.³⁷ 1937-ben pedig „a szigeten a parasztság tömegei általában közömbösek vagy ellenségesek; ami a szervezett munkásságot illeti, ennek érzelmei abszolút ellenségesek”.³⁸

Amikor pedig 1940-ben a háború, amint arra már hosszú ideje számítani lehetett, Korzikát is elérte, az olasz seregek szinte kizárólag csak erős, jól szervezett és jól felfegyverzett ellenállással találták szemben magukat. Az a húsz évig tartó propagandahadjárat, amely megpróbálta megalapozni Korzika visszatérését az olasz gyökerekhez, pusztán pénzfehérítésnek bizonyult.

Különböző különbségek

Figyelembe véve azt a tömegekre ható vonzerőt, amelyet a fasiszta propaganda a vidéki Olaszországban, illetve az olasz szegények között kifejtett, meglehetősen különösnek tűnik, hogy a korzikaiak ilyen immúnisak maradtak annak a képnek a vonzásával szemben, amely Korzikát a Nagy Olasz Nemzet gyöngéden szeretett részeként igyekezett feltün-

tetni. A kulturális, történelmi és nyelvi tények alapján az olasz politikusok joggal gondolhatták, hogy Korzika igazság szerint Olaszországhoz, nem pedig Franciaországhoz tartozik. Úgy tűnhet, nem csupán Petru Rocca, de egész Korzika kijátszotta olasz testvéreit. Egyfelől a szigetlakók örültek annak, hogy nyelvüket a legtisztább olasz eredetűnek tekintették, múltjuk pedig a Római Köztársaság heroikus fényében tündökölhettek. Tulajdonképpen figyelemmel követték a költészetet, megvásárolták az olaszok által pénzelt folyóiratokat, és élvezték olaszos kultúrájuk általános dicséretét. Másfelől viszont a legkisebb mértékben sem tették magukévá azt az ehhez kapcsolódó elképzelést, hogy politikailag Olaszországhoz kellene tartozniuk. A kulturális ébredés két évtizedének egész kalandja csak egyvalamiről győzte meg őket: arról, hogy korzikaiak. Nacionalizmusuk korzikai nacionalizmus, egyformán ellenes Olaszországgal és Franciaországgal szemben.

Miben különböztek — például — a szárdoktól, akiknek regionalizmusa nagyon hamar összefonódott a fasiszmissal? Vagy attól a nagyon is meggyőző képtől, amely „latinnak” állította be őket? Kétféle magyarázatot tudok javasolni. Először, a „korzikaiság” kérdése csak a felszínen függött össze Franciaországgal. Bár a korzikai erkölcsöknek, illetve a francia városi élet romlottságának összehasonlíthatása visszatérő téma volt, szinte az összes korzikai család arra törekedett, hogy fiai — ha még nem tettek így — az utóbbi életformát válasszák. A társadalmi felemelkedés útja a városok felé vezetett. A venacói csendőr által leírt színdarab főszereplője — a paraszt, aki felcserélte ruháit — metaforikus formában tulajdonképpen azt a megoldást ábrázolta, amelyet a korzikaiak választottak, amikor szembekerültek a városi élet okozta problémákkal. A valóságban is számtalan korzikai öltözött át öltönybe, ha nem éppen „kepibe”. A darab mondanivalója pusztán az volt, hogy a társadalmi nyomásnak engedve Korzika fiainak sem elfelejteniük, sem lenézniük nem szabad származásukat és családjukat. E konfrontáció markáns el- lentéte, hogy a Korzikára bevándorló olaszok semmilyen hatást nem tettek a lakosságra. Míg Olaszországban a fasiszta kormány hatalomra nem jutott, az a mintegy 18 000 olasz, aki évente a szigetre érkezett, a mezőgazdaságban helyezkedett el. Tucatjával vették őket bérbe, és többé-kevésbé úgy bántak velük, mint a háziállatokkal. Ezek az emberek szegények voltak, és fizetésért dolgoztak. E két tényező a korzikaiak szemében alacsonyabb rendűvé tette őket, hiszen a korzikai társadalom, a gazdaságot is beleértve, az együttműködés, a kölcsönösség és a vérségi

kapcsolatok alapján szerveződött. Csak azok dolgoznak fizetésért és ismerik be nyilvánosan szegénységüket, akiknek nincsen családjuk, és akik képtelenek beilleszkedni a társadalomba. Azok a politikai menekültek, akik a fasiszmus alatt érkeztek Korzikára, túlnyomórészt szakszervezeti aktivisták voltak, így többségükben szegény emberek. A korzikaiaknak az olaszokról általában alkotott értékelésén nem sokat javítottak.

A második magyarázat szintén Korzika társadalmi szerveződéséhez kapcsolódik. A szövetségi rendszerek alapján rendeződő társadalom olyan politikai rendszert hozott magával, amelynek alapeleme volt az erős versenyszellem. Az egymással szembenálló pártok gyakorlatilag szinte mindig egyenlő erősek voltak. A korzikai politikai életet az autokrata viselkedéssel szembeni rendkívül kritikus hozzáállás jellemzi. Valahányszor úgy látszik, hogy az egyik politikus közel áll ahhoz, hogy valamiben abszolút hatalomra tegyen szert, legitimitását azonnal megkérdőjelezzik, és elkerülhetetlenül szövetségek formálódnak ellene. A korzikaiak manőverezése a nemzetközi politikai küzdőtéren nyugodtan tekinthető e jelenséggel egyívásúnak. A 18. században feltétlenül az volt. És mivel a politikai paletta 1930-ra nem változott meg észlelhetően (és tulajdonképpen máig se nagyon), nem tűnik megalapozatlannak az a feltevés, hogy Mussolini diktátorsága már önmagában elegendő ok volt ahhoz, hogy a korzikaiak kimondott bizalmatlansággal figyeljék, és így a gyengébb fél, Franciaország oldalára álljanak, ahol több lehetőségük nyílik a manőverezésre. Egyébként mindkét, itt megkísérelt válasz ellentmond a korzikai nacionalizmusról alkotott hipotézisek többségének, hiszen nem „gyökerekről” vagy „vérségről”, hanem társadalmi gyakorlatról beszél, amikor magyarázatot keres arra, miként lehetséges az, hogy a korzikaiak ebben az időben is valóban — mások voltak.

Jegyzetek

- 1 Vö. Steven Wilson: *Feuding, conflict and banditry in nineteenth century Corsica* (Családi viszályok, konfliktusok és banditizmus a 19. század Korzikáján), Cambri dge1989. Korábbi becslések (pl. Pomponi 1979 vagy Carrington 1971) valamivel magasabb számokat adnak meg, de Wilson adatai nagyon megbízhatónak látszanak.
- 2 *An Account of Corsica. A Journey to that Island and the Memoirs of Pasquale Paoli* (Korzikai beszámoló. Utazás a szigetre, Pasquale Paoli emlékiratai), London 1768. 6.
- 3 A kormány lapjának, a Journal de la Corse-nak vezércikke, 1827. január 13., szombat.

- 4 Rapport de l'inspecteur d'Académie, Vice Recteur de la Corse, sur l'enseignement primaire, adressé a M. le préfet de la Corse (Az Akadémia elnökének, Korzika közigazgatási aligazgatójának jelentése Korzika prefektusának az alapfokú oktatásról), 1882. szeptember 13. In: *Le Petit Corse, Journal Republicam Quotidien*.
- 5 In: *Le Petit Bastiais* 1905. január 14.
- 6 In: *A Cispra* i.m.
- 7 Vö. Eugen Weben *Peasants into Frenchmen* (Parasztokból franciák), Stanford 1976.
- 8 *Levé! Jean Paul Marchihoz*, In: *Pierre Rocca et le Regionalisme* (Pierre Rocca és a regionalizmus), Kymos, No. 2. 1925. 147.
- 9 Nem lehet pontosan tudni, mikor jelent meg az újság először. *Hyacinthe Yvia-Croce Vingt années de corsisme* (Húsz év korzikaizmus), Ajaccio 1979. 27. és Marchi id.m. 15.) 1920-at mondanak, míg a rendőrségi jelentések 1919-et, sőt Rocca ügyvédjét is idézik, aki szerint a lap már 1900-ban megjelent Párizsban (Rapport secret, La Sureté Générale jelentés a közbiztonságról), Ministère de l'intérieur, commissariat special d'Ajaccio, No. 3260, 1932. dec 5. In: *Les Archives départementales de la Corse du Sud*, cote 1M 279-280.) Az *A Muvra* címlapjain a harmincas években az évjárat azt mutatja, hogy maga az újság 1919-ben keltezi indulását.
- 10 Uo. 151.
- 11 Uo.
- 12 A titkosrendőrség szerint (i. h.) Rocca bankszámláján soha nem volt több 5-6 ezer franknál, holott nyilvánvaló, hogy a nyomdában még a tördelés is többre került ennél.
- 13 3260 sz. jelentés In: *ADS*.
- 14 *A Muvra* 1923. július 22. A vezércikk korzikai nyelven íródott, de a „Home Rule” angolul szerepel a címben. A cikket Marco Angeli írta alá.
- 15 Uo. 1923. július 1. francia nyelven, Pierre Rocca aláírásával.
- 16 Uo. 1924. február 3.
- 17 Uo. 1924. február 10.
- 18 3260 sz. jelentés In: *ADS*.
- 19 1924. október 14-i jelentés (szám nélkül), Préfecture de la Corse, Commissariat Spécial, Ajaccio In: *ADS*.
- 20 *Annu Corsu, annu primu* 1923, Bevezető 5.
- 21 Uo. 1924, Bevezető, oldalszám nélkül.
- 22 *Jl Telegrafo* 1934. december 5.
- 23 Az *U Lariciu* egy kis, korzikai nyelven íródott irodalmi magazin volt. *Giovani*, In: *Annu Corsu* 1929, 21.
- 24 Uo. 1936, 3.
- 25 Az 1932. november 12-i jelentés, Ajaccio. Le Commissaire Spécial a M. le Directeur de la Sureté Générale. In: *ADS*.
- 26 Rapport du Maréchal des Logis, Commandant de la Brigade de Brando, a M. le Préfet de la Corse, Ajaccio, et Le Commissariat Spécial, 1934. szeptember 3. In: *ADS*.
- 27 Commissariat Spécial de Bastia a M. le Sous-Préfet: *Propagande autonomiste* (Autonomista propaganda), 1934. szeptember 3.
- 28 Le Maréchal des Logis de Brando, i. h.
- 29 Rapport du Maréchal des Logis, Commandant de la Brigado de Venaco a M. le Préfet de la Corse, Ajaccio, 1934. szeptember 16. In: *ADS*.
- 30 Rapport du sous-lieutenant, Commandant de la gendarmerie de Vico a M. le Préfet de la Corse, Ajaccio.
- 31 Uo.

- 32 Franciaországi nemzeti kisebbségek központi bizottsága.
- 33 Dátum nélküli jelentés „a breton nacionalista csoportról”, „a prefektus” aláírással. In: *Les Archives nationales de la République Française*, F7, 13023.
- 34 Rapport secret du Commissariat Spécial de Bastia a M. le préfet de la Corse, Ajaccio et a M. le directeur de la Sureté Générale, 1932, 33. In: *ADS*.
- 35 Dátum nélküli (1927. augusztus-szeptember körül), kézzel írott levél: M. le préfet de la Corse aux Ministres de la Justice, de l'Intérieur et des Affaires Etrangères. In: *ADS*.
- 36 1936. november 6.
- 37 Le préfet de la Corse a M. le Minsitre de l'intérieur. Tres confidentiel, 1930. augusztus 18. In: *ADS*.
- 38 Le préfet de la Corse a M. le minsitre de l'intérieur, 1937. február 3. In: *ADS*.

ANNE KNUDSEN

THE CORSICANS ARE DIFFERENT!

After providing a brief background of the island and the history of its inhabitants, the author analyzes the process of cultural and economic division that has been taking place since French occupation of the island in 1769. Forced French-language education and administration has led to the formation of associations and movements to protect the particular characteristics of Corsican identity as early as the 19th century. Two-thirds of the Corsicans who fought in World War I perished, and many of the survivors became fierce nationalists. For example, Petru Rocca also decided to serve Corsican nationalism during the course of the War. Next, the author reviews the yearbooks and periodicals (*A Cispra*, *A Muvra*, *L'Annu Corsu*) written in the spirit of Corsican nationalism. She also provides a brief history of Corsican drama and regionalist/autonomist movements and organizations. Finally, the author provides two explanations for why the propaganda encouraging unification with Italy was not successful in Corsica either before or during World War II.

FARAGÓ BÉLA

Van-e korzikai nép?

Ajakobinus demokrácia és a kisebbségek

A fenti kérdést 1990-91-ben adta fel a francia kormány az ország törvényhozóinak egy fontos reformjavaslat kapcsán, mely gyökeresen megváltoztatta Korzika szigetének közjogi státusát. Annak ellenére, hogy 1991 áprilisában a végső soron döntő francia alsóház elismerte a „korzikai nép” létét, egy május 9-i határozatban a francia Alkotmánybíróság ellenkező álláspontra helyezkedett, és véglegesen pontot tett a nagy port kavart vita végére. A legfelsőbb bírói szerv szerint Franciaországban csak egy nép van, a francia: a korzikai nép elismerését a francia alkotmány nem teszi lehetővé. Ezért a törvény idevágó első paragrafusát a bíróság törölte.

Az alábbiakban ezt a közjogi vitát ismertetem a következő öt lépésben:

1. A korzikai helyzet és a „korzikai területi közösségre” vonatkozó törvénytervezet.
2. A „korzikai néppel” kapcsolatos parlamenti vita.
3. A francia Alkotmánybíróság döntése.
4. A törvény tartalma.
5. Néhány kelet-európai tanulság.

Korzika szigete és a törvény megszületésének körülményei

Korzika szigete (8722 km², 240 000 lakos)² több mint kétszáz éve Franciaország része, miután évszázadokon keresztül olasz városállamok gyarmata volt. Az önálló nemzetté válás vágya Korzikán soha nem jutott túl a külföldi uralmak elleni végnélküli felkelések, a hegyekből jövő és oda visszamenekülő terroristák által végrehajtott akciók időnként hétköznapivá váló zűrzavarán. S mivel a korzikaiak egymáshoz való viszonyát is gyakran a patriarkális, klánszerű háborúskodás jellemzi, a külső hatalmi tényezőkhöz való viszony sem volt soha egyértelmű: néhány nagy család s a köréjük gyülekező klientúra hagyományosan a külföldi hatalmi tényezőre támaszkodott, míg mások inkább a függetlenségre hivatkoztak. Maga Pascal Paoli, a korzikaiak nemzeti hőse a sziget függetlenségének

érdekében előbb az angolokkal szövetkezett az olaszok ellen, majd a franciákkal, s később — most már a franciák ellen — ismét az angolokkal. E múlt, megfűszerezve a mediterrán „sajátosságokkal”, magyarázza a korzikai „politikai kultúra” különleges vonásait: a pártok mögött rejlő feudálisztikus csoportérdekek fennmaradását és a demokratikus politikai játékszabályokat gyakran felváltó erőszak — a merényletek, a robbantások, a bosszúakciók stb — majdnem állandó újratermelődését. De azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy — mint francia állampolgárok, mint a citoyeni szabadság és egyenlőség részesei — a korzikaiak nemcsak „adtak” a francia demokráciának, de sokat kaptak is tőle. A korzikaiak és a korzikai eredetű franciák egy része a jakobinus republikanizmus elkötelezett híve, sőt egyeseket talán e tradíció legszilárdabb támaszainak lehet tekinteni.

Végeredményben tehát a napjainkban nagyon is aktív függetlenségi és nacionalista terroristák csak egy elenyésző kisebbséget képeznek. A korzikai politikai paletta a valóságban nagyon is színes: a regionalista, autonomista szervezetektől az országos szinten szerveződő francia pártcsoportosulásokig az elképzelhető politikai árnyalatok minden változatát magában foglalja. Ennek ellenére a helyi politikai élet majdnem minden megnyilvánulása magán viseli a korzikai társadalom kláni, patriarkális hagyományait. A nagy francia pártok helyi képviselői is gyakran a lokális klientúrák modellje szerint toborozzák híveiket, s nem mindig szorítkoznak a demokratikus és titkos választás mechanizmusaira. A legtöbb helyen azután ezek az érdekszövetségek monopolizálják évtizedeken keresztül egy-egy település életének irányítását, s tevékenységük középpontjában gyakran az áll, hogy klienseik között szétosszák a helyi önkormányzatok számára megszerzett állami szubvenciókat (melyek Korzika „elmaradottsága” miatt a legfontosabb pénzforrást képezik). A függetlenségi és autonomista mozgalmak gyakran olyan körökben toboroznak, amelyeket a helyi notabilitások kiszorítottak a politikai porondról és az ezzel járó anyagi források közeléből.

A politikai csatározások mögött természetesen szociális, gazdasági és kulturális kérdések is vannak.

Megfelelő munkaalkalom hiányában a korzikaiak előtt gyakran csak a kontinensre való emigrálás marad. Így több százezer korzikai él Franciaország többi részén. Ugyanakkor a táj és az éghajlat sok „szárazföldit” vonz a közigazgatás vagy az oktatás helyi intézményeibe, akiket a helyi szélsőséges szervezetek gyarmatosítóknak, betolakodóknak tartanak.

A sajátos problémák a gazdasági életben is jelentkeznek. Egyrészt a földek nem korzikaiak által történt felvásárlása okoz sérelmeket bizonyos körök számára. Az algériai háború után Franciaországba visszatelepülő lakosság egy része Korzikára költözött, s a „feketelábúak” egy része nagyon sikeresen tudott gazdálkodni, többek között az államtól kapott kártérítés segítségével. Másrészt az egyoldalú turizmus is problémákat okoz. Itt is jobbra „idegen” eredetű befektetésekről van szó, amelyek szociális szempontból deklasszálják a korzikaiakat. A gyors ütemben épülő nyaralóközpontok nemcsak a sziget hagyományos képét és földrajzi-történelmi identitását zavarják meg, hanem a természetes környezet egyensúlyát is fenygetik.

Ami pedig a kulturális kérdéseket illeti, itt a sokáig csak a hétköznapi beszédben használatos korzikai nyelv tanításával, használatával kapcsolatos sérelmek és követelések problémakörét kell megemlíteni.

Az 1982-es francia decentralizáció alkalmával Korzika szigete is új lehetőségekhez jutott. Ám a helyi intézményeknek így sem sikerült kijutniuk az állandó válsághelyzetből. A korzikai regionális gyűlés keretében éveken keresztül nem lehetett állandó többséget kialakítani, ez lehetetlenné tette a decentralizált intézmények zavartalan működését. Ráadásul a függetlenségi-nacionalista mozgalmak terrorakcióit sem sikerült megállítani.

Ebben a légkörben határozta el a szocialista kormány belügyminisztere 1990-ben, hogy egy új Korzika-törvényt javasol, mely — a korzikai nép elismerésének kinyilvánítása mellett — az országban egységesen alkalmazott decentralizációs rendszer helyett egy kivételes intézményrendszert alakít ki Korzika számára. Ennek keretében a sziget önkormányzatának autonómiáját egy parlamentszerű Területi Gyűléssel, s az ennek felelős kormányserű végrehajtó szervvel kívánja biztosítani.

Az új intézményrendszerre vonatkozó törvényjavaslatot 1990 novemberétől kezdve tárgyalta a francia parlament két háza. A belügyminiszter elképzeléseit — főleg a korzikai nép elismerésére vonatkozó első cikkelyt — igen sok kritika érte, mind a francia törvényhozók, mind a jogászprofesszorok részéről. Ha a szenátus véleménye ellenére a javaslatot végül a kormány által javasolt formában szavazta is meg a Nemzetgyűlés, ezt csak a pártfegyelem szigorú alkalmazása tette lehetővé, hiszen a kormányzó szocialista párt jakobinus szárnya szintén nagyon élesen bírálta az első cikkelyt.

A vitában az utolsó szót az Alkotmánybíróság mondta ki. Egy igen fontosnak tartott 1991. április 12-i döntésben a legfelsőbb francia bírói szerv eltörölte a törvény néhány pontját, többek között azt az alapvető megállapítást, mely Korzika lakosságát mint népet ismeri el. De a jelentős, 90 paragrafusra terjedő szöveg legtöbb intézkedése, mely „forradalmi” változást hoz a francia önkormányzati rendszer rendező elveiben, az alkotmányosság szempontjából megfelelőnek tűnt. Korzika lakossága újszerű és nagyon széles körű önkormányzati autonómiát kapott, amely sok szempontból szakít a francia helyi közigazgatás egységes modelljével, s a kelet-európai problémák szemszögéből is tanulságos lehet.³

A „korzikai néppel” kapcsolatos parlamenti vita

A francia parlament két házában a legtöbb vitát a törvénytervezet első cikkelye okozta, melynek szövege a következő: „Az eleven történelmi és kulturális közösséget alkotó korzikai népnek — mely a francia nép alkotórésze — a Francia Köztársaság biztosítja azt a jogot, hogy kulturális identitását megőrizze, specifikus gazdasági és társadalmi érdekeit érvényesítse”.⁴

A képviselők ellenvetéseit a nép törvénybe foglalt elismerése okozta, valamint az a tétel, hogy a korzikai nép a francia nép alkotórészét képezi.

Három pontban lehet összefoglalni a parlamenti vitát, ismertetve a képviselők által felsorolt ellenérveket, a kormány védekezését és a honatyák által megfogalmazott alternatív javaslatokat.

Az ellenérvek

A számos kritikus felszólalásban kifejtett érvekből a következőket érdemes megemlíteni:

Alkotmányjogi érvek. A hatályban lévő francia alkotmány szerint Franciaország egységes, tehát nem szövetségi, föderatív állam. Így a korzikai nép létének törvényi elismerése ellentétes a francia alkotmány több paragrafusával. Többek között sérti az alkotmány második cikkelyét, mely szerint Franciaország oszthatatlan köztársaság, melynek polgárai csak egy népet alkothatnak, csak egy szuverén akarat hordozói lehetnek. A korzikai nép említése tehát sérti a nemzet egységét, és kikezdi a szuverenitás teljességét. Ez különben a tervezetet vitató képviselő szerint az alkotmány harmadik paragrafusával is ellentétes, mely kimondja: „A nemzeti szuverenitás letéteményese a nép (...). A nép egyetlen alko-

tőrésze sem sajátíthatja ki a szuverenitás használatát." A belügyminiszter javaslatát támadó felszólalások szerint Franciaországban csak egyetlen nép van, a francia nép, amely egyetlen nemzetet képez, a francia nemzetet.

A polgári egyenlőségre való hivatkozás. Egyes képviselők szerint a nép fogalma jogilag az azonos törvényeknek engedelmessé, az egyazon országhoz tartozó polgárok egyetemét jelenti. A korzikai nép elismerése tehát problémát okoz a citoyeni egyenlőség területén. Annál is inkább, mivel a francia alkotmány második cikkelye kimondja a polgárok törvény előtti egyenlőségét „származásra, fajra és vallásra való tekintet nélkül”. Márpedig a korzikaiak nagy része nem Korzikán él, viszont a szigeten is sok nem korzikai eredetű lakos van. Az egyik képviselő fel is tette a kérdést: „A korzikai választások alkalmával az embereknek be kell majd bizonyítaniuk, hogy 'igazi' korzikaiak-e? Új ország alakul-e a korzikai ügy folyamán, melynek során a citoyenek Franciaországát az etnikumok Franciaországa váltja fel?” Az említett képviselő szerint a tervezet egy „rasszista” germán-típusú népfelfogást tükröz,⁴ mely teljesen idegen a francia hagyományoktól.⁵

Történelmi érvek. Franciaország nem föderatív, hanem egységes állam, történelme éppen a területén élő különböző népek egybekovácsolásának sok évszázados folyamata. A francia népet a történelem és a köztársaságát kinyilvánító társadalmi szerződés formálta, nem a földrajzi vagy etnikai származás azonossága. A francia nép a polgárok összessége, s így magában foglalja a francia népet alkotó összes közösséget. A törvénytervezet tehát az egységes és oszthatatlan Franciaországot az egymás mellé rendelt közösségek laza szövetségévé változtatná. Ez viszont csak a szolidaritás és a testvériség rovására történhet.⁶

A káros következményekre való hivatkozás. A kritikus képviselő szerint a korzikai népnek mint a francia nép „komponensének” említése számátalan veszélyt rejt magában. A francia nemzet egységének és oszthatatlanságának alapvető követelményeire nézve megindíthat egy olyan folyamatot, melynek során a bretonok, a baszkok, a normandok, az elzásziak stb. szintén bejelentik igényüket népként való elismerésükre. Ez olyan lejtő, amelyen nincs megállás.

De a veszély európai szinten is jelentkezik. Egyre többet hallani a régiók Európájáról, ahol a történelem során kialakult államok helyett az egymással szomszédos hagyományos tartományok kerülnének előtérbe. Így a francia- és a spanyolországi baszkok, Elzász-Lotharingia és

Baden-Württemberg lakosai országuk államát megelőzve csatlakoznának Európához. Ez nagyon megnövelné a föderatív berendezkedésű és homogén német ajkú lakossággal rendelkező németiség európai szerepét. („Félek, hogy a régiók Európája Franciaországot a fejlődés periferiáján hagyja, s hogy egy ilyen Európa a német régiók Európája lenne” — mondta Charles Millon, a lyoni régió egyik képviselője.)

Végül pedig egy nemzetközi veszedelem is fennáll. Az ENSZ elismeri a népek önrendelkezési jogát. Ha a francia törvények jogilag elismerik a korzikai nép létét, a jövőben a korzikaiak az ENSZ-hez fordulhatnak, hogy megkapják a teljes függetlenséget, és a nemzetközi fórum elismerje Korzika önálló állami létét. Egy ilyen folyamat elindulása teljesen destabilizálhatja a nemzetközi viszonyokat.

A törvény által ajánlott kompromisszum hiábavalóságának említése. Az az érv is elhangzott, hogy a korzikai nép elismerése csak a terrorista kisebbségnek tett engedmény, mely ennek úgysem lesz elég. Sőt az állam engedékenysége csak a szélsőséges követeléseket fogja szítani.

Valóban, a törvénytervezet vitája alatt a korzikai zavargások jelentősen felerősödtek, s a függetlenségi nacionalisták képviselői ki is jelentették: „a korzikai népet nem lehet komponensként kezelni: Korzika teljes szuverenitása alapvető követelés”. Egyébként e körök szerint a „komponens” kifejezés használata „politikailag neveltséges és provokatív, jogilag megalapozatlan és a korzikai népre nézve sértő”.

A kormány védekezése

A belügyminiszter ellenérvei annyira szegényesek voltak, hogy úgy tűnt, mintha a korzikai nép említése tényleg csak a sziget nacionalista köröknek tett engedmény, feljűk irányuló gesztus lett volna. A miniszteri ellenvetés középpontjában az állt, hogy a korzikai nép említése egy mindenki által elismert történelmi, politikai és kulturális realitásra való utalás, melynek semmi jogi következménye nincs. A kormány képviselője szerint a törvényben szereplő utalás nem változtat azon az alapvető alkotmányjogi tételeken, hogy a nemzeti szuverenitás és az államiság letéteményese egyetlen nép, a francia nép lehet csak. A miniszter szerint tehát — bár, törvényről lévén szó, ez a vélemény kissé meglepő — a törvény első paragrafusának jogi tartalma nincsen, csak valamiféle politikai deklarációról, egy bizonyos kulturális, szociológiai, földrajzi és érzelmi tényfelismerésről van szó. És ha mégis van olyan jogi tartalom, mely ütközik az alkotmánnyal, mondotta a törvény betérjesztője, mint-

egy lemondva a további érvelésről — azt majd az utolsó szó jogán eldönti az Alkotmánybíróság.

A képviselők alternatív javaslatai

Szintén említésre méltó néhány, a képviselők által megfogalmazott vélemény és alternatív javaslat. Ezek ugyan nem kerültek be a végül megszavazott törvénybe, de mutatják, hogy a decentralizáció konkrét folyamatának továbbvitelében a francia államiság alapelveihez oly keményen ragaszkodó képviselők a legmesszebbmenőkig nyitottak maradtak.

A decentralizáció fejlesztésével kapcsolatos érvek. A legtöbb képviselő véleménye szerint helyénvaló annak elismerése, hogy ha egy tartománynak (région) sajátos szociális és kulturális arculata van, akkor e sajátosságok megőrzésére és fejlesztésére az illető terület lakossága rendelkezhet sajátos eszközökkel. A korzikai problémát az önkormányzat és a decentralizáció lehetőségeinek kibővítésével, sajátos önkormányzati intézmények kialakításával kell megoldani. A törvénytervezet nem kifogásolható, amennyiben a decentralizáció folyamatát fejleszti tovább.

A „korzikai nép” elismerése helyett a „korzikai közösség” elismerése. Egy alternatív indítvány az első paragrafus szövegét a következő módon akarta módosítani: „A jelen törvényt a Korzika szigetén és az ország egyéb területén élő korzikai közösség léte igazolja, mivel ennek a közösségnek sajátos identitása, kultúrája és történelme van.”

A honatyák nagy része tehát megegyezett abban, hogy ünnepélyesen el kell ismerni a korzikáinak *kulturális identitását* — mely magában foglalja a korzikai nyelv tanítását, ápolását és használatát —, valamint a sziget sajátos *társadalmi és gazdasági érdekeit*.

Az Alkotmánybíróság döntése

Mint említettem, az ellenzéki képviselők és szenátorok az Alkotmánybíróságnál megtámadták a törvény több cikkelyét. A legszenvedélyesebben kritizált pont természetesen a korzikai nép elismerésére vonatkozó kitétel volt. A bírák el is törölték a fent idézett paragrafust.

A döntést a francia jogi folyóiratokban hosszasan kommentálták a francia szakemberek. Ezek a vélemények is érdekesek.

Kelet-európai szemmel a döntés két pontját érdemes említeni: az egyik a „korzikai népre”, a másik pedig a korzikai nyelv oktatására vonatkozik.

A „korzikai nép”

A korzikai nép elismerését az Alkotmánybíróság a következő indokkal utasította el:

„Az 1958-as Alkotmány preambuluma első cikkelye szerint 'a francia nép ünnepélyesen kinyilvánítja az emberi jogokhoz és a nemzeti szuverenitás elveihöz való ragaszkodását, úgy, ahogyan ezeket az 1789-es Nyilatkozat meghatározta és az 1946-os Alkotmány preambuluma megerősítette és kiegészítette'. Az Emberi és Állampolgári Jogok 1789-es Nyilatkozata a 'francia nép' képviselőitől eredt. Az 1946-os Alkotmány preambuluma, amelyet az 1958-as Alkotmány megerősít, kimondja: 'a francia nép újra kinyilvánítja, hogy minden ember elidegeníthetetlen és szent jogokkal rendelkezik, fajra, vallásra és meggyőződésre való tekintet nélkül'. Az 1958-as Alkotmány megkülönbözteti a francia néptől a tengerentúli népeket,⁶ amelyeknek elismeri az önrendelkezési jogát. Egyébként a 'francia népre' való hivatkozás 200 éve számos alkotmány szövegében szerepel. Így a 'francia nép' jogi fogalmának alkotmányos értéke van.

Mint az 1958-as Alkotmány második paragrafusa kimondja, Franciaország oszthatatlan, laikus, demokratikus és szociális Köztársaság, amely minden állampolgárnak biztosítja a törvény előtti egyenlőséget, bármilyen származású legyen is. Ennél fogva az, hogy a törvényhozó 'a francia nép részét alkotó korzikai népről' beszél, ellentétes az alkotmánnyal. Ez ugyanis csak a francia népet ismeri, melyet a francia állampolgárok összessége képez, származásra, fajra vagy vallásra való tekintet nélkül.

Következésképpen a törvény első paragrafusa alkotmányellenes. Ugyanakkor ennek a cikkelynek a szövegéből, ahogyan azt megfogalmazták és elfogadták, nem következik az, hogy rendelkezései elválaszthatatlanok lennének az Alkotmánybíróság elé utalt törvény szövegének az egészétől.”

Az imént idézett indoklás két lépésben vezet a „korzikai nép” elismerésének elutasításához.

Az első paragrafusban az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy a francia nép fogalma, mely szerepel az érvényben lévő legfontosabb alkotmányjogi dokumentumokban,⁸ *alkotmányos értékű jogi fogalomnak* tekintendő. Ezt megerősíti az a tény, hogy a „francia nép” említése a 200 éve kiadott számos (ma már nem hatályos) alkotmány szövegében is megtalálható.

Az első paragrafus nemcsak az érvelés további mozzanataihoz szükséges. Egyben válasz arra az ellenvetésre, hogy a „nép” fogalma csupán terminológiai fordulat, pusztán egy történelmi, kulturális vagy politikai kifejezés lenne, mely meghatározható jogi tartalommal nem rendelkezik.

A második paragrafusban az Alkotmánybíróság a jogi kategóriaként elismert „francia nép” ismérveit vizsgálja meg. Mivel a Francia Köztársaság a polgári egyenlőségen alapul — azaz nem ismer el semmiféle megkülönböztetést (származási, faji, vallási stb. alapon) —, a francia nép csak az állampolgárok összességét jelentheti. A francia nép része, a polgári egyenlőség elvéből kifolyólag, nem lehet egy más nép, melynek elismerése szükségszerűen bevezetne egy származáson alapuló megkülönböztetést a francia polgárok között. A francia nép komponensei, részei tehát csak az állampolgárok lehetnek.

A korzikai nép elismerését tartalmazó első paragrafus tehát a fent említett érvek értelmében alkotmányellenes.

A legtekintélyesebb szakemberek meglepéssel fogadták az Alkotmánybíróság határozatát, de azért kritikus hangok is jelentkeztek a különböző jogi folyóiratok hasábjain.

Az *egyétértő* kommentárok⁹ a döntés több érdekes aspektusára is felhívták a figyelmet.

Így szóba került az a körülmény, hogy az Alkotmánybíróság az állampolgári egyenlőség, a nép és a köztársaság fogalmai között fennálló kapcsolatok kihangsúlyozásával érvelt, s nem az alkotmány azon cikkeit vette figyelembe, melyek az ország vagy a nemzeti szuverenitás egységét és oszthatatlanságát proklamálják. A döntés tehát a köztársasági szellem és a *citoyeni* egyenlőség fogalmait helyezi előtérbe, s nem a nemzet, az ország vagy az állam „kollektív” kategóriáira támaszkodik.¹⁰

Így a francia nép *egysége* végső soron az állampolgári *egyenlőség* elvén alapul. A francia nép tehát a polgárait összekötő „társadalmi szerződésből” eredő *politikai nép*, nem pedig egy kulturális, történelmi, etnikai vagy nyelvi determinizmus eredménye.¹¹

Az Alkotmánybíróság tehát a hagyományos köztársaság és népfelfogás talaján maradt, és megerősítette a francia alkotmányjog klasszikus elveit.¹²

Ugyanakkor a kommentátorok figyelmét nem kerülte el, hogy ez a felfogás összeegyeztethetetlen a nemzeti kisebbségek elismerésével. Ebből a szempontból különben az Alkotmánybíróság döntése megegyezik

a francia kormány által képviselt külpolitikai állásponttal, „mely minden alkalommal feltételeket és fenntartásokat támaszt,¹³ amikor Franciaország egy olyan nemzetközi szerződéshez csatlakozik, mely különleges jogokat ismer el az etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek számára. A kormány szerint ezek a jogok az alkotmány második paragrafusa miatt nem fogadhatók el a Francia Köztársaság számára. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa különben el is ismerte az effajta fenntartások jogosságát (lásd az 1989. november 8-i döntést).”¹⁴

Franciaország tehát nem ismeri el, hogy területén kisebbségek léteznének. Így a francia fennhatóság alá tartozó területeken az ENSZ Egyezségokmányának 27. paragrafusa sem érvényesül, mely szerint „azokban az államokban, amelyekben etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek léteznek, az ezekhez tartozó személyeket nem lehet megakadályozni abban, hogy a velük egyazon kisebbséget képező személyekkel együtt saját kulturális életüket éljék, vallásukat gyakorolják és nyelvüket beszéljék”.¹⁵ Ha a korzikai nép elismerését az Alkotmánybíróság elfogadta volna, a kisebbségek el nem ismerésének álláspontját is minden bizonnyal revideálni kellett volna.

De mint említettem, az Alkotmánybíróság döntésével szemben néhány *kritikus* vagy legalábbis *árnyalt* véleményt is megfogalmaztak.

Így Thierry Michalon szerint¹ a valóságban ma két koncepció ütközik Franciaországban a közjog társadalmi szerepét illetően. „Az egyik vélemény szerint a kollektív fejelem — és ha kell, az ezt biztosító fizikai erőszak — ma éppúgy szükséges, mint 200 évvel ezelőtt ahhoz, hogy fennmaradjon a jakobinus Köztársaság, hiszen ez az egyetlen módszer, amellyel biztosítani lehet a polgárok társadalmi szabadságának intézményes kereteit. A másik vélemény szerint a francia nemzet egybekovácsolása véglegesen megtörtént és befejeződött: az intézmények javítása és a szabályozás tökéletesítése nem kereshető tovább a kötelező — és mindenütt azonos — eljárások szigorításában. Ellenkezőleg, a minél nagyobb legitimitás keresésére kell törekedni. E felfogás szerint a „jogállamiság” mai formája egy befejezettnek tekinthető *corpust* képez: nem szabad hozzányúltni, s a nemzeti integráció biztosítására nem is lehet a jakobinus rendszer által előírt kötelezettségeknél hatékonyabb módot elképzelni. A másik vélemény szerint éppen ellenkezőleg, a Köztársaság napjainkra elérte a felnőttkort: így az elődök görcsös voluntarizmusa már nem célravezető. Ha eddig a társadalom elfogadta a központosított intézmények egységesítő hatását, manapság inkább arra lenne szükség,

hogy bizonyos periférikus részek lakosságának nyilvánvaló sajátosságait a Nemzet végre elismerje, s ezáltal biztosítsa e területek iránta érzett lojalitását.

Ebből a szempontból az Alkotmánybíróság döntése anakronisztikusnak is tűnhet. „Fel lehet tenni a kérdést, vajon a francia nép egységének túlhangsúlyozása, illetve a citoyeni azonosság privilegizálása nem vezet-e a valóságos francia nép keretében létező konkrét különbségek tagadásához. Ne felejtjük el, hogy a jogásközvélemény egy része úgy véli: a francia jog fejlődése ma általában a különbségek pragmatikus felismerésének irányába mutat.”¹⁷

Egy másik kommentár szerint az Alkotmánybíróság döntése ellent is mond a nemzetközi fejlődés mai irányzatainak. „Amikor szerte a világban a föderatív struktúrák kibontakozásának és a népek függetlenségi követeléseinek vagyunk tanúi; amikor ráadásul a legtöbb helyen a centralizált államok struktúrái is nagy mértékben fellazulnak, és a különböző régiók és tartományok jelentős autonómiát kapnak, a francia jog ragaszkodik a megkövesedett hagyományos struktúrákhoz, melyek egyre inkább elmaradnak a modern fejlődés fő irányvonalaitól.”¹⁸

Mint látható, a francia alkotmányjogászok nem mind tartják elengedhetetlennek a francia forradalom alapdogmáihoz való ragaszkodást. S bár a kritikus hangok kisebbségben vannak, nehéz eldönteni, kinek van igaza: azoknak-e, akik a francia köztársasági államiság elveiben az intézmények és az ország fennmaradásának elengedhetetlen feltételét látják, vagy azoknak, akik úgy gondolják, hogy itt az idő egy alkotmányjogi *aggiornamento* megindítására. Mindenesetre a legújabb kelet-európai fejlemények azt mutatják, hogy a „nép” vagy a „kisebbség” fogalmát nagyon óvatosan kell kezelni, s a meglévő struktúrákat csak nagyon meggondoltan szabad megbolygatni.

A korzikai nyelv oktatása

A korzikai törvény 53/2-es paragrafusa szerint: „A korzikai területi gyűlés elfogadja a korzikai nyelv és kultúra tanításának fejlesztési tervét, és többek között meghatározza azokat a módokat, amelyekkel ez az oktatás az iskolai tanrendbe beilleszthető. E módok a korzikai területi közösség és az állam között egyezmény tárgyát képezik.”

A francia szenátorok egy csoportja úgy vélte, hogy ez a cikkely *kötelezővé* teszi a korzikai nyelv tanítását a sziget iskoláiban, s hogy itt ráadásul megindulhat egy folyamat, melynek eredményeként a korzikai nyelv egy

második hivatalos nyelvvé válik a szigeten. A felsőház tagjai szerint ez a paragrafus ellentétes az alkotmányban kimondott egyenlőség elvével. Ezért ezt a cikkelyt is megtámadták az Alkotmánybíróság előtt.

A szenátusi kereset érvelése a következő: „A Francia Köztársaság egyetlen területi közössége sem rendelkezik olyan hatáskörrel, mint a korzikai területi gyűlésnek adott [a korzikai nyelv oktatásával kapcsolatos] jogositvány... Az 53/2-es cikkely rendhagyó helyzetet teremt a korzikai tartományban élő diákok számára, s a köztársaság egyéb területén érvényes szabályozáshoz képest megbontja az oktatási rendszer egységét.” A keresetet megfogalmazó szenátorok úgy vélik, „hogy — bár a korzikai diákok egy része számára a korzikai nyelv tanítása nagy kulturális jelentőséggel bír — ez az oktatás *csak fakultatív lehet*, mivel a törvényhozó nem találta szükségesnek, hogy a korzikai nyelvet Franciaország egész területén oktassák...” A szenátorok azt is leszögezik, hogy „a korzikai nyelv tanítása semmiképpen sem járhat azzal a következménnyel, hogy ezáltal a korzikai nyelv, a francia nyelv mellett, egy második hivatalos nyelv státusába kerüljön majd a korzikai tartomány területén. Ugyanis — ellentétben a francia nyelvvel, mely az egész francia nép számára közös — a korzikai nyelv csak a sziget kulturális identitásának egyik elemét képezi... A szenátorok tehát úgy gondolják, hogy nem egyezik az egyenlőség elvével az, hogy — anélkül, hogy egy általános társadalmi érdek ezt szükségessé tenné — egy regionális nyelv *kötelező* oktatása szerepeljen a régió területén működő iskolák tanrendjében.”¹⁹

Az Alkotmánybíróság nem törölte el a törvény 53/2-es paragrafusát. De a „semlegesítő értelmezés” technikájával végül is figyelembe vette a szenátorok félelmeit, s a cikkelyt — amely valóban nem világos ezen a ponton — úgy értelmezte, hogy az *csak fakultatív* nyelvoktatás megszervezésére ad jogositványt a korzikai területi gyűlés számára. Az Alkotmánybíróság szerint tehát az 53/2-es paragrafus ellentétes az egyenlőség elvével, „mindaddig, amíg a korzikai nyelv és kultúra oktatása nem kötelező”. A cikkely azért sem alkotmányellenes, mert „nem vonja ki a korzikai területi közösségtől függő iskolák növendékeit a franciaországi közoktatási intézményekre vonatkozó általános szabályok és kötelezettségek alól”. Így az a körülmény, „hogy a törvény lehetővé teszi a korzikai területi gyűlés számára, hogy elősegítse a korzikai nyelv és kultúra oktatását, az alkotmányban kinyilvánított alapelvek egyikével sem ellentétes”.

Az idézett paragrafus tehát csak fakultatív és a kötelező tanrenden kívül szervezett oktatás megszervezésére jogosítja a korzikai területi önkormányzatot. Így egyrészt Korzika partikularizmusát nem lehet a kötelező nyelvoktatás révén elmélyíteni; másrészt pedig a Korzika területén élő nem korzikaiak számára sem lehet előírni egy számukra idegen nyelv oktatását, hiszen ez a Korzikán élő nem korzikai francia állampolgároknak nézve jelentene diszkriminációt.

A döntés jelentősége

Az Alkotmánybíróság tehát megerősítette a hagyományos francia államfelfogás alapelveit. A legfelsőbb bírói szerv úgy találta, hogy a korzikai nép elismerésével járó következmények megbontanák a francia alkotmány belső logikáját. Így a nemzeti egység, a citoyeni egyenlőség, a francia politikai lét alapját képező „társadalmi szerződés” és a szuverén „francia nép” homogenitásának nevében nem találta elfogadhatónak, hogy az inkriminált törvény a francia nép „részének” tekintse a korzikai népet.

De mint már jeleztük, a döntést kétféleképpen lehet értelmezni.

Egyrészt egy felületesebb és szűken vett elemzés szerint csak arról van szó, hogy a törvény első cikkelye nem egyeztethető össze a jelenleg érvényes alkotmánnyal. Annak viszont semmi komolyabb elvi akadálya sincs, hogy az alkotmányt — természetesen az itt előírt procedúrák betartása mellett — megváltoztassák, és Franciaország népe az ott élő „népek nemzetévé” váljék.

Másrészt egy mélyrehatóbb értelmezés szerint a döntés Franciaország évszázadok során kialakult történelmi identitását védte meg egy igen veszélyes folyamat megindulásától. Hiszen a korzikai nép elismerését szükségszerűen az összes többi regionális népcsoport — a baszkok, a bretonok, az elzásziak, a provanszálók stb. — elismerése követte volna. E „jugoszlavizáló” folyamat mindenképpen; megkérdőjelezné az évszázadok során nehezen és sok erőfeszítéssel egybekovácsolt Franciaország kontinuitását²⁰ meg a francia egyenlőségcentrikus köztársaság és demokrácia alapelveit. A törvényt megtámadó képviselők és szenátorok egy ilyen veszedelmet láttak a törvény első paragrafusában.

A bíróság döntéséből az következik, *hogy politikai értelemben az egységes, nem föderatív Franciaország alkotmánya csak egy nép — a polgárok egyetemét magába foglaló francia nép — elismerését teszi lehetővé.* De ez nem jelenti azt, hogy a *közigazgatás* terén az egységes francia állam

berendezkedését nem lehet a decentralizáció és az önkormányzat terén továbbfejleszteni, és az országon belül létező *területi közösségek* számára nagyfokú autonómiát biztosítani. Ebből a szempontból a Korzikára vonatkozó törvény igen sok lényeges, „forradalminak” nevezhető újítást vezet be, s ezeket az Alkotmánybíróság — néhány másodlagos intézkedéstől eltekintve — nem találta alkotmányellenesnek.²¹

Korzika új önkormányzati rendszere

Az 1991-es törvény alapvető nívója abban rejlik, hogy Korzika esetében szakít a francia önkormányzati intézmények hagyományos felépítésével, és egy sui generis intézményrendszert vezet be a sziget számára. Ez jelentős fordulat, ha utánagondolunk annak, hogy mind ez ideig a francia városok, megyék, illetve tartományok — néhány ritka és szűken értelmezett kivételtől eltekintve — mindenütt azonos struktúrák és egy országosan alkalmazott szabályozási rendszer keretei között működtek.

Az 1991-es törvény szakít ezzel a hagyományos gyakorlattal. Amikor az Alkotmánybíróság Korzika új intézményrendszerét elfogadta, egyben azt is jelezte — ha ezt kifejezetten nem is mondta ki —, hogy ezentúl a jakobinus felfogás előírásait szigorúan a francia *politikai rendszer* alapvető fogalmainak területére kell korlátozni,²² míg a *közigazgatás, a decentralizáció és az önkormányzatok* státusának meghatározása során nem szükséges az ország egész területén mindenütt azonos megoldást alkalmazni.²³ Így, ha a helyi sajátosságok igazolják, és ha azok inkább megfelelnek a helyi követelményeknek, az érdekelt „területi közösség” rendelkezhet partikuláris intézményekkel.²⁴

1991 előtt Korzika szigete a 22 francia tartomány (région) egyike volt, s néhány elhanyagolható részletkérdéstől eltekintve ugyanúgy működött és hasonló jogosítványokkal rendelkezett, mint az ország összes többi tartománya. E státus azonban Korzika esetében egyáltalán nem működött megfelelően, hiszen a korzikai tartományi gyűlésen belül nem lehetett soha egy tartós többséget kialakítani. 1984-ben a testület annyira munkaképtelen lett, hogy a kormány kénytelen volt feloszlítani.

Az új státus keretében Korzika többé nem „tartomány”. Elnevezése — „Korzikai területi közösség” — egy teljesen eredeti önkormányzati rendszer megjelenéséről tanúskodik.

A korzikai Területi Gyűlés 51 tagját kétfordulós listás választás alapján választják meg (amennyiben az első fordulóban egyik lista sem éri el a szavazatok több mint 50%-át). A két forduló között az 5%-nál keve-

sebb szavazatot elért listák, melyek a második fordulóban nem indulhatnak, nem esnek el minden szereplési lehetőségtől, mivel megállapodást köthetnek a versenyben maradó listákkal, és felkerülhetnek az utóbbiakra. Az 51 mandátumból 48-at az eredmények arányában osztanak el a listák között. A legtöbb szavazatot elért lista egy három képvisleti helyből álló „prémiumot” is kap. E választási rendszer célja egyrészt az, hogy a korzikai politikai paletta minden árnyalata képviselve legyen a területi gyűlésben (innen az 5 százalékot el nem ért listákra vonatkozó megoldás), másrészt, hogy a korzikai terület végre kormányozható legyen (ezért választották a kétfordulós rendszert és a három mandátumból álló „prémiumos” megoldást).²⁵

A korzikai Területi Gyűlés működési szabályaiban is nagyban különbözik a francia tartományi gyűlésekre vonatkozó általános rendelkezésektől. Míg a tartományokat a gyűlés által megválasztott tartományi elnök és választmány irányítja, a korzikai intézmények sok tekintetben parlamentáris intézményekhez hasonlítanak. A sziget „kvázi” parlamentje ugyanis nemcsak megválasztja a gyűlés elnökét, hanem utána kijelöl egy kormányserű szervet, a Végrehajtó Tanácsot. Ez egy elnökből és hat tagból áll. A területbe kijelölt személyek többé nem lehetnek a gyűlés tagjai; helyüket a meg nem választott jelöltek behívásával töltik be.

A kormány-jelleget a végrehajtó tanács felelősségére vonatkozó rendelkezések tovább erősítik. A területi gyűlés csak konstruktív bizalmatlansági indítvány keretében vonhatja meg bizalmát a terület „kormányától”. Márpedig ezt a német típusú megoldást egyetlen más francia intézmény sem alkalmazza.²⁶

A korzikai „kvázi” kormány jogosítványai sokrétűek. Ezeket a jogosítványokat a végrehajtó tanács, illetve annak elnöke gyakorolják, többek között a következő területeken: gazdasági és szociális fejlesztés, kultúra és oktatásügy, területrendezés, környezetvédelem... Ráadásul a sziget négy fontos közigazgatási szervezete — a Mezőgazdasági Fejlesztési Hivatal, a Vízügyi Beruházások Hivatala, a Turizmusfejlesztési Hivatal és a Közlekedési Hivatal — a végrehajtó tanács egy-egy tagjának vezetése alatt áll.

Az új intézmények majdnem egy föderatív állam tagállamát megillető státussal ruházzák fel Korzikát. Hogy mégsem erről van szó, az abból látszik, hogy a területi gyűlés nem alkothat normatív jogszabályokat. Ráadásul egy prefektus itt is törvényességi felügyeletet gyakorol a helyi intézmények döntései és intézkedései felett.

Ha az Alkotmánybíróság a korzikai népre vonatkozó elutasító határozatával megőrizte is a francia állam *alapvető politikai elveinek* kontinuitását, a sajátos korzikai decentralizáció elfogadásával egy nagyon fontos fejlődési folyamat lehetőségét indította meg a *közigazgatási struktúrák* terén, aminek a jövőben fontos következményei lehetnek a hagyományos jakobinus centralizáció kipróbált hagyományaira nézve.

A francia jogászok figyelmét ez sem kerülte el. „A minimális decentralizációból kiindulva észrevétlenül a maximálisan értelmezett föderáció felé haladunk. Nem lenne más a Francia Köztársaság, mint egy önmagát lassan felfedező föderáció?”²⁷

Közép-európai következtetések

Végezetül melyek a Szajna-parti vita tanulságai itt, a Duna-medencében?

1. A korzikai nép elismerésével kapcsolatos jogi disputa legelőször is két ellentétes megjegyzést vált ki.

Egyrészt mutatja, milyen nehéz az egyközpontú, azaz nem föderatív államban intézményesen elismerni egy népcsoport másságát. Az egységes állam alapján álló nagy múltú francia demokráciában a közös citoyenség, a főleg *politikai* — és nem etnikai vagy kulturális — alapon definiált egységes nép, valamint az állammal azonosított közös nemzet elveit nagyon kockázatos feladni — legalábbis addig, amíg ehhez az államtípushoz ragaszkodunk.²⁸

Másrészt viszont a francia közjogi vita kimenetele arról is tanúskodik, hogy a nyugati típusú egységes állam keretében a decentralizáció a legvégsőig fokozható. Így az egyéni sajátosságokkal rendelkező közösségek elismerése, a különböző közösségek kulturális identitásának biztosítása, valamint a specifikus gazdasági és társadalmi érdekek érvényesítésének elősegítése nem okoz alkotmányjogi, az intézmények belső logikáját fenyegető problémát. Csak az szükséges, hogy számítani lehessen a közvélemény demokratikus habitusaira, az egymás iránti toleranciára és a konfliktusok méltányos megoldásának őszinte keresésére.

Azokban az országokban, ahol — a francia példával ellentétben — a lakosságot közös nevezőre hozó citoyenség nem más, mint egy pusztán jogilag megállapított és többé-kevésbé újkeletű állampolgárság, a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartása szükségszerűen a területi

autonómia és a velejáró igen széles körű önkormányzat valamelyik formáját vonja maga után. Itt a korzikai „területi közösség” igényei mindenképpen példaértékűek lehetnek.

2. A kisebbségi státusban élő kelet-európai népcsoportokra vonatkozóan a korzikai paradigma két tanulsággal is szolgálhat.³⁰

Egyrészt a korzikai nép elismerésének francia földön történt visszatartása nem képezhet követendő példát, mintha az alkotmányosság szempontjából a kisebbségeket Kelet-Európában sem lenne kívánatos elismerni. Mivel az e térségben létező „többségi” nemzetek nem hivatkozhatnak a társadalom egészét érintő közös polgárság évszázados hagyományaira, s mivel így itt az egységes nemzet francia típusa sem alakulhatott ki a történelem folyamán, a Kárpát-medencében élő nemzeti kisebbségek felé — éppen ellenkezőleg — talán éppen azt a gesztust kellene megtenni, amelyet a francia kormány kívánt az 1991-es törvény első paragrafusában kinyilvánítani. Kelet-Európában tehát kívánatos lenne, hogy a helyi törvényhozások ünnepélyesen elismerjék az ott élő kisebbségi népeket.

Másrészt a Korzikán alkalmazott decentralizáció képezhetné azt a minimális kiindulópontot, amelynél — főleg a kultúra és a nyelvhasználat terén — Kelet-Európában mindenképpen többet kell biztosítani a kisebbségi területeken élő lakosság számára. De a francia intézményes megoldás, mely a dolgok közigazgatási és nem politikai oldalára fekteti a hangsúlyt — mintegy kímélvén a „többségi” nemzet szuverenitását és érzékenységét — mindenképpen megfontolandó.

A korzikai példa arról tanúskodik, hogy a kisebbségek kulturális, gazdasági és társadalmi érdekeinek érvényesülését a modern demokrácia keretében a decentralizáció és az önkormányzat technikájával lehet és kell biztosítani. Ha a kisebbségek problémáját nem mint *politikai*, hanem mint *közigazgatási* problémát kezeljük, a törvény által meghatározott úgynevezett „helyi ügyeket” messzemenően az érdekeltekre lehet bízni a területi demokrácia különböző módozatain keresztül. Ezen a téren a nyugati országok már kidolgozták és ki is próbálták az elképzelhető megoldások igen széles palettáját, a francia decentralizáció különböző változataitól a finnországi svéd kisebbségnek biztosított lehetőségekig. A korzikai „nép” körüli vita és az új korzikai intézmények arculata többek között azt mutatja, milyen messze lehet elmenni a területi autonómia irányában akkor, ha a népcsoportok közötti együttműködés politikai méregfogát sikerült kihúzni. A francia Alkotmánybíróság döntése éppen ennek a megoldásnak a körvonalait tisztázta igen világosan.

3. Végezetül a francia példa nyomán három problémakört érdemes még jelezni.

Mint már említettük, Franciaország korzikai eredetű lakossága megfelel annak, amit Kelet-Európában nemzeti kisebbségnek neveznek. Ennek ellenére a francia törvényben, illetve a francia parlamenti vitában a „kisebbség” kifejezést senki sem használta. Nem a „kisebbség”, hanem a „nép”, illetve az alternatív javaslatként felmerülő „közösség” szerepelt a különböző dokumentumok szövegében.³¹

Miért van ez így?

Azért, mert a kisebbség fogalma semmiképpen sem egyeztethető össze a nemzeti szuverenitás francia felfogásával, mely szükségszerűen feltételezi az állampolgárok eredendő egyenlőségét, az ország egyetemes politikai közösségéhez, a „cité”-hez való tartozás egyenértékűségét. A „kisebbség” kifejezés használata mindenképpen bevezetne egy a priori megkülönböztetést a francia állam polgárai között, s a „nemzeti” francia néphez tartozó polgárokat akarva-akaratlanul „polgárabbnak” tekintené, mint a másodosztályú, kisebbségből származó személyeket. Ha tehát több jogot kell biztosítani a korzikaiaknak, ez a meglévő francia polgárságukhoz képest csak valami plusz lehet, nem pedig a polgárok univerzumából való megkülönböztető kizorítás. Innen aztán a korzikai nép — s nem a korzikai „kisebbség” — elismerésének javaslata, s az a furcsának nevezhető formula, amelyben a korzikai népet a francia nép „részének” titulálják.

Mindez ismét nem jelentheti azt, hogy a kelet-európai problémák megoldásához e térségben is le lehetne vagy kellene mondani a „nemzeti kisebbség” fogalmának használatáról. E régió története egész másképpen alakult, mint Franciaországé. Ráadásul ennek az országnak a kultúrája a világ egyik jelentős kultúráját képezi, s ehhez tartozni sokak számára jelent valami többletet. A kelet-európai országokban, épp ellenkezőleg, konkurens és az identitás szempontjából determináló kultúrák állnak egymással szemben — ha valaki könnyen lehet egyben korzikai és francia, sokkal nehezebb egyszerre magyarnak és szerbnek lenni. Mivel e régióban a legtöbb helyen még nagyon gyenge lábon áll a demokrácia és a republikánus gondolkodás, a „nemzeti kisebbségek” fogalma elementáris biztosítékot jelent az érintett közösségek számára.

De a korzikai paradigma mégis hasznos arra nézve, hogy tudatosítsa: ha egyszer „igazi” demokráciát akarunk Kelet-Európában, a végcél nem az, hogy az itteni kisebbségek méltányosan adminisztrált indián rezervá-

tumokban éljenek, s egy jól szervezett „apartheid” biztosítsa a különböző közösségek „szétválasztott fejlődését”. Ellenkezőleg, itt is arra kell törekedni, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek, kulturális identitásuk megőrzése mellett, teljes jogú állampolgárai legyenek annak az országnak, ahol élnek. Úgy gondolom, az ideális állapot nem az, hogy például a román parlamentben legyen egy magyar párt, hanem az, hogy a magyar területekről származó magyar eredetű képviselők a különböző (demokratikus) román pártok tagjai lehessenek anélkül, hogy ez bárkinek — nekik, választóiknak vagy a többségi román közvéleménynek — problémát okozna.³² Mint Franciaországban, ahol Elzász-Lotharingia, Bretagne, Korzika vagy Savoya általában helyi eredetű képviselői nem különféle „nemzetiségi” pártok, hanem a nagy francia pártok tagjai, s egyenként, de mindannyian a francia állampolgárok összességét képviselik. Ez nem akadályozza annak, hogy pártállástól függetlenül jelentkezzen egy tartományi „lobby”, ha a helyi érdekek veszélybe kerülnek.

A franciaországi vita második tanulsága az európai konstrukcióval kapcsolatos. Úgy tűnik, hogy az Európai Közösség jelenlegi tagjainak többsége az államok Európáját támogatja — és ezt az álláspontot bizonyára Jugoszlávia vagy a volt Szovjetunió bomlási folyamata sem fogja a közeljövőben módosítani. Így azok a kelet-európai törekvések, melyek a meglévő államok romjain keresztül egy etnikai alapon szervezett regionális Európa megvalósítását kívánják elérni, valószínűleg nem találnak majd túl kedvező fogadtatásra a nyugati hatalmak körében. Az Európai Közösség, ahol lehet, fenn akarja majd tartani térségünk stabilitását és a meglévő geopolitikai kereteket. Így minden valószínűség szerint azok az országok jutnak el a leghamarabb Európába, amelyeket nem gyengít meg a nemzeti széthúzás, s amelyek képesek lesznek megállítani a kelet-ről vagy a balkáni délről jövő anarchiahullámot. Ráadásul a meglévő kelet-európai államok minden bizonnyal fontosabb tényezőként tudnának szerepelni az államok Európájában, mint az itteni régiók mikrokozmosza, mely sokkal inkább ki lenne szolgáltatva a nagy nyugati országok esetleges — és egyáltalán nem elképzelhetetlen — imperializmusának.

Végül pedig a korzikai törvényjavaslat franciaországi vitája még azért lehet számunkra érdekes, mert felhívja a figyelmet arra, hogy itt nemcsak a kisebbségek jogait, de az őket befogadó államok és többségi népek érdekeit, féltreállítását is figyelembe kell venni.³³ Egyszóval e térségben egy olyan demokratikus állammodellre van szükség, amelyben a kisebbségek — identitásuk megőrzése mellett is — mindenütt teljes értékű állampol-

cároknak tekinthetik magukat, de amelyben a többségi népek sem félnek attól, hogy egy túl széles körű decentralizáció révén a kisebbségeknek biztosított jogok állami létük fennmaradását vagy területi integritásuk sértetlenségét fenyegetik.

Az itt feltételezett kölcsönös figyelem és megértés fontos lenne. Sőt, ha a kelet-európai kisebbségek az őket magukban foglaló többségi népektől egy korzikai típusú autonóm intézményrendszert kaphatnának, ez valószínűleg nagy lépést jelentene számukra.

Sajnos nem bizonyos, hogy térségünkben a dolgok folyamata ebben az irányban indult meg. Féltő, hogy az itteni államok nem a korzikai területi közösség számára kidolgozott kulturális, gazdasági és közigazgatási autonómiát veszik át a francia példából, hanem az ultrajakobinus centralizáció amott már túlhaladott megoldásait...

Jegyzetek

- 1 E tanulmány első változata 1990 decemberében íródott, és 1991 januárjában hangzott el Dunaszerdahelyen a Friedrich Naumann, a Márai Sándor és a Demokratikus Politikai Kultúráért (Fidesz) alapítványok által szervezett, *Liberalizmus és kollektív jogok* című nemzetközi konferencia keretében. Jelenlegi, jelentősen bővített formájában az azóta befejeződött Korzika-vita különböző állomásainak ismertetését összegezi, és megpróbál e vita tanulságairól átfogó képet adni.
- 2 Azaz Franciaország lakosságának mintegy 4 ezreléke.
- 3 Korzika történetének ismeretében világos, hogy itt egy olyan lakosságról van szó, amelynek saját területe, sajátos nyelve, története és hagyományai vannak. Közép-Európában ez megfelel annak, amit „nemzeti kisebbségnek” nevezünk. Márpedig — ezt már most érdemes aláhúzni — a franciaországi vitában a korzikaikat nem nevezik kisebbségnek, és a „nemzeti” jelzőt sem használták. A Szajna-parti parlament szópár-bájának középpontjában a „nép” fogalma állt.
- 4 Ezt az érvet egy korzikai eredetű szenátor, Francois Giacobi is említette: „Amikor a kormány elismeri a korzikai népet, faji megkülönböztetést fogad el.” (*Le Monde*, 1991. május 11.)
- 5 A francia szenátorok Alkotmánybíróság előtti keresetében ez az érv a következő megfogalmazást kapta: „A nép mint az állampolgárok közös testülete a Francia Köztársaság alapvető elveinek értelmében homogén alkotmányjogi képződményt jelent, amelyet egységes fogalomként kell kezelni. Olyan egységes fogalomként, amely nem tűr semmiféle felosztást vagy egyéb törvény által bevezetett belső megkülönböztetést. Oszthatatlansága miatt a francia népnek nem lehetnek önálló jogi léttel rendelkező részei.” Keresetükben a szenátorok a francia alkotmányjog egyik klasszikusát, Carré de Malberget is idézik, aki szerint az állam és a citoyen között semmi egyéb szuverén képződmény nem képzelhető el: „az államiság keretében az együtt élő egyéneket az oszthatatlan közösségbe való tartozás köti össze.” (*Journal Officiel*, 1991. május 14.,

- 6 Az Alkotmánybíróság előtt a francia képviselők ellenzéki csoportja a következőképpen fogalmazta meg mindezt: „Szemet szűrő ellentmondás van abban, ha egy népet egy másik nép részének tekintünk. Egy nép lehet egy föderáció vagy egy konföderáció része, de egy másik nép része éppúgy nem lehet, mint ahogy egy ember sem lehet egy másik ember része. A korzikai nép tehát nem lehet a francia nép része. Így a korzikai népnek a francia nép részeként való említése csak egy terminológiai fogás, amely a mögötte rejlő valóságot akarja eltakarni: azt, hogy jogilag elismer egy, a francia néptől elkülönülő korzikai népet, és kinyilvánítja, hogy a köztársaságon belül több nép is létezhet. Márpedig az alkotmány szövegében csak egy szuverén nép szerepel, a francia nép. A francia alkotmány a francia népen kívül csak a különböző területi egységeken élő lakosságot ismeri el (...). A területi egységek fogalma a lakosság fogalmával rokonítható. Márpedig Korzika szigete területi egység, és mint ilyen csak decentralizált közigazgatási egység lehet (...). Korzika területén lakosság él, és nem nép. (Uo. 636.)
- 7 Azaz a volt francia gyarmatok népeit. Az 1958-as alkotmány ugyanis a dekolonizáció folyamatát is szabályozta.
- 8 Azaz az 1958-as alkotmányban, valamint az 1789-es nyilatkozatban és az 1946-os alkotmány preambulumban, amelyekre az 1958-as alkotmány kifejezetten hivatkozik.
- 9 Lásd például Louis Favoreu professzor tanulmányát a *Revue Française de Droit constitutionnel* című folyóirat 1991/6-os számában, ahol a szerző a következőkben látja az Alkotmánybíróság döntésének fontosságát: „a francia néptől különböző korzikai nép említése veszélyes, mivel magában hordozza egy sor diszkrimináció és megkülönböztetés csíráját. Márpedig két évszázad óta Franciaország éppen arra törekszik, hogy jogrendszeréből minden ilyesmit kiiktasson.” (305-316.)
- 10 Favoreu professzor szerint „Az Alkotmánybíróságot nem annyira a korzikai nép elismerésének nemzeti/nemzetközi következményei vezették, mint inkább az, hogy nem akarta, hogy veszélybe kerüljön a francia forradalom idejében megfogant hagyományos elv, miszerint a 'francia népet' a meg nem különböztetett egyének egyeteme, a citoyenek közössége teszi megoszthatatlanná.” (Uo.)
- 11 Lásd Bruno Genevois államtanácsos kommentárját a *Revue Française de Droit Administratif* 1991/5-6. számában (407-423.): „Az Alkotmánybíróság az Alkotmányban szereplő egységes népfelhasználásból kiindulva leszögezte, hogy a francia népnek *részei* nem lehetnek, mint a törvény előtt egyenlő polgárok.”
- 12 Olyan vélemények is elhangzottak, amelyek az Alkotmánybíróság döntésének „konzervatív” politikai jelentőségét nem értékelték ennyire túl, és amelyek szigorúan jogi értelmezést adtak a döntésnek. Így a *Revue du Droit Public* 1991/4-es számában (943-981.) Francois Luchaire professzor, az Alkotmánybíróság volt tagja úgy véli, hogy „a bíróság döntése kapcsán nem szükséges feltenni a kérdést, létezik-e vagy sem egy korzikai nép. Ennek eldöntése a szociológusokra, s nem az alkotmánybírákra tartozik. Itt csak a következő kérdést kell feltenni: a hatályos alkotmány felhatalmazza-e a törvényhozót arra, hogy megállapítsa, a francia nép több népből áll (...). Márpedig az Alkotmány csak a francia népet ismeri (...). Egyedül az Alkotmány nyilváníthatná ki, hogy a korzikai nép a francia nép része.” A korzikai nép említésével tehát a törvényhozó megszegte hatáskörét, s alkotmányos tárgykörben döntött. A korzikai népet csak egy szabályos körülmények között véghezvitt alkotmánymódosítás keretében lehetne a francia nép részeként elismerni.
- 13 Azaz a nemzetközi jogban használt kifejezés szerint "kifogást emel".
- 14 Bruno Genevois, i. m. 412.

- 15 Lásd még Favoreu professzor megállapítását: „Az 1989-es forradalom óta a francia jog mindig megtagadta az egyének között fennálló származási, faji vagy vallási különbségek hivatalos elismerését (...). Ez az oka annak, hogy a belső jogrendszerben a kisebbségek alkotmányos elismerésére nem kerülhet sor, és hogy a nemzetközi szerződések terén Franciaország mindig nagyon óvatos, amikor a nemzeti kisebbségek jogairól van szó.”
- 16 Korzika szigete a decentralizáció és az autonómia között, *Revue Française de Droit Administratif*, 1991/9-10, 720-740.
- 17 Lásd Bruno Genevois i. m. 411.
- 18 Robert Étien cikke a *La revue administrative* 1991/4. számában (234-238.).
- 19 A szenátorok, mint ahogy az 53/2-es cikkely fent idézett szövege is mutatja, igen széles értelmezést adtak ennek a paragrafusnak. Úgy tűnik, hogy itt a felsőházi honatyák — a szigorúan vett jogi érvelés mellett — a jakobinus és centralista hagyományhoz való ragaszkodásukat és az ebből eredő félelmeiket is kifejezésre juttatták. A korzikai nyelv hivatalossá tételére semmiféle utalás sincs a törvényben.
- 20 Ha utánagondolunk, a Franciaországot alkotó népek — például az elzásziak és a baszkok — között sokkal nagyobb a nyelvi, etnikai vagy kulturális különbség, mint az egy nyelvet beszélő és évszázadok óta egybefonódottan élő szerbek és horvátok között.
- 21 Az alkotmánybírói döntés indoklása, melyben a testület elfogadja Korzika új státusát, legalább olyan fontos (és sokkal terjedelmesebb), mint a korzikai népre vonatkozó rész. Mivel azonban itt a francia közjog részleteit érintő érvelésről van szó, e tanulmány keretében nem szükséges a döntés további elemzése.
- 22 Ezért nem lehet elismerni a „korzikai népet”.
- 23 Lásd Xavier Prétot megjegyzését: „az a körülmény, hogy az Alkotmánybíróság nem egyezett bele abba, hogy egy kisebbség javára a törvényhozó elismerjen egy politikai státust, nem akadályozza annak, hogy a törvény figyelembe vegye az érdekelt kisebbség egyedi sajátosságait, és ennek érdekében kialakítsa a megfelelő intézményeket.” (*Administration* 1991/153.)
- 24 Ez a megoldás bizonyos szempontból fordulatot jelent az Alkotmánybíróság eddig követett joggyakorlatában.
- 25 Ez a megoldás gyökeresen különbözik a francia tartományokban egységesen alkalmazott választási rendszertől. Az utóbbi szerint az egyfordulós, listás választást a tartományon belül minden megyében külön kell megtartatni. Az egy megyére jutó mandátumokat az induló listák között arányosan osztják el (az osztozkodásban az 5%-nál kevesebbet elért listák nem vehetnek részt). Mivel tartományonként három-nyolc megye van, nem ritka, hogy a tartományi gyűlés keretében kialakuló többség egy labilis koalíció eredménye csupán. A francia kormány azonban nem akar ezen a helyzeten változtatni, mert nem kívánja, hogy a gyakran jelentős gazdasági súllyal rendelkező tartományok túl erős és jól szervezett közösségként lépjenek fel a francia állammal szemben. A korzikai területi gyűlés esetében a törvény jelentős kivételt tesz.
- 26 A francia tartományok elnökét és választmányát a gyűlés nem hívhatja vissza, s bizalmatlansági szavazás sincs. Csak az fordulhat elő, hogy a gyűlés nem szavazza meg a testület működéséhez szükséges feltételeket, s hogy többek között nem fogadja el a költségvetést. Ha a tartományi intézmények véglegesen működésképtelenné válnak, a kormány felosztatja a tartományi gyűlést, és új választásokat ír ki.
- 27 Thierry Michalon id. cikke, 740. A törvény eltörlését kérő honatyák ugyanebből a megfontolásból vélték úgy, hogy az egész törvény ellentétes a francia alkotmánnyal és Franciaország hagyományos politikai filozófiájával.

- 28 Itt emlékeztetni kell arra, hogy a korzikai nacionalisták elenyésző kisebbséget képeznek Korzikában: ezért nem is követelik, hogy népszavazás döntsön a sziget függetlenségéről. A többi francia tartományban pedig a hetvenes évek óta nincs számottevő autonomista törekvés.
- 29 Tehát nincs mögötte egy egységes „nép”, azaz a polgárok összességét nem fíti a történelem folyamán egybekovácsolt „közös együtt élni akarás” (Renan).
- 30 A francia példa nem érinti a kelet-európai szövetségi államok népeinek viszonyát, amely egyre kritikusabb formát ölt. Az sincs kizárva, hogy a föderalizmus nem marad fenn térségünkben, bár ez valószínűleg kívánatos lenne. Ugyanakkor a kisebbségek egy szövetségi államban is élhetnek mint az egyik szövetséges állam kisebbsége (például a magyarok vagy a rutének Szlovákiában). Itt a korzikai paradigma ismét tanulságos lehet.
- 31 A francia közjogban a decentralizált önkormányzatok egységes megnevezése a „területi közösség”. Így a korzikai törvény a „korzikai területi közösségre” vonatkozik, s annyiban hoz újat, hogy ez a közösség már nem a „tartományok” általános kategóriájába tartozik, hanem sui generis önkormányzattal rendelkezik. Az alternatív javaslatként felvetődött megoldás a „község” fogalmát etnikai, kulturális tartalommal is kiegészítette volna. Ez az elképzelés végül nem került bele a törvénybe, mivel a kormány ragaszkodott a korzikai nép elismeréséhez.
- 32 A kisebbségeket képviselő nemzeti pártok különben is nehezen illeszkednek be a jól működő, bipoláris, nyugati típusú parlamentáris demokráciába.
- 33 A korzikai ügy a francia külpolitika korlátait is érzékelteti. A francia történelem és a francia múlt hatására a Szajna-parti külpolitikuskok mindig nehezen fogadnak majd el olyan nemzetközi egyezményeket, amelyek következményeként Franciaország területén kisebbségek létezését vagy jogait kellene elismerni. Ez nem a kelet-európai kisebbségek ellen érzett ellenszenv, hanem a francia kollektív tudat és államiság következménye. Ezt hasznos tudatosítani, mert mutatja, hogy a kelet-európai kisebbségek ügyében milyen formában lehet segítséget kapni a francia külpolitikától.

BÉLA FARAGÓ

IS THERE A CORSICAN NATION? JACOBIN DEMOCRACY AND MINORITIES

The author analyzes the principles underlying 1) the 1990-91 debate in the French Parliament concerning the „Corsican nation” and 2) the law amending the constitutional court decision of May 9, 1991 supported by the parliament. From the beginning, the largest debate has centered around the determination whereby „the Corsican nation, forming a living historical and cultural community, is a constituent part of the French nation”. Those who oppose the above determination primarily referred to the constitutional, historical and political principles of a homogeneous France. The arguments that support and amend the draft law introduced by the socialist government emphasized the need to continue the decentralization process begun in 1982 and to strengthen the island’s autonomy status. With reference to the Constitution of 1958, the French constitutional court refused to recognize the Corsican nation and amended the article of Corsican law that addresses Corsican language education. As a result, students are no longer required to learn Corsican. Finally, the author summarizes the lessons to be drawn from the Corsican autonomy law, applying the far-reaching consequences to East-Central Europe.

FEJEZETEK AZ ASSZIMILÁCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

VARGA KÁLMÁN

Telepesfalvak, kolóniák Komárom környékén (1919-1950)

A Csehszlovák Köztársaság 1919. április 16-án kelt 215. számú törvénye földreform céljaira lefoglalta mindazokat a nagybirtokokat, amelyek 150 hektár mezőgazdasági területnél (szántóföld, rét, szőlő és komló), illetőleg 250 hektár vegyes művelésű területnél kiterjedtebbek voltak. A nagybirtokosoktól elvett földek egy részét államosították vagy a földhivatal vette kezelésébe, más részüket pedig tulajdoni juttatással kiosztották. A törvény lehetővé tette, hogy a reform megvalósítása során új községek is létesüljenek olyan önként jelentkezők letelepítésével, akik szülőföldjük elhagyását is vállalják egy biztosabbnak tűnő új egzisztencia megteremtése érdekében.

A törvényben rögzített lehetőség természetesen nem a véletlen műve volt, s nem magyarázható kizárólag gazdaságpolitikai racionalitásokkal: megfontolásaiiban meghatározó szempont volt az úgynevezett államalkotó nemzetiségűek — csehek és szlovákok — gazdasági-társadalmi súlyának növelése az etnikai kisebbségek lakta területeken. A földreform elméletében és gyakorlati megvalósításában a nemzetállami törekvések számos módszere volt tetten érhető, közöttük is az egyik legjellemzőbb a magyarlakta vidékekre irányuló kolonizáció elősegítése és központi támogatása.

A földreform végrehajtásának legeredményesebb évtizedében, 1920-1930 között, a kolonizációra szánt földekből a magyarlakta területek szlovákokkal történő betelepítése igényelte arányaiban a legnagyobb földterületet. Míg e vidékeken a földek több mint 20%-át vették igénybe kolonizációs célokra, addig a köztársaság más részeiben ez az arány nem érte el összességében az 1 %-ot.¹

A kolonizáció fő formája a különféle állami kedvezményekkel, pénzügyi és természetbeni támogatásokkal életre hívott telepesfalvak szerve-

zése volt. A cseh, morva, szlovák és rutén — ritkábban német — jelentkezők földvásárlási hitellel telepesbirtokot vásárolhattak, s az így létrejövő kisgazdaságok vagy önálló községbe szerveződtek, vagy pedig egy-egy magyar ajkú település csatolt részét alkották. A nagyságrendet tekintve az 5-600 lakosú falutól a 2-3 családdal betelepített pusztáig találunk példákat —jórészt ebből a szórtságból fakad, hogy a kolóniák számát illetően a források is ellentmondásosak. Nehezíti a pontos összegzést az is, hogy sok esetben a gazdálkodási kultúra hiánya és a kedvezmények ellenére is jelentős anyagi megterhelés miatt a telepesbirtokok egy része képtelen volt a stabilizálódásra, és feloldódásuk a környezet gazdasági-piaci viszonyai hatására — például adásvételekkel — már rögtön a létesítést követően megkezdődött.²

Mindent egybevetve és kizárólag a nagyságrendet érzékeltetve most csak azt rögzítsük, hogy a faluszámba menő kolóniák száma a két világháború közötti időszakban Szlovákiában és Kárpátalján mintegy 80-ra tehető. (Ez az adat nem mutatja a majorságokba, pusztákra irányuló telepítést és a városokban létesített, elsősorban a közalkalmazotti, hivatalnoki rétegek számára kialakított vagy épített telepszerű városrészek számát.)

Mint jeleztük, a kolonizáció egyik célja a magyarság demográfiai gyengítése volt, ezért a telepesfalvak létesítésében, illetve az úgynevezett maradékbirtokok elosztásában a központi szervek, valamint a földhivatal kebelén belül 1925-ben megalakult pozsonyi Telepítési Ügyosztály szisztematikus tervezés alapján dolgoztak.³ Térképen követve a kolonizáció irányait, világosan látszik, hogy a cél a kompakt magyar tömbök fellazítása, szétszabdálása, a szórványszlovákság megerősítése és a magyar nyelvhatár délebbre szorítása volt. A gazdasági és etnikai szempontokon túl a telepesfalvaknak nemegyszer katonai-védelmi feladatokat is adtak, ezért többük lakosságát az első világháború idején Oroszországban megalakított Cseh Légio soraiból toborozták. A legionáriusok a különösen kedvezményezett telepesek közé tartoztak, érdekvédelmi szervezeteket, szövetkezeteket alakíthattak.⁴

A telepítések vonatkozásában kiemelt jelentőségűnek számított a magyarlakta területek mintegy ötödét kitevő, színmagyar Csallóköz, ahol a kolonizáció két nagy tömbje figyelhető meg. Pozsony alatt, a Felső-Csallóközben a telepek egyfajta hídfőt alkotnak, Komáromot pedig, mint a Csallóköz természetes kapuját nyugat felől elzárják. A szigetről kelet felé kilépve egyértelmű, hogy a város „bekerítése” Párkány felől

válík teljessé, vagyis Komárom stratégiai — közlekedési, gazdasági és kulturális, sőt katonai — fontosságát felismerték és a kolonizáció során figyelembe vették.

A Komárom környéki telepesgyűrű kiépítése rögtön a földtörvény elfogadását követően, a földreform végrehajtásának első szakaszában megkezdődött. (Az egyetlen kivétel, ahová a szlovákság még a dualizmus kori természetes migráció révén érkezett jelentősebb számban, Violinpuszta, korábbi nevén Hegedűs-puszta volt.) Az északi és „amerikás” szlovák telepesekkel létesített Šrobárova (Šrobárfalva, Szilasháza) kolónián — korábban Pálffy-birtok — a földeket már 1921-ben kiosztották, és még ugyanebben az esztendőben állami segítséggel (Štátné Bitové Družstvo) megépültek a kolonista típusházak is. Ugyanekkor kezdődött meg a Tany (Tón) és Bogya (Bodza) községekkel határos puszták betelepítése és önálló községgé szervezése Hodžovo (Hodzsafalva) néven, bár itt a szervezés adminisztrációja még évekig elhúzódott.⁵ Az 1921-ben megindult telepítési hullám az évtized végéig tartott — 1923/24: Gadóc, 1925: Tuzokpuszta, 1928: Tótmegyer, 1929: Eklipuszta stb. —, így a Komáromot körülvevő kolónia-lánc az 1930-as évek elejére alakult ki.

A telepesek nemzetiségi hovatartozásának megállapítására számos adatunk van, ezekből egyértelműsíthető, hogy Komárom környékén a domináns elem a szlovákság volt. E vonatkozásban modellértékűnek tekinthető Hodzsafalva, amely az 1929-1933-as gazdasági válság lemorzsoló hatása ellenére 1938-ig megtartotta jellemző nemzetiségi összetételét. Eszerint 163 telepescsaládból (1931-ben ez 566 lelket jelentett) 109 volt szlovák, 52 morva és 1-1 cseh, illetve rutén.⁶ Vegyes telepítésű volt Šturova (Zsemlékes), Okánikovo és Gadóc (legionáriusok), míg csaknem kizárólag szlovákok alkották Mudroňovo (Újpuszta), Zelený Háj (Zöldállás) és Šrobárova (Szilasháza) lakosságát. (Kiegészítésül fontos megjegyeznünk, hogy a maradékbirtokok kiosztásában is jelentkező telepítés során a cseh és morva nemzetiségűek voltak meghatározók. Ennek oka részint a magasabb színvonalú gazdálkodási kultúra igényében, részint pedig a cseh hegemon törekvésekben, politikai manipulációkban rejlett.)

A telepesek — anyagi lehetőségeikhez mérten — 5-25 hektáros birtokokat vásároltak, csallóközi viszonylatban ez átlagosan 17 hektár (30 kataszteri hold) földnek felelt meg. A középtípusú, önmagukban megálló, vagyis oszthatatlan birtokok kategóriájába eső telepesföldek vásárlásához, valamint a lakóházak és gazdasági épületek felhúzásához az állam 33 évre szóló hitellel járult hozzá. Az egzisztenciális alapok megterem-

tését szolgálták azok a kedvezmények, amelyek felszerelések beszerzésére, háziállatok vásárlására és a közösen használt területek (legelők, utak stb.) kialakítására voltak igénybe vehetők. Az állami földhivatal kolonizációs alapja — országos viszonylatban 11 millió korona összeg, ben —, telepítési biztosok kinevezése a szervezési-építési munkák ellátására és sajátos morva vagy szlovák stílusban megtervezett típusházak kész tervanyagai nyújtottak támogatást a kolóniák létrejöttéhez és gazdasági megerősödéséhez. A telepesbirtoknak alkalmas, jól termő föld ára az 1920-as évek közepén holdanként 1800 korona volt, a lakóház és a gazdasági épületek megépítése pedig 90-100 000 koronába került. Ez utóbbi költség csoportos összefogással, a típustervek alkalmazásával, illetve a telepítési biztosok működésével körülbelül a felére volt leszorítható. Az önálló vagy csatolt kolóniák esetében a központi segítség nemcsak az épületek, hanem a teljes településszerkezet megtervezésére is kiterjedt, és gyakorlatilag csak a telepes nevét kellett beírni a megfelelő parcella rajzába.

A kedvezmények igénybevétele nem mindig volt zökkenőmentes, és nem terjedt ki egyformán minden telepesre. A nemzetiségileg vegyes kolóniákon már kezdetben problémák adódtak: Turován a morvák házait állami vállalat építette, míg a szlovákok maguk kénlődték végig az építkezést: „Édesapám 1921-ben került ide, majd 16 szlovák család jött Liptóból, Gyalláról, sőt Jugoszláviából. A falunak ezen a végén mind szlovákok voltunk, aztán jöttek a morvák a másik végre. Mi magunk építettük a házainkat, a morvákét meg az állam, ők a készre jöttek ide. Már akkor meg volt a különbség...”⁷

A telepesfalvakban iskolák, templomok és más közösségi épületek is létesültek, az iskolákat kivéve azonban csak később, évekkel az alapítás után (Šrobárfalván például 1928-ban szentelték fel a templomot).

A telepítések kezdetekor — a magyarságot háttérbe szorító földreformmal összefüggésben — a dél-szlovákiai magyar sajtó számos cikkben, elemzésben bírálta a kolonizációs törekvéseket. A Komáromi Lapok 1922 februárjában olyannyira élesen mutatott rá a telepítések sovínizta és elnemzetietlenítő céljaira, hogy a cikk csak erősen cenzúrázva jelenhetett meg.⁸ A sajtó hangja a későbbiekben is leleplező és tiltakozó maradt, hű tükröképeként a kiszélesedő kolonizációnak és a maradékbirtokok körüli politikai marakodásnak.⁹

A magyar lakosság azonban nem fogadta ellenségesen a telepeseket. A gyűlölködéstől mentes együttélés legfontosabb oka a telepesek kiváltságos helyzete ellenére dominánssá váló sorközösségben, a napi életben

elkerülhetetlen egymásrataltságra keresendő. Az életforma hasonlósága, a gazdálkodás során kialakuló spontán munkakapcsolatok, a mindenkit egyformán sújtó természeti csapások elleni védekezés — vagy éppen a károk helyrehozása — normalizált, ellenségeskedésektől mentes emberi és szomszédi kapcsolatokat kívánt. Sok helyütt a közös templom, a vallási ünnepek vagy a közös temetőbe temetkezés, a vegyes házasságok, de akár egy pohár bor elfogyasztása a helyi kocsmákban, mind-mind természetes erővel hatottak a különböző nemzetiségű, de egyazon földből élők összecsiszolódására. „Ide Nyitra és Trenčsén környékéről jöttek a szlovákok, de jöttek morvák is. Nem volt rossz viszony közöttünk... ezek a kolonisták nem voltak rosszmájú emberek, jól megvoltunk egymással” — emlékezik vissza a nagyszegpusztai Madarász Géza.¹⁰

Előfordult ugyan, hogy a Komáromi Járási Hivatal havi rendszerességű helyzetjelentése beszámolt magyar megmozdulásokról, ezek azonban nem sovínizta indíttatású, hanem szociális feszültségekből és foglalkoztatási problémákból fakadó, alkalmoszerű megmozdulások voltak. A Komáromi Körzeti Katonai Parancsnoksághoz befutó bizalmas politikai jelentésekben külön pont foglalkozott a magyarok és a telepesek közötti viszonyal — a jelentések rendre barátságos, toleráns vagy jószomszédi kapcsolatokról számolnak be.¹¹

A telepesek közül azok, akik eredményesen tudtak gazdálkodni, gyökeret eresztettek új helyükön, és rendszeresen törlesztették hiteleiket, fizették a kamatokat. A többségükben stabilizálódott telepesbirtokok azonban a központi törődés ellenére sem váltak igazi versenytársaivá a megmaradt, pontosabban megkímélt néhány nagybirtoknak, de a maradékbirtokoknak sem. Az 1930-as évek elejének felmérései, amelyek három esztendő (egy gyengének számító, egy átlagos és egy kiemelkedő év) terméseredményeit vizsgálták, elkésérítő képet festettek a csallóközi telepesbirtokok teljesítőképességéről. Mindhárom év adatai arról tanúskodnak, hogy a termésátlagok nagyságrendekkel alatta maradnak a nagy- és maradékbirtokok termésátlagainak.¹² Sok telepes — elsősorban az északról jött szlovákság — nem is tudott alkalmazkodni a gazdálkodás kemény feltételeihez, vagy teherbíró-képességét messze meghaladó anyagi terheket vállalt. Az adósok listáján az 1920-as évek végén már annyi telepes neve szerepelt, hogy az Állami Földhivatal kénytelen volt rendeletileg betiltani az adósságok behajtását. Az évtized végére a földreform bírálatával és a maradékbirtokok revíziójának követelésével már a magyar sajtó is fölteszi a kérdést: Ki a felelős a szlovenszkói kolonisták

balsikeréért?¹³ A Csallóközben párját ritkítóan rossz termésű 1931-es esztendő, az éveken át elhúzódó gazdasági világválság hatásai aztán még alaposabban megrázták a telepesbirtokok gazdálkodását. Šrobárfalván a tönkrement telepések kénytelenek voltak eladni földjeiket, melyeket a módosabb kolonisták vásároltak föl, s egy részük nem is régi lakóhelyén, hanem Kanadába, sőt Argentínába kivándorolva próbált új életet kezdeni. Hodzsafalva községi tanácsa 1932-ben még végrehajtást rendelt el két telepesével szemben, mivel azok nem tudták adósságaikat rendszeren törleszteni — alig három évvel később a jegyző már maga továbbítja a Komáromi Járási Hivatal felé a Rakottyás-pusztaiak kérelmét, melyben 17 telepecsalád kéri adósságai egy részéhez a fizetési határidők módosítását.¹⁴

Amellett, hogy a telepesbirtokon folyó gazdálkodás nem tudott meghatározó szerepet elérni a környezet gazdasági-piaci viszonyaiban, nem valósult meg kívánt mértékben a kolonizáció másik fő célja, az „etnikai térkép átrajzolása” sem. Ennek egyik okát az 1920-as évek lendületes telepítési politikájának kifulladásában, lelassulásában jelölhetjük meg: a helyi magyarság tömegeihez viszonyítva végül is a letelepítésre került szlávok nem képviselt akkora számbeli erőt, amely döntő módon befolyásolta volna a magyar vidékek etnikai-nemzetiségi arányait.¹⁵ A másik okot — s ez különösen jellemző Komárom környékére — abban az asszimilációs törvényben kereshetjük, mely szerint mindig a sziget vész bele a tengerbe. Jó példa erre az 1938-as összeírásakor külön adatokkal szerepeltetett három telepésfalva, Hodzsafalva, Mudroňovo és Šrobárová nemzetiségi összetétele, pontosabban nyelvi megoszlása. E falvak korábban tiszta szláv telepítésűek voltak, így az 1938-as államfordulatot közvetlenül követő összeírás 15-17 esztendő változásait tükrözi.¹⁶

Telepésfalva	Magyar anyanyelvűnek vallotta magát (%)	Magyarul beszél
Hodzsa falva	3	15
Mudroňovo	7	18
Šrobárová	13	16

Megjegyzés: E falvak lakossága csak 1939 során költözött el tömegesen.

Az adatok abból a szempontból is figyelemre méltóak, hogy önálló és zárt települések nyelvi oldódását mutatják. A magyar környezet asszimilációs ereje nyilván erősebb volt a csatolt kolóniák, illetve majorságok, puszták telepesei vonatkozásában: a Violin-pusztai kolonisták 1938-ban

néldául valamennyien beszéltek magyarul, s „az öregebb szlovákok a magyar eszméknek hódoltak”.¹⁷

Ha a telepítések nem is tudták radikálisan megváltoztatni egy-egy magyar vidék nemzetiségi arányait, bizonyos „részeredményeket” elértek. A 12 Komárom megyei községből, amelyekben 1910-től az 1930-as népszámlálásig a szlovákság elérte a 20%-os arányt, 7 településen történt tudatos és szervezett telepítés (Dunaradvány, Kurtakeszi, Megyeres, Újgyalla, valamint Hodžovo, Mudroňovo és Šrobárová új községek). Az 1930-ra magyar többségét is elvesztő 6 községből 5-ben volt nagyarányú telepítés (Kurtakeszi, Újgyalla, valamint Hodžovo, Mudroňovo és Šrobárová telepésfalvak). Az 1938-as összeírás ugyan még 4 községet talál szlovák többségűnek (Újgyalla és a három telepésfalva), 1941-ben azonban — részben a költözködés és a magyar betelepítés, részben a közigazgatási átszervezés, részben pedig a nyilvánvaló részrehajlás miatt — már helyreáll a dualizmus kori magyar fölény (Komáromi járás: 99,2%-os, Újgyallai járás: 96,6%-os magyar többség.)⁸

Az 1930-as évek közepétől már a politikával kevésbé foglalkozók előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar revíziós törekvéseket belátható időn belül siker fogja koronázni. A feltételezhető határváltozások tudata a telepék életére elbizonytalanítóan hatott, és fölerősítette a szlovákiai magyar politikai erők hangját is. Jóllehet 1938 elején a határrevízió ténye már várható volt, az Egyesült Magyar Párt mégis fontosnak ítélte, hogy föllépjön — visszamenőlegesen — a cseh és szlovák kolonizációval szemben. Februári memorandumában nyomatékosan követelte a magyar kisebbség nevében, hogy a telepes- és maradékbirtokokat osszák föl a magyar parasztok között. A javaslat időszerűsége utólag persze vitatható, arra azonban jó volt, hogy növelje a telepesek egzisztenciális bizonytalanságát.¹⁹ 1938 nyárutóján a párt gyűlésein már az az ígéret is megfogalmazódott, hogy a csehszlovák földreformból kimaradt magyarok problémáját a területátszervezés fogja megoldani, mégpedig az „idegen elemek”, tehát a telepesek kárára?²⁰ Az ígéret lényegében rimelt a magyar kormány földbirtokpolitikai terveire, mely a nagybirtokosság érdekeit szem előtt tartva szintén a telepesföldet és a maradékbirtokokat szándékozta a magyar parasztság kezére adni.

Az 1938. november 2-i bécsi döntés mintegy 12 000 négyzetkilométernyi területet csatolt Magyarországhoz, valamivel több mint egy millió, többségében magyar nemzetiségű lakossal. Az átszervezett területeken katonai közigazgatást vezettek be, s ennek egyik burkolt, a közvetett nyo-

másgyakorlás eszközeit alkalmazó célja volt, hogy birtokaikból kimozdítsa és az ország elhagyására kényszerítse az idegen ajkú telepeseket.²¹

A határváltozás hírére és a katonai közigazgatás bevezetésekor a Komárom környéki telepese falvak lakossága nem menekült el. A M. Kir. II. Honvéd Vegyesdandár Pk. nemesócsai őrsé névjegyzékét ad az őrskörletben lévő telepesekről, eszerint a cseh, morva és szlovák családok birtokaikban maradtak, és szokásos mindennapi életüket élték.²² (Helyükön találta a kolonistákat az 1938. december 14-i eszmei időponttal végzett összeírás is.)

A nyílt és durva fellépés mellőzése ellenére azonban a telepések előtt hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy sorsuk megpecsételődött. Mikor a Járási Katonai Parancsnokságok — így a komáromi is — feladatul kapták az adatgyűjtést körzetük úgynevezett „megbízhatatlan elemeiről” — ide soroltattak a kommunisták, magyarelles érzelműek és a telepések —, megkezdődött szórványos elvándorlásuk. Az otthonaikat elsőként elhagyó kolonisták leginkább csak fontosabb személyes tárgyaikat, ruházatukat vagy éppen a kerékpárjukat vitték magukkal.²³ Tömeges elköltözésükre 1938. december végén, majd 1939 folyamán került sor: ekkor megmozdultak a hodzsafalvi, okánikovói és turováji telepések, illetve a puszták (Rakottyás, Tuzok-pusztá stb.) kolonistái is.²⁴ (A december 2-án életbe lépett, majd hamarosan visszavont kiutasítási rendelet nem vonatkozott a német telepésekre — a Nagymegyér melletti Csörög-pusztán tudunk egy családról —, mert ez a magyar-német kapcsolatokban, úgymond, „külpolitikailag káros következményekkel járhat”.²⁵ Az iratok arról tanúskodnak, hogy a telepescsaládok magukkal vihették ingóságait (bútorok, háziállatok, gazdasági felszerelés), és a szállításhoz vagonokat is igényelhettek.²⁶

A kisebb arányszámot képviselő cseh és morva családok többnyire szülőföldjükre, megtartott korábbi birtokaikra tértek vissza, a jelentősebb számú szlovákságról azonban az autonóm szlovák kormánynak központilag kellett gondoskodnia. Zömük ugyanis a legszegényebb vagy föld nélküli rétegekből verbuválódott a telepítés kezdetekor, és nem hagyhatott maga mögött valamilyen egzisztenciális tartalékot. (Jórészt ebből fakadt, hogy az átcsatolt területen többszáz szlovák család még az erősödő magyar nyomás ellenére sem hagyta el birtokait: sokuknak egyszerűen nem volt hová visszamennie.)

A szlovák kormány 1938. november 29-i rendelete értelmében a kiülődött szlovák földműveseket ideiglenesen a szlovákiai nagy- és közép-

birtokokon kellett elhelyezni, egy részük pedig kevéske földet is kaphatott a későbbiek során: „1938 karácsonyán mentünk el, együtt, mindnyájan. A bútorokat és a szerszámokat vittük magunkkal. A nagyszombati állomásra érkeztünk meg, ahol már vártak minket, és az összes gyerekeinket elvitték az ünnepekre családokhoz, hogy legalább nekik legyen jó... Aztán később kaptunk 8 hold földet gazdálkodni, hozzá holdanként 3 mázsa búzát vetőmagnak, meg kaptunk tűzifát, szénát is.”²⁷

A magyar kormány azt kívánta elérni, hogy az összes telepes és maradvékbirtokos elhagyja az átcsatolt területeket. Fennállt azonban annak a veszélye, hogy a visszaözlő kolonisták földigényét a szlovákiai magyar földbirtokosok kárára fogják kielégíteni, ezért a kérdés rendezésére a tárgyalásos utat választotta. A tárgyalások eredményeként létre is jött egy megállapodás, melynek értelmében Csehszlovákia kötelezte magát arra, hogy 1939. október 31-ig befogadja az összes kiutasítandó telepest. A megegyezés még kártalanítást is kilátásba helyezett a Magyarországon maradt ingatlanokért, ennek pontosítását későbbi tárgyalások voltak — lettek volna — hivatva elvégezni.

Az 1939. márciusi események azonban új helyzetet teremtettek. Csehszlovákia teljes fölbomlása, a cseh és morva országrészek német birodalmi protektorátus alá kerülése, valamint a formailag önálló Szlovákia megalakulása és Kárpátalja Magyarországhoz csatolása a telepések ügyében is újabb, immár kétirányú megegyezést kívánt. A magyar kormánynak egyrészt a protektorátust gyakorló német birodalmi kormánnyal, másrészt pedig Szlovákiával kellett tárgyalnia. Az előzővel viszonylag hamar, 1940 októberében létrejött a megállapodás, mely végeredményben több részletben fizetendő kárpótlást írt elő Magyarország számára — az utolsó részlet 1989-ben lett volna esedékes —, összesen 135 millió korona összegben. A szlovák kormánnyal való egyezkedés az 1941 augusztusában megszületett földbirtokpolitikai megegyezés ellenére még évekig húzódtott, végül is mindkét államot úgy érték az 1944. őszi harci események, hogy a telepések ügye nem rendeződött, illetve a csehszlovák földbirtokreform magyar revízióját csak részben tudták megvalósítani.

Visszatérve 1938 őszi-telére: az átcsatolt területeken magyar részről a legfőbb cél a csehszlovák földreform revíziója, illetve rendelkezéseinek a magyar érdekek szerinti felülbírlata volt. Ennek módszere számos érdekellentétet hozott felszínre, hiszen egyszerre kellett figyelembe venni a nagy- és középbirtokosság, az egyház és a csehszlovák

család, amely a magyar érában telepesföldeket kapott, kénytelen volt átadni azt a visszatérő kolonistáknak. Számosan váltak közülük földönfutókká, hiszen a telepesbirtokba költözéskor sokuk eladta házát, gyakorta kevéske földjét is, hogy új birtokában gazdálkodni tudjon. Legtöbbjük már az őszi termést sem takaríthatta be 1945-ben, az is az újra berendezkedő szláv telepeseké lett. Az élesen magyarellenes légkörben azonban találunk példákat a szolidáris emberi kapcsolatokra, a mindennapi és elemi emberi igazságérzet megnyilvánulásaira is: „A telepesek már tavasszal visszajöttek, sok magyar családot elzavartak. Velünk rendes volt a morva, mert azt mondta, hogy nyugodtan maradjunk őszig, a betakarításig. A termést nem vette el, csak annyit kért, hogy egy borjút hagyjunk ott, de azt is kifizette... Ősszel aztán eljöttünk, visszamentünk Imőre, de mivel a házunkat még '40-ben eladtuk, bérletben laktunk, egészen 1952-ig.”³⁶

Noha a kolonisták zöme visszatért, és elfoglalta korábbi birtokait, az új élet megkezdésére és támogatására a csehszlovák vezető körök figyelmé kevésbé terjedt ki. Úgy is fogalmazhatunk, hogy bizonyos értelemben a kolonizáció korábbi gyakorlata másodrangú kérdéssé vált, mivel a nemzetállami törekvések valóra váltásához immár „nagyüzemi” módszerek kínálóztak: a kisebbségek kitelepítése, országon belüli deportálása, a lakosságcsere. Nem volt szükség nagy, állami áldozatokkal járó, de kis eredményt hozó kolóniák létesítésére, illetve megújítására, hiszen lehetőség nyílt a magyar nemzetiség tömegeitől való „megszabadulásra”. A részben kitelepített, részben Cseh- és Morvaországban hurcolt, másrészt a lakosságcserevel Magyarországra átkerült magyarság földjeire és házaiba már zömmel nem északról, hanem Magyarországról, Romániából és Jugoszláviából áttelepült szlovákság költözött.

Az 1920-as és 1930-as évek kolonizációs elképzeléseinek és gyakorlatának az utolsó dőfést az 1948. februári kommunista fordulatot követő, a mezőgazdaság szocialista átalakítását célzó intézkedések adták meg. Az államosítás és a szövetkezetesítés nemcsak a nagybirtokokat szüntette meg, hanem a kolonizálás alapjául szolgáló kis- és középbirtokokat is. Az 1945-ben amúgy is kis számban visszatérő cseh és morva telepesek az 1950-es évek elejére teljessé váló kollektivizáláskor ismét elhagyták földjeiket, a szlovákság pedig részben belépett az alakuló szövetkezetekbe, részben pedig az urbanizáció egyre erősödő elszívó hatására a városokba és az agglomerációs övezetekbe költözött. A Komárom környéki kolóniák többsége felbomlott, és a szövetkezetek megalakítása tulajdon-

képpen a szláv nemzetiség kismértékű visszaszorulását eredményezte: Štúrovóban például, ahol a termelősövetkezet 1950-ben a telepesföldekből alakult meg, környékbeli magyarok telepedtek le, munkát és megélhetést találva a szövetkezetben. (Másutt, például Šrobárfalván, ahol 1952-ben szántották össze a földeket, a szlovákság majdnem egészében a helyén maradt, és belépett az alakuló szövetkezetbe.)

Az 1950-es évek elejére a szovjet mintájú politikai, gazdasági és társadalmi rendszer kiépülésével a két világháború közötti, telepesfalvak szervezésére koncentráció kolonizációs módszerek jelentőségüket és gazdasági bázisukat is elvesztették. Találunk azonban példákat — az egyiket éppen Komárom környékén — olyan sajátos kolonizációra, amely — mintegy utözöngéként — a korábbi telepítési gyakorlatot a kommunista ideológiával ötvözi: ide sorolhatók a mezőgazdaság kollektivizálásakor életre hívott mintatelepek, településszámba menő mintagazdaságok.

Ezek egyik érdekes, az elmúlt évtizedekben önálló községgé erősödött példáját Komáromtól mintegy 25 kilométerre, Gúta (Kolárovo) fölött találjuk meg. Nevét ma is őrzi: Dedina Mládeže, azaz Fiatalságfalva.

A település lényegében a világháborút követő újjáépítés őszinte lelkesedésének — bizonyos értelemben kényszerének — és a mezőgazdaság kollektivizálásának, mint privilégiumokkal megtámasztott szocialista vívmánynak az eredménye és megtestesítője. Szervezői és alanyai az a néhány tucat fiatal, akik zömmel a lakosságcsere keretében kerültek át Magyarországról (Tótkomlósról és Pitvarosról), és különböző akciók (építőtáborok, útépitések) résztvevőiként az 1940-es évek végén az otthoneremtés szándékával fogtak hozzá településük megépítéséhez. Az ország kommunista vezetőinek támogatását élvező kezdeményezés első fázisában szocialista mintagazdaság létesült, majd 1949-ben kezdődött a falu építése. Az építkezésen nemcsak az alapítók, hanem önkéntes fiatalok brigádjai is dolgoztak, a kimutatások szerint 1951 őszéig több mint háromezer fővel.³⁸ Az ekkor már majd 1000 hektáron gazdálkodó közösség 50 új lakóháza, gazdasági épületei és munkásszállója 1952 őszére készült el. A 474 léleknek otthont adó Fiatalságfalvában 287 aktív szövetkezeti tag, valamint 157 gyermek élt, s az átlagéletkor 21 év volt.³⁹

Az 1950-es évek elejére kiépült település és a megszilárdult szövetkezet a későbbi évtizedek során már nagymérvű átalakuláson vagy bővülésen nem esett át, sem a művelés alá vont földterületet, sem a lakosságszámot tekintve. Az 1920-as években létesített kolóniák sorsához hasonlóan nem váltotta valóra azokat a rejtett elképzeléseket sem,

melyek a szláv elem megerősítését tűzték ki célul a magyar környezetben: a környékbeli magyar gazdák közül sokan léptek be a szövetségbe, s egy közigazgatási intézkedés (a kis-szigeti tanyavilág Dedina Mládež-hez csatolása) szintén a magyar környezet oldó erejét növelte. Az 1980-as népszámlálás szerint Fialtalságvának 674 lakója közül már 467 vallotta magát magyarnak (69,3%).⁴⁰

Az első világháború utáni államfordulatkor nagy lendülettel induló, az 1930-as évekre kifulladásra és 1945 után csak másodrangú kérdésként napirendre kerülő, telepesházak szervezésére irányuló kolonizációt végül is úgy értékelhetjük majd háromnegyed évszázad távlatából, mint a nemzetállami törekvések egyik kevés eredményt produkáló módszerét. Már a kolonizáció kezdetekor meglévő objektív akadályok — például a szükséges földterületek korlátozottsága —, majd az impériumváltások eleve lehetetlenné tették a módszer sikerességét, mely fölött aztán a végző, halálos ítéletet a kommunista rendszerváltás mondta ki.

Mint a magyarok vidékeken általában, a Komárom környéki kolóniák, telepesházak is szétbomlottak, föloldódtak, közülük csak néhány — például Šrobárová, Okánikovo — őrizte meg napjainkig szláv jellegét. Az egykori telepesházak ugyan még állanak, de már sokszor elhagyatva vagy az új tulajdonosok által átalakítva. Hogy ki honnan jött, ki magyar és ki szlovák — a mindennapokban közömbös kérdés az egykori nagyobb kolóniákon is: „Ez a falu kevert, itt az emberek összeházasodtak egymással... ki tudja, hogy hány szlovák és hány magyar van... számolja meg, aki akarja! Mi 1972-ben jöttünk ide, de az én menyem is szlovák, a férjem meg cseh. Úgyhogy mi egy nemzetközi család vagyunk...”⁴¹

A kevésbé zárt pusztai telepek sorsa pedig az elnéptelenedés, olykor a szó szerinti pusztulás. A gyakorta már elhagyott, dűledező házak ugyan még idézik a keserű múltat, sokuk azonban a 20. század végi, ellenségeskedésektől mentes együttélés új helyszínévé válik: „Akkor 17 család volt Rakottyáson, nekem az apósom volt kolonista. Már az ötvenes évek közepén elfogytak a gyerekek, és lassanként a fiatalok is elmentek. Hogy ki maradt az öregekből? Csak egy lakik még itt, sokan meghaltak... a gyerekeik közül többen Komáromba költöztek, egy család van, aki a háború után jött Magyarországról. Két állandó lakos van Rakottyáson, a többiek csak víkendezni járnak ki. Mi is átalakítottuk a régi lakást és nyaranta jövünk pihenni, víkendezni...”⁴²

Jegyzetek

A téma kutatását a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatta. A támogatásért ezúton is köszönetet mond a szerző.

- 1 Machnyik Andor: *A Csallóköz. Tanulmány a honismeret, az agrár- és a szociálpolitika köréből* Komárno, 1935. 18–21.
- 2 Az északi vidékekről jövő szlovák telepesek gyakorta bizonyultak rossz gazdáknak. Megfelelő gazdálkodási kultúrával elsősorban a csehek, morvák és a Jugoszláviából érkező szlovákok rendelkeztek, ezért a kolóniák életképességének megőrzése érdekében hivatalosan is megfogalmazták: a telepítés során lehetőleg 60 cseh mellé kellene 40 szlovákot tenni. V. Drobny tanulmányát ismerteti: *Barázda*, 1926. október 3. 4–5.
- 3 Kolonizačný referát Štátneho pozemkového Úradu.
- 4 Fond Družstvo kolonistov zo Slavikova a Bottova 1. Štátny okresný archív, Rimavská Sobota.
- 5 15165/1924. Štátny okresný archív, Komárno.
- 6 2/1938/471. Štátny okresný archív, Komárno.
- 7 Visszaemlékezés, hangszalagon rögzítve. Adatközlő: Peter Mihálik (született 1925-ben), turovái lakos. Adatrögzítő: Varga Kálmán, 1991. augusztus 22-én.
- 8 *Komáromi Lapok*, 1922. február 25. 1.
- 9 Például: *Komáromi Lapok*, 1925. január 22. 1., *Barázda*, 1928. november 4. 7.
- 10 Visszaemlékezés, hangszalagon rögzítve. Adatközlő: Madarász Géza (1914–1992), nagyszegpusztai lakos. Adatrögzítő: Varga Kálmán, 1991. augusztus 26-án.
- 11 Situační zpráva, 1923A924. Štátny okresný archív, Komárno.
- 12 Machnyik i. m. 155.
- 13 *Barázda*, 1928. augusztus 12. 1.
- 14 3941/32-L/1932 és 41/676/15/1935, Štátny okresný archív, Komárno.
- 15 A források ellentmondásossága miatt a telepesek számát csak becsülni tudjuk: 1919–1938 között mintegy 2000 telepecsalád. tehát 8–10 000 lélek letelepítésével számolhatunk a magyarok vidékeken. A kolonizáció egyik fő ideológusa, Ivan Daxner elképzelései szerint minimum 8000 család, vagyis mintegy 40–48 000 lélek letelepítése változtatná meg érdemben a magyar vidékek etnikai arculatát.
- 16 Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. *Magyar Statisztikai Közlemények*, 108. kötet. Budapest, 1938.
- 17 HSUK 2049/1939, Štátny okresný archív, Komárno.
- 18 Az adatok lelőhelyei: Flachbarth Ernő: *A csehszlovákiai népszámlálások és a felvidéki kisebbségeknélvi jogai*. Pécs, 1935; *Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás*; i.m. *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint* Budapest, 1947.
- 19 Országos Levéltár, Budapest, KÜM. Pol. 60. cs. 431–7–4A938. A párt ezt a követelését 1938. augusztusában is megfogalmazta.
- 20 Hivatkoznak erre Jaross Andor és Pintér Béla 1940. november 27-i, illetve november 29-i beszédeikben. KN. 1939/VIII. 941, 1070.
- 21 Néhol durva atrocitások is előfordultak. Kőbölkiton (Gbelce) például a magyar katonák három telepest agyonlőttek, illetve leszúrtak, másutt a kolonistákat megfélemlítő tüntetésekre került sor. Országos Levéltár, Budapest, KÜM. Pol. 61. cs. 3265–7–7A938.
- 22 A nemesőcsai őr jelentése. 2A938/471. Štátny okresný archív, Komárno.

- 23 Komárom vármegye alispánja 74/1938., 2/1938/262., valamint 262/412. és 262/402. iratok. Štátny okresný archív, Komárno.
- 24 Uo. 262/47-75, 135-138, 202-226, 292-310 és 311-323. iratok.
- 25 Uo. 6/1938/2057. irat.
- 26 Uo. 311-323. iratok.
- 27 Visszaemlékezés... Peter Mihálik.
- 28 Országos Levéltár, Budapest, FM Elnöki iratok 587/939. A felvidéki földbirtokrendezési ügyek kormánybiztosa működéseknek irányelvei.
- 29 Országos Levéltár, Budapest, Felvidéki földbirtokrendezési ügyek kormánybiztossága. Általános iratok, 4. cs. 30185/1941. és ME Nemzetiségi O. 89. cs. 57/1941.
- 30 Ekecsen mintegy 300 szegényparaszt és földmunkás maradt ki a magyar földreformból, de sokan föld nélkül maradtak Apácaszakállason, Nagyszegpusztán is. Ellenben Apácaszakállason Ordódy Miklósné birtokos visszacapott 500 katasztrális holdat, Nagyszegpusztán pedig többszáz holdas nagybirtokok létesültek. Országos Levéltár, Budapest, FM Felvidéki földbirtokrendezési ügyek kormánybiztossága, Általános iratok, 4. cs. 27109/1941. és ME Nemzetiségi O. 61. cs. L 20408/1939.
A hercegrímási uradalom Gúta község határában fekvő 5000 holdja a csehszlovák uralom alatt 1200 család kezén volt kishaszonbérletben, az államfordulatot követően a haszonbér a duplájára emelkedett — a földmegvonás rejtett szándékával. Gútai lakosok beadványa Jaross miniszterhez, 1939. július 26., 7183. doboz, 885/1939., Štátny archív v Nitre.
- 31 A vitézi birtokok kialakítására az egykori szemtanú így emlékezik vissza: „Édesapámat, aki az első háborúban az albán és olasz fronton harcolt, behívták Komáromba. Meg kellett mutatnia a kiűntetéseit, aztán mondták neki, hogy kaphat földet Zsemlekesen, 20 magyar holdat, házzal és épületekkel. Ez a föld a házzal korábban egy morva telepésé, Jozef Plachý volt. Papát el is vitték és megmutatták neki a helyet. Aztán mikor megjött a papír, 1940 márciusában jött az autó értünk, vittünk mindent, bútorokat, felszerelést, mindent. Nagyon jó sorsunk volt ott, 40 áras kert, nagy ház... még mogyoró is volt a kertben! A templom melletti utcában laktunk, az volt a Vitéz utca, mert vagy 30 család jött oda, Csicsóról, Bogyárról, Aranyosról, aztán Nemesócsáról, Lakról, Ekecsről és Gútáról.” Visszaemlékezés, hangszalagon rögzítve. Adatközlő: Zalai Mária (született 1931-ben), Imely lakos. Adatrögzítő: Varga Kálmán, 1991. augusztus 28-án.
- 32 Visszaemlékezés... Madarász Géza.
- 33 *Cesta ke květinu. Praha, 1965. (Dokumentumgyűjtemény) 518-520.*
- 34 S. Cambel: *Revolučný rok 1945.* Bratislava, 1965. 272.
- 35 ONKV-260/1945. és 37/1945.prez., Štátny okresný archív, Komárno.
- 36 Visszaemlékezés... Zalai Mária
- 37 Az 1940-es évek végén hasonló Fiatalágfalva létesült Kunosvágásán (Kunov) és Oroszváron (Rusovce), ahol Fiatalok Állami Gazdasága alakult.
- 38 20 Ročný sen Dediny Mládeze. Bratislava, 1969. 12.
- 39 20 Ročný, i. m. 15.
- 40 Gyönyör József: *Allamalkotó nemzetiségek.* Bratislava, 1989. 52.
- 41 Visszaemlékezés, hangszalagon rögzítve. Adatközlő: Toma Rozália (született 1924-ben), turováki lakos. Adatrögzítő: Varga Kálmán, 1991. augusztus 22-én.
- 42 Visszaemlékezés, hangszalagon rögzítve. Adatközlő: Vranková Zlatica (született 1943-ban), lipovéi lakos. Adatrögzítő: Varga Kálmán, 1991. augusztus 23-án.

KÁLMÁN VARGA

SETTLEMENTS AND COLONIES IN KOMÁRNO AND ITS SURROUNDINGS

This paper is a survey of the Czech and Slovak colonization of Southern Slovakia, specifically the city of Komárno and its surrounding territories, between the years of 1919 and 1950. Although the study focuses on a particular city and region, it also touches upon the universal rules of colonization.

Land reform policies were initiated by the governments of the successor states of the Austro-Hungarian Empire — Czechoslovakia, Yugoslavia, and Romania — in an attempt to solve the agricultural problems left unmanaged by the former Empire. However, these land reforms were also means to weaken the demographic strength of the ethnic Hungarian minorities living in those successor states. A deliberate colonial expansion was begun with the establishment of Czech, Slovak, Romain and Serb settlements, thereby diluting and decreasing the ethnic Hungarian populations by several millions.

LIPCSEY ILDIKÓ

CASBI: az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Felügyelő Pénztár működése Romániában (1945-1948)*

Az 1944. szeptember 12-én Moszkvában megkötött szovjet-román fegyverszüneti szerződés több pontja érintette Erdélyt. A legismertebb a 19. szakasz, mely szerint „Erdély vagy annak nagyobb része visszakerül Romániához”. A 2. szakasz előírta, hogy „Románia kormánya és főparancsnoksága kötelezi magát Németország és Magyarország Románia területén található fegyveres erőinek lefegyverzésére és internálására, valamint az említett államok ott-tartózkodási helytel bíró állampolgárainak internálására”. A 14. szakasz szerint „a román kormány és főparancsnokság kötelezi magát, hogy együttműködik a szovjet főparancsnoksággal a háborús bűnökkel vádolt személyek letartóztatásában és bíróság elé állításában”.¹

A fegyverszüneti szerződés 8. szakasza hozta létre a CASBI-t. A 8. szakasz értelmében „a román kormány és főparancsnokság kötelezi magát, hogy nem engedélyezi Németország és Magyarország vagy ezek állampolgárai; vagy ezek területén, vagy az általuk elfoglalt területeken lakhellyel bírók tulajdonát képező bármilyen természetű vagyonok (beleértve az értéktárgyakat és pénzt is) a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság engedélye nélkül történő kivitelét vagy kisajátítását. A román kormány és főparancsnokság ezeket a vagyontárgyakat a Szövetséges (szovjet) főparancsnokság részéről megállapítható feltételek mellett fogja megőrizni”.

Romániában a Hivatalos Közlöny 1945. február 10-i számában tették közzé Mihály román királynak a fegyverszüneti szerződés 8. szakaszára hivatkozó a 90. számú törvényerejű rendeletét, a CASBI létrehozásával kapcsolatban. Hivatkozási alapja az 1945. IV. 2-i 5822/45. szám alatt megjelenő „Utasítás az Ellenséges Javak Megyei Hivatalának létesítésére és közreműködésére vonatkozó” rendelete volt. Ennek nyomán

*CASBI: „Casa Autonomă petru Sechestrarea Bunurilor Inamice” szó szerinti fordításban: „Ellenséges Javakat Zároló Önálló Pénztár”.

elrendelték: 1. magyar állampolgárságú Romániában tartózkodó *természetes személyek*, magyar állampolgárságú vagy magyarországi tőkeérdekeltségek (*mint jogi személyek*) és az ügynevezett, *vélelmezett ellenségek* javainak elkobzását.² Másképpen fogalmazva, *akkor* úgy látszott, hogy ez a következőket érinti: 1. Németország, 2. Magyarország, 3. német alattvalók, 4. magyar alattvalók, 5. a német megszállás alatt lévő területeken állandó székhellyel és 6. a magyar megszállás alatt lévő területeken állandó székhellyel bíró személyek. 1945. május 3-án a 6754. számú módosító utasítás szerint csak azoknak a vagyonát kellett zár alá venni, akik 1945. március 13-a után nem tértek vissza Romániába. Hivatalosan a kolozsvári minisztertanács ülésén a Groza-kormány ekkor „kapcsolta vissza” — kapcsolta be — Észak-Erdélyt a román közigazgatásba. (Az első hazatérő vonatok azonban csak a következő hónap elején indultak el Magyarországról.) Egy másik módosítás így hangzik: „1945. április 4-e után visszatérő menekültek is mentesülnek a CASBI intézkedései alól, ha ellenük fasiszta, katonai vagy politikai magatartás miatt vád nem emelhető.”

A CASBI jogköre³

A közzétett királyi rendelet szerint a CASBI kezelte azokat az ingó és ingatlan javakat, amelyek az 1944. szeptember 12-i fegyverszüneti szerződés 8. szakasza által meghatározott személyekhez tartoztak. Tehát a CASBI vette gondozásba a német és magyar államjavarokat, illetve azoknak a német vagy magyar állampolgárságú fizikai és jogi személyeknek a tulajdonát, akik Németország vagy Magyarország területén laktak, valamint nemzetiségüktől függetlenül mindazokét, akik az ellenséges hadsereggel vagy azt megelőzve visszavonultak. A CASBI felügyeletet gyakorolt és ellenőrizte azokat az *ipari és kereskedelmi* vállalatokat, amelyek tőkéjének 20%-a a fenti pontban megjelölt személyekhez tartozik. Felügyeletet gyakorolt, ellenőrizte, és adminisztrátort nevezett ki azoknál a kereskedelmi vállalatoknál, amelyek a rendeletben megjelölt személyek meg nem engedett ellenőrzése alatt működnek. Kinevezte, visszahívta és ellenőrizte az adminisztrátorokat és gondnokokat.

A Bukaresti Központ után létrejöttek az *ellenséges javak megyei hivatalai* is. Két ügyosztályból álltak: a *városi javak ügyosztályából* (a megyei főispánok irányítása alá tartoztak); és a *vidéki javak ügyosztályából* (ezek a Mezőgazdasági Kamara mellett működtek).

A *Megyei Hivatalok* hatáskörébe tartozott a személyek és javak azonosítási megállapítása, a javak leltározása és értékelése, valamint a javak megőrzése és kezelése.

Részletesebben: 1. *a városi javak leltározása*: a) épületek, b) a közhelyek; c) az ingóságok (bútor, kép, ágynemű, fehérnemű, evőeszköz, élelmiszer); d) más ingóságok (fémek, papírok) 2. *a falusi javak leltározása*: a) a mezőgazdasági; b) a lakás, háziipar, kereskedelmi irodák; c) a háziipar; d) az élőleltár; e) a holtleltár; f) a termékek; g) a különböző anyagok; h) a házi tárgyak. 3. *a javak megőrzése és kezelése*. Mindezt, a megyéknél a gondnokok végezték, majd a leltárak elkészítése után a vagyonok kezelése a *felügyelők* hatáskörébe került.

A „vélelmezett ellenség”

A fogalom tulajdonképpen a CASBI 1945. IV. 2-i 3822/45. számú végrehajtási utasítása nyomán vált ismertté. Az utasítás szerint „vélelmezett ellenségnek” a német vagy magyar területen, vagy ezek által elfoglalt területen tartózkodó személyeket tartották, függetlenül állampolgárságuktól, illetve azokat a román állampolgárokat, akik 1944. szeptember 12-e előtt vagy után Németországba vagy Magyarországra vagy az általuk elfoglalt területekre menekültek. A „vélelmezett ellenség” két csoportot fogott át:

1. Ellenséges területen *tartózkodó* egyéneket, akik átmenetileg, néhány napot tartózkodtak ott, vagy állandó bejelentett lakásuk ott volt.

2. Ellenséges területre *menekült* egyéneknek tekintették azokat, akik a) a bécsi döntés után Észak-Erdélybe költöztek, s román állampolgárok voltak; b) azokat a magyarokat, akik a bécsi döntés után lakáscserével Észak-Erdélybe átköltöztek; c) a háborús hadműveletek elől Észak-Erdélybe menekültek; d) az itt gyógykezelés, kórházi ellátás alatt állókat; e) a Magyarországra menekülteket, akik idővel visszatértek Észak-Erdélybe; f) azokat, akiket a német csapatok elhurcoltak, illetve g) akik a kiürítési rendeletnek eleget téve távoztak el.

A CASBI gyakorlati alkalmazásának tapasztalatait a Magyar Népi Szövetség 1945-ben foglalta össze. A CASBI felügyelete alá a következő egyének vagyona került: 1. A magyar nemzetiségű román állampolgároké, akik nem távoztak el Romániából; 2. A román és amerikai állampolgárok közös tulajdona; 3. Az 1944 augusztusában erőszakkal Észak-Erdélybe hurcolt magyar nemzetiségű román állampolgárok vagyona; 4. Érvényes román útlevelel Észak-Erdélyben tartandó magyar

nemzetiségű, azaz Dél-Erdélyben élő román állampolgároké; 5. Aromán hadseregben harci tevékenységben elhunytak családtagjaié; 6. A munkatáborba hurcoltaké; 7. A román és a magyar állampolgárok közös vagyona; 8. A katonai szolgálatban lévőké vagyona; 9. Az 1940-ben Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe áthelyezett román köztisztviselők Észak-Erdélyben maradt vagyona.

Mindezek mellett a CASBI alá azoknak a *vállalatoknak* a vagyona kerül, akik idegennek tekintendők. Idegeneknek pedig azokat a vállalatokat tekintették, melyeknek a tőkéjéből 20%-nál több illette meg az egyébként felügyelet alá eső természetes és jogi személyeket. Ezzel kapcsolatos módosítási javaslat szerint csak azok a vállalatok, társaságok tartoznak a CASBI alá, amelyekben az *idegeneknek* több mint 50%-os érdekeltségük volt.

A román félnek a „vélelmezett ellenség” fogalomra azért volt szüksége, mert Magyarország az 1945. január 22-i szovjet-magyar fegyverszüneti egyezményben *hadüzenetre* kötelezte magát Németországgal, illetve *jóváátétel* fizetésére a Szovjetunióval szemben. A fegyverszüneti szerződéssel pedig Magyarország megszűnt ellenséges ország lenni, s ennek értelmében a szovjet-román fegyverszüneti szerződés 8. pontja hatályon kívül került, bár ezt újabb törvény kifejezetten nem mondotta ki. Ez nem ismeretlen a jogalkotásban, különösen háborús viszonyok között. Jogászok érve ezen kívül a következő volt: a szovjet-román fegyverszüneti szerződés megkötése alkalmával, 1944. szeptember 12-én Észak-Erdély nem tartozott Romániához, tehát ezen a területen a 8. pont nem alkalmazható. Ennek ellenére a román kormány Magyarországot továbbra is ellenségként kezelte. A végeredmény pedig az lett, hogy: Magyarország *kétszeresen fizetett kártérítést!* Az említett, április 2-án megjelent rendelet — melyben sok a logikai bukfenc — foglalkozott ezzel részletesen. A rendelet ugyanis egyértelműen elítélte a lakosságnak azt a részét, amelyik miután szülőhelye, lakóhelye hadműveleti területté vált, elmene-kült. De nem lehet elfelejteni azt sem, hogy az elmenekülők közül sokan a *kiürítési* parancsnak tettek eleget, illetve hogy többeket a visszavonuló német hadsereg erőszakkal hurcolt magával. *Az egyenlőtlen bánásmódr*a jó példa, hogy több tízezer román menekült el Bukovinából és Besszarábiából — akiknek egy részét épp Erdélyben telepítették le. Először ezért törvénytelen az eljárás, másodsor pedig azért, mert — amint arra az MNSZ 1945. május 30-i emlékirata is utalt — a „vélelmezett ellenség” fogalmát nem ismerte a nemzetközi jog. Ezen érvekre hivatkozva nem

volt olyan személyes vagy hivatalos találkozó, munkaülés, sajtónyilatkozat, ahol a Groza-kormány és a politikai hatalom potenciális birtokosa, a Román Kommunista Párt (a koalíciós időszakban is!) meg ne ígérte volna, hogy — *kivéve a háborús bűnösöket* —, a kisemberek vagyonát, vagyonkáját mentesítik a CASBI-zárlat alól. És nem volt olyan alkalom, hogy az említettek által is elismerten, a romániai magyarság hivatalos képviselője, az MNSZ ne tiltakozott volna e sérelmek miatt. Az MNSZ májusi emlékirata például kifogásolta, hogy azoknak az ingó és ingatlan vagyonát is lefoglalták, akik március 13-a után visszatértek Romániába.

Tiltakozás ide, tiltakozás oda, „vélelmezett ellenség” ürügyén Romániában körülbelül 30 000 olyan magyarnak foglalták le házát (a benne lévőekkel), kertjét, földjét, üzemét, akik a front elől menekültek, vagy 1944. szeptember 12-én Magyarországon tartózkodtak. Ezekon kívül a magyar intézmények helyiségeit, épületeit, a magyar állam tulajdonát képező üzemeket, bankokat, gyárakat is lefoglalták. (Ez történt 1919–20-ban a kolozsvári magyar egyetem épületével, felszerelésével, az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum anyagával, amelyre *kártérítés* nélkül tette rá kezét a román állam.)

Mivel a vagyonok zár alá vétele az elsők között azokat érintette, akik elmenekültek, akiknek tisztázatlan volt az állampolgárságuk, egészen röviden át kell tekinteni az erre vonatkozó rendelkezéseket és törvényeket. Az 1945. április 4-i 261. számú állampolgársági törvény csak azoknak ismerte el a román állampolgárságát, akik 1940. augusztus 30-án állandó lakhellyel rendelkeztek. Nem ismerte el viszont azokat, akik ez után idegen állampolgárságért optáltak, vagy olyan állam hadseregében vállaltak önként katonai szolgálatot, amellyel Románia hadi állapotba került. Az augusztus 12-i végrehajtási utasítás szerint „elveszítették a román állampolgárságukat mindazok, akik az ellenséges hadsereg visszavonulásakor a visszavonulókkal közösséget vállalván Észak-Erdély területét önként elhagyták”. 1947. május 30-án jelent meg a 162. számú állampolgársági törvény. Ez megnyugtatóan rendezte a Romániában állampolgárság nélküli magyarok ügyét. Ugyanis elnyerték az állampolgárságot mindazok, akik 1920. szeptember 20-a előtt Romániában születtek, illetve e dátum után állandó lakhellyel rendelkeztek.

Visszatérve a CASBI-hoz, többek között az MNSZ tiltakozására 1945. augusztus 15-én egy felülvizsgáló bizottság szállt ki Kolozsváron. De az október 10-én kibocsátott 104 005. számú igazságügy-miniszteri rendelet szerint a menekültek, mivel az április 4-i törvény értelmében elvesztették

állampolgárságukat, visszatérésük alkalmával nem kaphatják vissza ingó és ingatlanukat, bár korábban elhangzott az is, hogy visszahelyezik őket jogaikba.⁵ A Patrășcanu-rendeletet azonnal követte az MNSZ október 27-i memoranduma. Az MNSZ memoranduma a következők mentesítését kérte Groza miniszterelnöktől: 1. akik Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe menekültek; 2. akiket besoroltak a magyar hadseregbe, vagy erőszakkal vittek el; 3. akik a kiürítési parancsra távoztak; 4. akik elmenekültek ugyan 1944. szeptember 12. után, de visszatértek; 5. akik a háború miatt menekültek 1944. szeptember 12. és október 31. között Dél-Erdélyből.

Az MNSZ 1945 végén memorandumával valósággal bombázta a kormányt és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZE) Román Összekötő Bizottságát. A SZE az év végén hozzájárult ahhoz, hogy a repatriálni akaró magyarok — ha a román kormány részéről írásbeli támogatással rendelkeznek — magukkal vihessék ingóságait. Nem túlzás az állítás: mivel a CASBI működése során többségében a magyar nemzetiségű kisemberek vagyonát zárta, az eljárás a magyarság egyik legsúlyosabb nemzeti sérelme volt.

Tisztázatlan helyzet (1946–47)

Romániában a pozitívnak tekinthető nemzetiségi politika tetőpontja a béketárgyalások és a politikai-hatalmi harcot eldöntő novemberi választások idejére esett. Az MNSZ ekkor dolgozta ki a romániai magyarságot önálló politikai egységnek elismerő, kollektív jogokat biztosító és hallgatólagosan Erdély autonómiáját is magában foglaló nemzetiségi törvényt. Bizonyos előrehaladás történt a CASBI terén is, miután januárban az MNSZ újból a román kormányhoz és a SZE közötti kapcsolatot ellátó Román Összekötő Bizottsághoz, a magyar kormány pedig május 29-én a Szovjetunió budapesti nagykövetéhez, illetve szeptember 25-én a párizsi békekonferencia elnökéhez fordult. Az MNSZ-nek a Román Összekötő Bizottsághoz intézett beadványa mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy a CASBI egyfelől azon dél-erdélyiek és regáti magyarok tulajdonát zárta, ⁶ akik 1944. szeptember 12-én Magyarországon, illetve Észak-Erdélyben tartózkodtak; másfelől azoknak az észak-erdélyieknek a javait, akik 1944. szeptember 12-én az 1940. augusztus 30-i határokon kívül tartózkodtak, vagy ezen időpont után a front elől menekültek. A beadványban arra is emlékeztettek, hogy a potsdami egyezmény szerint a Szovjetunió kártalanításával összefüggésben a Finnország, Ma-

gyarország, Románia és Bulgária területén lévő *német* javakról volt szó. A memorandum azonban csak annyiban módosította a Román Összekötő Bizottság álláspontját, hogy az javasolta a SZEB-nek a *magánszemélyek* vagyonának felszabadítását, a *vállalatokét, pénzügyi intézetekét* azonban nem. Október elején jelent meg a hír, hogy Szuszajkov vezérezredes, a SZEB romániai elnöke a magyar javak visszaszolgáltatása érdekében közbenjárt a román kormánynál. A békeszerződést előkészítő időszakban a CASBI által leltárba vett vagyonekat néhányan visszakapták, illetve Magyarországon maradt erdélyiek elszállíthatták ingóságait. Az 1946. október 19-i 826. számú törvény változtatásai ellenére a „vélelmezett ellenség” fogalom azután változatlanul megmaradt. A Hivatalos Lap 1946. november 30-i számában megjelent 998. számú törvény újabb módosításokat tartalmazott. Eszerint a CASBI-törvény nem alkalmazható a magyar állam és magyar állampolgárok tulajdonaira, valamint a román állampolgárokra sem, akik 1944. szeptember 12-én vagy azután Németországon, Magyarországon vagy az általa megszállt területen tartózkodtak és javaikat a román állam vissza kellett szolgáltatnia. (Egyébként a békeszerződés-tervezet romániai sajtóközleményeiből az derült ki, hogy a Romániában lévő német, osztrák, olasz vállalatokon kívül a CASBI alá tartozó magyar érdekeltségek is a Szovjetunió tulajdonába kerültek át.) Ezzel egy időben, azaz 1946. november 28-án Groza magához kérte Felszeghy Ödön nemzetnevelési államtitkárt, dr. Nékám Sándor követségi tanácsost, s a szovjetekre hárította a felelősséget, amiért a CASBI-ügy nem rendeződött.⁷ Olariu miniszter ugyanakkor kifejtette a román álláspontot. Ezek szerint a magyar állami vagyonekat és a magyar állampolgárok vagyonát teljes egészében visszaadják, és semmi nehézséget nem támasztanak. Ami a román állampolgárokat illeti, politikai tanácsok vizsgálják felül az illetők múltbeli tevékenységét.

A megjelenő új CASBI-jogszabályok azonban még mindig csak részleges mentesítést tartalmaztak. Ezért 1947. január 7-én e tárgyban a magyar kormány bukaresti képviselőjén keresztül tárgyalások felvételét kérte. A tárgyalások Bukarestben kezdődtek meg 1947. április 27-én. (Eközben 1947. április 21-én kiadott 127. számú törvénnyel a CASBI-t a Nemzetgazdasági Minisztérium alá rendelték, önállósága ezzel jelentősen korlátozódott.) A kormányközi tárgyalások eredményeként 1947. május 16-án — egy héttel a Groza vezette 100 tagú román küldöttség budapesti látogatása után — egy olyan jegyzőkönyvet írtak alá a két

ország megbízottai, amely kielégítette volna a magyar igényeket, mert 1. lehetőséget nyújtott a magyar államnak, hogy a nyugatra távozott állampolgárok jogaiba behelyettesíttessék; 2. megkönnyítette a magyar állampolgárok mezőgazdasági ingatlanának értékesítését; 3. biztosította a határmenti ingatlanok megművelését.⁸ Ezt figyelmen kívül hagyva, Petru Groza 1947. július 5-én magához kérte a bukaresti magyar misszió vezetőjét, és közölte vele: kormánya nem ratifikálja, a román és a magyar kormánybiztos által megszövegezett, aláírt és július 13-án jóváhagyott jegyzőkönyvet, hanem *egyoldalúan*, a törvényhozás útján rendezi a CASBI-kérdést. A törvénytervezet — közölte Petru Groza — a következőket tartalmazza. 1. nem állapít meg határidőt a CASBI-hoz benyújtott felszabadítási kérelmek elintézésére; 2. a bukaresti magyar misszió nem terjeszthet be beadványokat; 3. a Magyarországra költöző állampolgárokat a román hatóságok vizsgálják meg, ha román állampolgárságúnak tekintik őket, fennáll a vagyonek elvesztésének veszélye; 4. a kiviteli tilalom alá eső javak ellenértékét nem lehet az árban kivinni; 5. a bérleti szerződések megszüntetését a határozat közzététele után 3 hónap múlva rendelik el, a kártérítési igényekkel kapcsolatban a román javaslatot fogadják el; 6. a magyar közalkalmazottak is kötelesek állampolgárságukat igazolni; 7. a mezőgazdasági ingatlanok értékesítésére 6 év helyett 2 évet adtak; 8. kizárta a román felelősséget, illetve a vele szemben fennálló kártérítési igényt.⁹ A hivatalos találkozó alkalmat adott a magyar félnek a szaporodó, a CASBI-val kapcsolatos sérelmek felterjesztésére. Ezek a következők voltak: kisajátították a magyar, a zár alól már felszabadított állami kis- és törpebirtokokat; a magyar tulajdonú romániai vállalatok élére román felügyelőket neveztek ki, 101 moldvai magyart kiköltöztettek, ingó és ingatlanukat elvették, s az említetteket a Curtici állomáson várakoztatták.¹⁰

1947. október 13-án közzétett, 333. számú CASBI-törvény elrendelte a magánszemélyek zár alá vett javainak felszabadítását és Magyarországra szállítását. A lebonyolítással a Controlul Economic hivatalt bízták meg. Ez azonban számos kifogást emelt, például egyes esetekben még a használt ruhanemű és személyi tárgyak szállítását sem engedélyezte. A törvény ígéretet tett a magántulajdonban lévő kereskedelmi és ipari vállalatok visszaadására is; ez azonban nem következett be. A magyar fél a törvény megjelenése alkalmával megragadta az alkalmat, hogy álláspontját kifejtse. Ezek a következők voltak: Románia vegye figyelembe az 1947. május 16-i jegyzőkönyvben foglaltakat. Intézkedjen a magyar

állam tulajdonát képező javak feloldásáról, hogy a Magyarországra repatriálók ügyének gyors elintézése végett a magyar követség is bekapcsolódhasson, hogy a mezőgazdasági ingatlanok értékesítését ne akadályozzák, és végül kérték: „Megállapítandó a magyar állam részére az a jog, hogy behelyettesítse magát bizonyos magyar állampolgárok (nyugatosok) jogaiba, a tulajdonukat képező javak CASBI-ellenőrzése alóli feloldása iránti kérelmekben.”¹¹ Az említett 333. számú törvény életbelépése után a Controlul Economic számtalan visszaélése közé tartozott az is, hogy az agrárkisajátításnál a magyaroknak még az előírt minimumot sem hagyták meg, és városi ingatlanokat is kisajátítottak.¹²

A két ország közötti kulturális, együttműködési egyezmények aláírását óriási propaganda-hadjárat előzte meg. A magyar fél úgy ítélte meg: egyebek között a CASBI végleges tisztázására is fel kell azt az időszakot használni, amely a magyar kormányküldöttség 1947. novemberi látogatását előzte meg. Az Igazságügyi Minisztérium szakértője a függő kérdésekkel kapcsolatban a következőket javasolta: el kell érni, hogy mindenki visszakaphassa vagyonát, kivéve a háborús bűnösöket.¹³ Emlékeztettek arra a nemzetközi gyakorlatra, hogy idegen állampolgár tulajdona csak *kártalanítással* sajátható ki. Groza azonban már jó előre jelezte: a kártérítést Románia *sem politikailag sem gazdaságilag* nem vállalhatja! A 333-as törvényből kimaradt a jegyzőkönyv azon fontos része is, hogy „addig is, amíg a CASBI-kezelés alatt a kereskedelmi társaságoknál eszközölt részvényjegyzések esetleges megsemmisítése tárgyában közgyűlési határozat jön létre, a zár alá vételt megelőző utolsó közgyűlés jegyzőkönyvének megfelelően igazolt korábbi részvényesek ugyanolyan arányú szavazattal rendelkeznek, mint a CASBI-igazgatás alatt végrehajtott alaptőke-emelést megelőzően rendelkeztek”.

1947. november 5-én a CASBI-t a miniszterelnökség alá rendelték. Vezetője Dr. S. Olariu lett, aki az Összekötő Bizottságot is vezette. Az áthelyezés azonban nem jelentette az ügy automatikus lezárását.

1947. november 25-én Bukarestben a két ország vezetői — Dinnyés Lajos miniszterelnök, Molnár Erik külügyminiszter, Petru Groza miniszterelnök és Anna Pauker külügyminiszter — aláírtak egy olyan jegyzőkönyvet, amely a következőket tartalmazta: a jövőben rendezik a kettős birtokosok ügyét; a két nemzeti bank közötti vitás kérdéseket; Románia biztosítja a Magyarországra repatriálók ingóságainak kivitelét; kiegyenlíti a két ország külkereskedelmi forgalmának hátralékát, új kereskedelmi egyezményt, postaegyezményt kötnek, és végre lezárják a CASBI-ügyet.¹⁴

Államosítások Romániában (1948-49)

Bukarestben 1948. április 14-én a két ország képviselőivel megállapodtak a magyar állami pénzüzetek helyzetének rendezésében. Augusztusban a román fél a magyar felet érintő pozitív nyilatkozatot tett, mégis váratlanul a *Brassói Általános Hitelbank Rt.-t* 150 000 lej, a *Kolozsvári Erdélyi Leszámítoló Bank Pénzüzeteit* 400 000 lej; a *Magyar Általános Iparbank Kolozsvári fiókját* 350 000 lej adóval és illetékekkel sújtották. Ezek meghaladták az intézetek felszámolási értékét, mivel Magyarországnak összesen körülbelül 3,5 millió lejt kellett volna fizetnie. Ezek a pénzüzetek 1948-ban az államosítás alkalmával a román állam tulajdonába mentek át a magyarországi jogi és természetes személyek vagyonának nagy részével együtt annak ellenére — ahogyan a Magyar Köztársaság Minisztertanácsának 112/48-as számú szóbeli jegyzéke is rámutatott —, hogy a magyarországi államosításkor a romániai magyar vállalati érdekeltségek túlnyomó többsége a magyar állam tulajdonává lett. Tehát 1948-ban Romániában a magyar állami vagyont változatlanul *kapitalista* tulajdonként kezelték. Megjegyzendő: az a rendelkezés, hogy a kártérítésből utólag levonandók az illetékek és az állítólagos adócsalás összege (a sepsiszentgyörgyi Klinger textilgyár esetében 200 millió lej), nemcsak a magyar érdekeltségeket érintette. 1948 júniusában például Bukarestben egy nap alatt 250 embert tartóztattak le ezen a címen.

Magyarország ekkor hivatalosan is felvetette, hogy Románia fizessen kártérítést. Ilyen egyezmény volt például Csehszlovákia és Bulgária között, amelynek értelmében utóbbi 10 év alatt vállalta a kártérítés összegének visszafizetését. (A részletfizetést 10 évben határozták meg.) Ezt a javaslatot Románia rögtön elutasította, s egyszerűen kijelentette: senki sem hajlandó kártérítést fizetni.

Az 1948-as államosítás után 89 természetes és jogi személy nyújtott be kérelmet különböző vállalatokra és részvényekre. Ezek összege 1943-as árfolyamon: 330 268 257.26 pengő volt. Ebben benne volt a Brassói Általános Hitelbank és az Erdélyi Leszámítoló és Pénzváltó Bank tétele is, vagyonuk pedig 70 millió lej volt. Ehhez kapcsolódik, hogy a *Marosvásárhelyi* Takarékpénztár nyugdíjalapjára 15 millió lejt helyezett el, a romániai magyar nyugdíjasok részére. A munkügyi miniszter azonban ragaszkodott ezen pénzösszeg saját minisztériuma számára történő átadásához.¹⁶

A román fél tehát a kártérítési igényt elutasította, jöllehet az 1948. szeptember 21-én készült egyezmény zárójegyzőkönyvének II/2. pontja

— melyet mindkét fél aláírt — így hangzott: „Románia lemond azoknak az ingóságoknak a visszaszállításáról, amelyek Magyarországra kerültek”, Vasile Luca azonban ekképp változtatott a szövegen: „Románia nem mond le...” Jellemző Vasile Luca (Luka László) indoka: a romániai magyar vagyont a román nép kizsákmányolásával szereztek a magyar urak, tulajdonjoguk ekképpen a román proletárokat illeti meg.¹⁸

1949 júliusában a CASBI megyei szervezetei utasítást kaptak a lehetséges kisebb ügyek lezárására. Luca pénzügyminiszter azonban még ez esetben is elzárkózott az ingatlanok szabad értékesítése elől, amit az érdekeltek azért kértek, hogy a szállítási költségeket egy erre létesített zárolt számláról kifizethessék. A kérdéssel foglalkozó magyarországi szakember 1949. év végén csak azt jelenthette felettes hatóságának, hogy a személyi ingóságok szállítása folyamatban van.¹⁹

A két ország közötti titkos tárgyalásokon jegyzékváltásokban e dátum után is még fel-felbukkant a CASBI. Rendelkezésünkre áll még egy 1950. január 3-í, a gazdaságpolitikai osztályon Berei államtitkárnak szóló feljegyzés a Magyarország és Románia között fennálló függő gazdasági, pénzügyi kérdésekről.²⁰ Ezek elsősorban — szól a beszámoló — a Románia területén lévő magyar eredetű, illetve magyar érdekeltségű vállalatokra és magyar tulajdonú objektumokra vonatkoznak. Románia nem hajlandó kártérítést fizetni; lebecsüli a felszámolandó, illetve államosított objektum értékét, valamint olyan magas adókat és illetékeket állapít meg, amelyek meghaladják a bank vagy vállalat értékét. Ezt követően a sajtóban soha többé nem találkozunk a CASBI nevével. Csak az egykori erdélyi lakás-, üzlet- vagy kerttulajdonosok emlékeiben bukkan fel az elhagyott, kifosztott otthon képe.

MELLÉKLET

Romániában található magyar állami és személyi tulajdonok (nem teljes) listája

A források erre vonatkozóan sem a tulajdonosok, sem a vagyonok, illetve azok értékmeghatározásában nem egységesek. Szó van bennük 203 magyar érdekeltségű körülbelül 80 millió dollár értékű ipari és kereskedelmi vállalatról. A tényleges helyzetről azonban további forrásfeltárások és majdan a román adatok összehasonlítása adhatnak teljes képet.

Magyar érdekeltségű vállalatok Romániában (1933) nem teljes jegyzék (25-30 millió dollár értékben)²¹ (1948)

Gumigyár, *Brassó*; Auxiliara Vagonkölcsönző, *Bukarest*; Petróleumfinomító, *Dés*; Petróleumfinomító *Marosvásárhely*; Ganz Bányavállalat, *Bukarest*; Aurum Bányavállalat, *Nagybánya*; Moldyben Bányavállalat, *Nagybánya*; Vegyi- és Élelmiszeripari Rt., *Nagyvárad*; Textilipar, *Lugos*; Üveggyár, *Borgószéplak*; Üveggyár, *Körtvélyes*; Üveggyár, *Dicsőszentmárton*; Gyapjúipar, *Temesvár*; Carmen Cipőgyár Rt., *Nagyvárad*; Phönix Vegyipari és Kohóművek Rt., *Nagybánya*; Ólom és cinkbánya RT., *Nagybánya*; Indumin RT., *Bukarest*; Pannónia Kender- és Lenipari RT., *Börvety*; Dermata Művek Bőr- és Cipőgyár RT., *Kolozsvár*; Magyar Acélárugyár, *Fiók, Kolozsvár*; Dreher Hagggenmacher Sörgyár RT., *Nagyvárad*; Feketeerdői Üveggyár, *Feketeerdő*; Városközi Vasút- és Autóforgalmi RT., *Kolozsvár*; Ásványolaj finomítógyár, *Dicsőszentmárton*; Gipszgyár, *Egeres*; Dávid János Gyógyszerárugyár, *Marosvásárhely*; Kolin Testvérek Malom és Olajfinomító RT., *Érmihályfalva*; Ady Harisnyagyár, *Kolozsvár*; Elektromos Művek, *Kolozsvár*; Erdélyi Üveggyár RT., *Dicsőszentmárton*; Nagy Malom, *Temesvár*; Műmalom, *Apahida*; László és Hunyadi Egyesület, malmok, *Nagyvárad*.

Erdő és Faipari Vállalatok

Andruch Árpád Fűrészárugyár, *Romuli*; Bakos és Marotti Fűrészárugyár, *Máramarossziget*; Dombegyházi Ödön Furnér és Bútorgyár, *Kolozsvár*; Erdőbirtokosok Erdőkitermelő Üzeme, *Crucisor és Szatmár*; Furnir Erdőkitermelő Üzem, *Crucisor*; Favágó Kft. Erdőkitermelő Üzem, *Beszterce*; Fischer Henrik Erdőkitermelő Üzeme, *Borsa*; Földváry György Erdőkitermelő Üzeme, *Certeze*; Fischer Lajos Fűrészárugyár, *Alsóvisó*; Fischer Lajos Erdőipari Üzem, *Aranyosbeszterce*; Katona Lajos Fűrészárugyár, *Zágon*; Lippai Imre Erdőkitermelő Üzem, *Radnales*; Laris Erdőkitermelő Üzem, *Ilva*; Simonfi Lajos Erdőkitermelő Üzem, *Oroszborgó*; Szederjéssy és Társa Erdőkitermelő Üzem, *Felsőbánya*; Titz Reinhardt Fűrészárugyár, *Borsa*; Teleki József Erdőkitermelő Üzem, *Sepsiszentgyörgy*; Veréb Erdőkitermelő Üzem, *Rebra*; Vesta Erdőkitermelő Üzem, *Certeze*; Gyimesvölgyi Fűrészárugyár, *Gyimesközéplak*.

Államosított magyar érdekeltségű kereskedelmi és ipari vállalatok

Városi Vasút, Kémiai és Élelmiszerüzem, Kefe és Celluloize Gyár, László és Hunyadi Malom, *Nagyvárad*; Feketeerdő Üveggyár, *Padurea Neagra*; Kovács Lajos Moziberendezése, *Sacueni*; Székelyföldi Villamossági Vállalat, Acélárugyár, Gipszgyár, Kozmutza Szanatórium, Budapest Első Generale Biztosító Intézet, Korombán Károly Üzeme, Zsolnay Porcelángyár, egeresi Kőszénbánya és Portland Cementgyár, „Elind” Elektromechanikai Üzem, *Kolozsvár*; Bethlen István Vámmalom, *Szabadlekenca*; Magyar-Olasz Petróleumfinomító, Ágoston Sándor Húsárugyár, *Marosvásárhely*; Aurum Ércbánya, Ólom és Cinkbánya, *Nagybánya*; Szerdahelyi László Gyógyszertár, *Nagykároly*; Pannónia Len- és Kenderüzem, *Berverni*; Wienand Gizella Gyógyszertár, *Arad-Szentannak*; Bakosi Elek Vámmalom, *Aldesti*; Károly-Malom, *Nagylak*; Kolling Testvérek Vámmalom, *Érmihályfalva*; Phönix Kén és Vegyicikkek Képviselője, *Bukarest*; Ceitler László drogéria, Minerva Gyógyszertár, *Dés*; Ganz Ásványüzem, *Targul-Lapusului*; Csiszár Albert Vámmalom, *Ludas*; Gróf Teleki Vámmalom, *Pribelesți*; Glück Testvérek Szeszgyár, Szeike Ásványvízforrás, *Székelyudvarhely*.

Jogi személyek, akik vagyonuk visszatérítését kérték

Magyar Kultúr Egyesület, Budapesti Egyetemi Hallgatók Egyesülete, *Gyergyószentmiklós*; Debreceni Református Lelkészek Egyesülete, *Arad*; Rác György Üzeme, *Biharpüspöki*; Református Egyházközség (épület) *Bratca*; Debreceni Tanáregyesület, Budapesti Köztisztviselők Segélyezési Alapja, Magyar Tisztek üdülőotthona, Magyar Nyugdíjasok Segélyegylete, Csenedőrok üdülőotthona, OTI Budapest, Budapest Iparosok Szövetkezete, Posta Telefon Távirat Tisztviselők Alapja (épületek, ingatlanok), *Borszék*; Békés Megyei Tisztviselők Egyesülete, *Szováta*.

Magyar érdekeltségű kereskedelmi és iparvállalatok, melyek a magyar államtól kártérítést kértek

Keresztes Árpád Ecetgyár, *Zilah*; Szilágyi Sándor Ecetgyár, *Érmihályfalva*; Madaras Oszkár Mozi, *Szilágyosmllyó*; Zöldmező Szövetkezet, *Sepsiszentgyörgy*; Katona Lajos fűrészüzem, *Zágon*; Országos Gyermekvédő Liga, *Turia*; Müller Ferenc Tégla gyár, Hangya Szövetkezet, *Márama-*

rossziget; Fischer Henrik Fűrészüzem, *Borsa*; Zöldmező Szövetkezet, *Csikszentsimon*; Európai Poggászbiztosító Társaság, *Tusnádfürdő*; Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Magyar Telefonhírmondó, Simon István Üzlete, *Nagyvárad*; Artz Vilma Ecetgyár, *Nagyszalonta*; Futura Nostra Hangyaszövetkezet, *Nagyvárad*; *Margitta*; Virágh János Tejfeldolgozó Üzem, *Nagyszalonta*; Karacsai Emiine Aragonit Üzem, MURT Útépítő Vállalat, *Marosvásárhely*; Pusztai József Temetkezési Vállalat, Magyar Hirdetőiroda, *Szatmárnémeti*; Hangya Szövetkezet, *Koltó*; Honi Aru Öveg és Porcelánberendezés, Városközi Autófuvarozási Vállalat, Zsigmond János Elektrotechnikai Vállalat, Beregszászi István Asztalosüzeme, Józsa Mihály Dugógyár, Nuridsany János Precíziós Műszerüzem, Bíró Imre Mosoda és Vegytisztító, *Kolozsvár*; Gyurtyán Árpád Fűrészgyár, *Telcs*; Ács Tibor Cinkográf Üzem.

Jegyzetek

- 1 A háborús bűnösök pere során nagyobb szigorral Észak-Erdélyben jártak el. Romániában 187 elmarasztaló ítélet közül a 29 halálos elítélt többségét királyi kegyelemben részesítették. Észak-Erdélyben 481 ítéletből 100-an kaptak halálos ítéletet, 163-an életfogytiglant. A 481 elítélt közül 372 magyar, 83 német.
- 2 Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL). Magyar nemzeti kisebbség helyzete Romániában, R. 16/b. 1945-1968 (A továbbiakban: ÚMKL MNKR) 162/pol. 1947. 1947 augusztus 27-i követi jelentés.
- 3 ÚMKL MNKR sz. n. 1964. Erdélyi anyag (Demeter-anyag)
- 4 Világosság, 1945. július 13.
- 5 Világosság, 1945. október 18.
- 6 ÚMKL MNKR. 699/46-os jelentésből.
- 7 ÚMKL MNKR. 3454/46-os jelentésből.
- 8 ÚMKL MNKR. 4265/pol./47. Igazságügyi Minisztérium 1947. november 17-i jelentése
- 9 Politikai Tudományok Intézet. Archivum. 354/pol. 1946. A Magyar Külügyi Minisztérium Politikai Osztályának feljegyzése a Bukaresti Misszió jelentése alapján.
- 10 Uo.
- 11 ÚMKL MNKR. 354/pol.=1946. Az 1947. július 8-i jelentésből.
- 12 ÚMKL MNKR. 1736/47.
- 13 ÚMKL MNKR. 4265/pol./47. Az 1947. november 17-i jelentés.
- 14 ÚMKL MNKR. 1737/47.
- 15 ÚMKL MNKR. 463/1949.
- 16 ÚMKL MNKR. 463/1949.
- 17 ÚMKL MNKR. 422/pol. 1948. június 26-i feljegyzés.
- 18 ÚMKL MNKR. 112/res/4/48.
- 19 ÚMKL MNKR. 361/biz/1949.7.
- 20 ÚMKL MNKR. 11775/49: 23/d.
- 21 ÚMKL MNKR. 381/biz. - 4/1948.

ILDIKÓ LIPCSEY

CASBI: THE FUNCTION OF THE TREASURY FOR
THE ADMINISTRATION AND SUPERVISION OF HOSTILE
PROPERTY IN ROMANIA 1945-1948

The Treasury for the Administration and Supervision of Hostile Property was established in the spring of 1945 on the basis of the Soviet-Romanian Treaty of Armistice signed on September 12, 1944. The Treasury dealt primarily with the management of German and Hungarian citizens' property in Romania: the central administration in Bucharest and the county divisions took and inventory of these properties. Introduction of the category of „endangered enemy”, in effect, provided ample possibility for the abuse of 30 000 Hungarian Romanians, for it allowed the Treasury to supervise any property in Northern Transylvania, an area that belonged to Hungary during the war years. The author provides a detailed account of the Hungarian Association in Romania met with little success. The Groza government did attempt to settle the CASBI question; however, the provisions did not include the property confiscated — without compensation — during the 1948-49 Romanian nationalization campaign. In the appendix, the author provides a partial list of Hungarian state and private properties.

ŠTEFAN ŠUTAJ

A Dél-akció

A szlovákiai magyarok 1949. évi csehországi kitelepítése

A második világháború befejezése után a csehszlovák politikai gyakorlat a szlovákiai magyar kisebbség helyzetének végső megoldását, számuk gyors csökkentésével akarta elérni. Beneš köztársasági elnök 1945. augusztus 2-i dekrétuma alapján a magyar és a német nemzetiségű lakosság elvesztette csehszlovák állampolgárságát, egy következő intézkedéssel pedig megszűntették a magyar iskolákat, elfogadták a konfiskációs normákat, amelyekkel — részben az etnikai elv jegyében — elkobozták a magyar nemzetiségű lakosság mezőgazdasági birtokait, bár a magyar parasztok közül sokan továbbra is birtokukon gazdálkodtak.

Miután a nemzetközi porondon (párizsi békekonferencia) Csehszlovákiának a magyar nemzetiségű lakosság egyoldalú áttelepítésére vonatkozó terveit nem fogadták el, a két ország közötti lakosságcsere (mely szerint a Magyarországról önként jelentkezett szlovákokért Csehszlovákiából ugyanannyi magyar lakost telepítettek át) viszont elfogadásra került, Szlovákiában a magyar kérdés megoldásának belső módszereit kezdték érvényesíteni.

A reszlovakizáció keretében Szlovákia azon lakosai vallhatták magukat szlovák nemzetiségűeknek, akik 1930-ban is szlovák nemzetiségűnek tartották magukat, de később a magyart vallották be; valamint azok, akik ugyan mindvégig magyar nemzetiségűnek vallották magukat, de 1945 után valamelyik felmenőjük szlovák származása alapján szlovák nemzetiségűnek jelentkeztek. Tekintettel a szlovákiai fejlődés politikai és gazdasági összefüggéseire, a második világháború után politikai és gazdasági előnyöket remélve, a magyar lakosságnak az a része is részt vett a reszlovakizációban, amely soha nem érezte magát szlováknak. 1946; július 1-ig 402 000 személy kapcsolódott be a folyamatba és a Központi Reszlovakizációs Bizottság 1948. december 1-ig 344 609 reszlovakizáció iránti kérelmet fogadott el.¹

Csehországba a köztársasági elnök 88/1945. számú munkakötelezettségről szóló dekrétuma alapján a szociálisan alacsonyabb színvonalú rétegek magyar nemzetiségű lakosait vitték el munkára, akiknek asszi-

milálódniuk kellett volna az idegen környezetben. 1946 novemberétől 1947 februárjáig pusztán a központilag szervezett „munkaerő-toborzás” keretén belül 44 129 magyar nemzetiségű személyt vittek Csehszországba.² Az 1945-1948 között elhurcolt magyarok összlétszáma azonban lényegében magasabb volt.³ Mindezek az intézkedések negatívan befolyásolták a szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság további szociális és demográfiai fejlődését, és végül is nem hozták meg a várt változásokat Dél-Szlovákia etnikai struktúrájában.

Mégha a szlovákiai magyar nemzetiségű lakossággal szemben alkalmazott 1948 utáni politika (mikor Csehszlovákiában már a kommunista párt kezében volt a hatalom) az 1946-1948 között érvényben lévő elveken alapult is, a szlovákiai politikai és szociális viszonyokban nem hozta meg a kívánt eredményeket.

Csehszlovákia törvényhozó és kormányz szervei a CSKP politikai döntései után elfogadták a magyar nemzetiségű lakossággal szembeni egyenjogúságra, illetve néhány diszkriminációs norma elhárítására vonatkozó intézkedéseket. Elfogadták továbbá a csehszlovák állampolgárság visszaadásáról szóló törvényt. Törvényt fogadtak el az 1945-1948 között Csehszországba hurcolt személyek fokozatos visszatéréséről és a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere leállításáról, valamint a magyar kisparasztnak földjeinek felmentéséről az elkobzás alól stb.

Különösen bonyolult volt az erőszakkal csehszlovák munkára hurcolt magyarok helyzete. Mivel ez az akció cseh határmenti „munkaerő-toborzás” címén történt, a korabeli dokumentumok az érintett személyekre a „toborzottak” megjelölést használták. A csehszlovák munkára való besorozás egy évig volt érvényes, de ezt 1949. május 1-ig fokozatosan meghosszabbították. A „toborzottak” többsége azonban már az említett időpont előtt visszatért Szlovákiába. Elkobzott vagyonukat a Szociális Gondoskodás Meghatalmazotti Hivatala által kijelölt úgynevezett megbízottak — általában Kelet-Szlovákiából és Árvából, illetve a Magyarországról áttelepült, hátrányosabb szociális helyzetű szlovák vagy ukrán nemzetiségű lakosok — kapták meg.

A Csehszorból visszatért „toborzottak” hazatértük után visszakövetelték tulajdonukat. Sok „megbízott” már eladta az ország belsejében hátrahagyott szegényes vagyonát, vagy véglegesen elhagyta azt. Viták és verekedések törtek ki, melyeket a Nemzetbiztonsági Testületeknek kellett megoldaniuk. Az államhatalom tudatában volt annak, hogy meg kell próbálkoznia az e területen felgyülemlt problémák megoldásával. A

lakáshiányt sem a „toborzottak” további megkárosításával, sem a „megbízottak” rovására nem lehetett megoldani. Sikertelennek bizonyultak az arra irányuló kísérletek is, hogy a „toborzottakat” az állampolgárság megadásának ígéretével és a későbbi szociális támogatással tartós csehszlovák letelepedésre vegyék rá. Még ha a háború utáni évek magyarellenes intézkedései okozta károk megtérítésére vonatkozó igényt nem is ismerték el, a komplikált helyzetek többségét szociális támogatással, a lakások pótlásának biztosításával vagy az új építkezéshez való hozzájárulással meg kellett oldaniuk. Elvileg minden „toborzottnak” lehetősége és joga volt a Szlovákiába — az államigazgatás illetékes szervei által biztosított saját vagy más házába — való visszatérésre.

A kommunista mozgalom szándékaival és a csehszlovákiai lakosság legalacsonyabb rétegeinek gazdasági fölemelését célzó osztálypolitikával összhangban a magyar nemzetiségű lakosság helyzete proletár internacionalista megoldásának különös változata alakult ki, amelyet a gyakorlatban az 1940-es évek végén és 1950-es évek elején alkalmaztak. Ez a politika biztosította a magyar lakosság bizonyos nemzetiségi jogait, s ezt az 1945-1948-as évekkel szemben pozitív változásként lehetett értékelni. Ugyanakkor az osztályharc szellemével összhangban — de az internacionális elveivel ellentétesen — nyomást gyakoroltak az „osztályellenességre” — vagyis a magyar nemzetiségű lakosságra. Ez az után történt, hogy az egykori burzsoáziát eltávolították a hatalomból, a nem kommunista pártok képviselői külföldre távoztak, s a kényszermunka-táborokban maradtakat kirekesztették a közéletből. Hogy miért éppen Dél-Szlovákia kapta meg az új rezsimtől azt a privilégiumot, hogy az egyszerű lakosság soraiban megbúvó osztályellenességgel harcba szálljon — erre próbálunk magyarázatot adni.

A dél-szlovákiai gazdasági és politikai helyzetet zavaró problémák komplex megoldása nemcsak belpolitikai szempontból volt elkerülhetetlen. E problémák zavarták a Csehszlovákia és Magyarország között fennálló államközi kapcsolatokat is. Ekkor már mindkét országban a kommunista párt került hatalomra, s a megoldatlan kérdések a kommunista mozgalom — J. V. Sztálin által deklarált és garantált — egységét gyengíthették. Mindenekelőtt olyan eszközöket kellett találni, melyek segítségével — a kommunista párt osztálypolitikájának figyelembevételével — a lakosság minden érdekelt csoportjának követeléseit ki lehetett elégíteni. Tekintettel kellett lenni tehát a lakosság hátrányosabb szociális helyzetű csoportjaira is, amelyek közé a „toborzottak” és a „megbí-

zottak" is tartoztak. Dél-Szlovákia problémájának ilyen komplex megoldását tette lehetővé az úgynevezett *Dél-akció* megindítása.

Az akció megvalósításán a szlovák meghatalmazotti hivatal és a szakbizottságok 1949. szeptember 7-től 1949. október 12-ig dolgoztak. Ez az akció a mai napig Szlovákia történelmének fehér foltja, de — ha megvalósítása teljes mértékben sikerült volna — a történelem fekete foltjai közé is számíthatnánk. Elnevezését az állambiztonság fedőnévként használta, itt-ott azonban az államhatalom szerveiben is alkalmazták. Az érdekelt körök mint az *osztályszempontból nem megfelelő magyar nemzetiségű lakosság csehországi deportálásáról* beszéltek róla, illetve mint a *magyar nemzetiségű idegenek csehországi kitelepítésének akciójáról*, mert Szlovákia azon magyar nemzetiségű lakosait is érintette, akiknek az 1948. október 25-i 245/1948. számú törvényrendelet alapján sem adták vissza a csehszlovák állampolgárságot.

A hasonló akciók feltételei — a kommunista párt hatalomátvétele után — két fontos kérdés: az állampolgárságukat vissza nem nyert magyar nemzetiségű lakosok és a csehországi „toborzottak” problémájának megoldása után alakultak ki.

Már 1948 végén látható volt, hogy a csehországi munkára ítélt magyarok helyzete tarthatatlan. Ez nemcsak abból eredt, hogy a csehországi munka időben korlátozott volt, hanem abból is, hogy bár a magyar nemzetiségű lakoságnak visszaadták csehszlovák állampolgárságát, e lakosság egy része lakóhelyén kívül volt kénytelen tartózkodni. Az összes, 44 129 „toborzott” közül a hivatalok engedélye nélkül 1949 januárjáig 19 530 személy (azaz 44,26%) tért vissza Szlovákiába.⁴

A meghatalmazotti hivatal testülete ezzel a kérdéssel 1948. december 3-án foglalkozott, elfogadva a „toborzottak” szervezett visszatéréséről és elhelyezésük módjáról szóló határozatot. Azokat a parasztokat, akiknek birtokát elkobozták, más, megfelelő birtokra kellett visszaküldeni; azoknak pedig, akik nem voltak parasztok, de vagyonukat elkobozták, Szlovákia más területein kellett helyet találni. Azok, akiknek vagyonát nem vették el és nem osztották ki más tulajdonosok, visszatérhettek saját birtokukra.⁵ A határozatot azonban a gyakorlatban a szabad lakások és házak akut hiánya miatt nehéz volt megvalósítani.

A „toborzottak” problémájáról Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága (továbbiakban SzIKP KB) elnöksége is tanácskozott, megállapítva: „Azon magyar nemzetiségű személyeket, akiket csehországi munkára köteleztek, a következő elvek alapján kell Szlovákiába

visszaküldeni: a „toborzottak” Szlovákiába való visszatérése szervezett módon történik; a Mezőgazdasági és Földreform Meghatalmazotti Hivatal (továbbiakban MFMH) gondoskodik azon „toborzottak”, parasztok más, megfelelő birtokon történő elhelyezéséről, akiknek birtokát elkobozták és szétszították; A MFMH a Szociális Gondoskodás Hivatalával (továbbiakban SzGH) együtt, azon „toborzottakat”, akiknek birtokát nem kobozták el és nem osztották szét, illetőleg elkobozták, de nem osztották szét, visszaküldi eredeti birtokukra.”⁶

Még szövevényesebben alakult azon magyar nemzetiségűek helyzete, akiknek a 245/1948. számú törvény alapján sem adták vissza csehszlovák állampolgárságukat. Azokról az emberekről volt szó mindenekelőtt, akiket a második világháború után népbíróság elé állítottak és elítéltek (jóllehet a későbbi időszakban elvben nem vették figyelembe a büntetés mértékét). Olyan emberekről tehát, akik a magyar politikai pártok tevékenységében aktívan részt vettek, illetve a pártok, valamint az 1938 után elcsatolt területen működő magyar egyesületek funkcionáriusai voltak, és azt állították róluk, hogy elmagyarosították Dél-Szlovákiát. Később ezekhez az indokokhoz még hozzákapcsolták az új, kommunista rezsimhez való kedvezőtlen viszonyulásukat. Ezek az emberek tulajdonképpen a hivatalok engedélye nélkül tértek vissza Szlovákiába és továbbra is az új elnyomó hatalom áldozatai maradtak, ez alkalommal azonban már nemcsak nemzeti, hanem kommunista osztályszempontok alapján is.

1949 első felében intenzíven dolgoztak a csehszlovák-magyar barátság és kölcsönös segítségnyújtási szerződésen, melyet 1949. április 16-án írtak alá. A „toborzottak” problémakörére azonban már az Okáli-Heltai féle politikai egyezmény is hatással volt, melynek értelmében a „toborzottakat” a magyar gazdag parasztok birtokain kellett elhelyezni.⁷ Tehát az e téren kialakított magatartást is megtárgyalták a magyar féllel.

Az SzIKP KB Elnöksége részére készített 1949. június 3-i, a déli határvidék problémáinak megoldására kidolgozott anyag már tartalmazta az új koncepció elemeit. Ennek — mégha adminisztratív-bürokratikus alapon is — figyelembe kellett vennie a magyar és szlovák nemzetiségű kisparasztok szükségleteit, és ezt igyekezett összehangolni a magyar nemzetiségű, szociálisan alacsonyabb szintű rétegek asszimilációjának és a szlovák etnikumba való szétszórásának, valamint a magyar nemzetiségű lakosság gazdaságilag fejlettebb rétegei elnyomásának törekvésével. Ez a politika jellemezte az 1940-es és 1950-es évek fordulóját.

A pártszervek részére készített anyag szerint, az SzIKP mellett létre kellett hozni egy bizottságot a déli határvidék kérdéseinek rendezésére,

amelynek egyben meg kellett oldania a „toborzottak” kérdését is. A bizottságnak azon családok részére, akiknek vagyontát már más személyek használták, más falvakban, városokban, bányaközpontokban, illetve a gazdag magyaroknál kellett megfelelő foglalkozást és lakást találnia. E bizottság feladatait az 1949. szeptember 6-i ülésen az SzLKP KB mellett működő Földműves Bizottság határozta meg, és egy anyagot is elkészített a SzLKP KB Elnöksége részére. E bizottság tagjai voltak: Husák, Bacilek, Okáli, M. Falan, Rendek, Fišera, Buza, Čech, Kállai, Dvorský, Kugler, Zbirka.

A Dél-akció politikai alapja az SzLKP KB Elnökségének — a déli határvidék néhány kérdésének megoldásáról szóló — 1949. szeptember 7-i határozata volt. A Belügyi Megbízotti Hivatal (továbbiakban BMH) mellett, melyet Daniel Okáli vezetett, létrehozták a Dél-akció központi bizottságát, melynek tagjai voltak: J. Krajci belügyi megbízott, aki a bizottság teendőit irányította; Kugler és KriSko, a SzLKP KB helyettesei; A. Buza, a MFMH-ból; Szende a Munka- és Szociális Gondoskodás Hivatalából és Vesely, a Szlovákiai Áttelepítési Hivatal elnökhelyettese.

Az akció feladatait — állami vonalon — az 1949. szeptember 12-én Gustáv Husák, a Megbízottak Testületének elnöke által vezetett ülésen konkretizálták és elfogadták a „Néhány Dél-Szlovákiát érintő kérdés szabályozása” című határozatot. A Megbízottak Testülete elismerte a dél-szlovákiai vitás kérdések megoldására létrehozott bizottság létjogosultságát (melynek élén a belügyi megbízott állt), de tagjait nem jelölte ki, csak a hatásköröket állapította meg. A konkrét névsort — amint azt már említettük — a kommunista párt elnöksége már akkor megállapította, amikor Szlovákiában még nem ők irányították a társadalmat. Hasonló módon ahhoz, ahogy létrehozták a központi bizottságot, határozatot hoztak a reszort- és a pártszervek helyetteseiből álló bizottságok föllállítására, melyek feladata egyes dél-szlovákiai járások vitás kérdéseinek megoldása volt.

A Megbízottak Testülete 1949. szeptember 12-i határozatainak másik része (a Dél-Szlovákiában még el nem helyezett családok számára) a lakásépítéssel, a már megkezdett építkezések befejezésével és a háborúban megsérült házak helyreállításával, valamint a szabad házak és lakások felkutatásával foglalkozott.

A Megbízottak Testületének határozata a „toborzottak” vagyonproblémáinak megoldására vonatkozó első irányelveket tartalmazta (melyeket néhány előző mérlegelés és a kormánybizottságok határozatai

megegyeztetettek), és megadta annak végleges formáját. Az előző határozatokkal szemben abból az elvből indult ki, mely szerint minden esetben törekedni kellett arra, hogy a vagyon az eredeti tulajdonoshoz kerüljön vissza. Megállapították a „toborzottak” ingóságait — amíg a fizikailag lehetséges és amíg az jogcím nélküli fizikai személy kezében van — természetben kellett visszaadni a volt tulajdonosoknak. Amíg ezek az ingóságok (állatok stb.) a megbízottak stb. kezében vannak és a „toborzott” a visszatérítésre igényt tart, a bizottságnak a megegyezésre kell törekednie. Az irányelv kimondja, hogy senkinek sem ismerik el a pótlásra vagy az elmaradt haszonra való igényét, azzal az indokkal, miszerint annak idején a kormánydöntés alapján kobozták el ezeket az értékeket. Szociálisan indokolt esetekben — ha ezt a bizottság elismeri — támogatják azon „toborzottak” vagy megbízottak megsegítését, akiknek jószágokra, berendezésekre stb. megélhetésük biztosítása érdekében van szükségük, ha azokat előzőleg bűnösségük miatt veszítették el. Az ingatlanok esetében az irányelvnek a lakosság minden rétegének viszonylagos megnyugvását kell szolgálnia, mégha azt a jogcím nem is ismeri el (a kártalanításra nem lehetett igényt tartani).

A Megbízottak Testülete határozatának harmadik pontját (mely később az egyes bizottságok munkájában nehézséget jelentett, mégha e határozatban két pontot is szenteltek neki) a magyar nemzetiségű ellenes személyek csehországi száműzetésére vonatkozó intézkedések alkották. A határozat elrendelte a belügyi megbízottnak, hogy a lehető leggyorsabban készítse el azon államellenes tevékenységgel vádolt személyek névsorát, akiket a déli járásokból állambiztonsági okokból ki kell telepíteni. A belügyi megbízottat továbbá arra is utasították, hogy állapodjon meg a prágai illetékes központi hivatalokkal személyek kitelepítéséről, és az idősebb személyek elhelyezésére a németek és a lengyelek kiköltöztetése után szabadon maradó lakóhelyeket használja fel. A Szlovákiai Áttelepítési Hivatal elnökének össze kellett állítania azoknak az elkobzott házaknak a listáját, ahol lakásokat szabadíthattak fel. Ezek a „déli járások bűnös személyeinek és az állam ellenségeinek” lakásai voltak.⁸

Ezzel a határozattal általános formában kijelölték a Dél-akcióval összefüggő három alapvető témakör feladatait: a dél-szlovákiai betelepítésben érdekelt lakossági csoport követeléseinek kielégítését („toborzottak” és megbízottak); a dél-szlovákiai problémák megoldásához szükséges házak felépítése és felújítása; a magyar nemzetiségű lakosság kijelölt csoportja csehországi kitelepítésének megvalósítását;

Az egész akció eredeti célja az első problémakör megoldása volt, azaz a lakosság érdekelt rétegeinek megnyugtatása, a lakásépítés és felújítás. A magyar nemzetiségű lakosság bizonyos csoportja kitelepítésének megvalósítása csak segédeszköz volt.

A háború utáni időben a házak felépítése és felújítása — mégha Dél-Szlovákia újjáépítésébe keveset is fektettek be — nem volt túlságosan bonyolult. A Megbízottak Testülete határozatait mégsem sikerült megvalósítani.⁹

A déli határvidék viszonyainak rendezésére való törekvés lényege a harmadik pontban sűrűsödött, a magyar nemzetiségű lakosság egy bizonyos csoportja csehországi kitelepítésében, melyet eredetileg csak eszköznek szántak arra, hogy a „toborzottak” és a megbízottak részére lakást szerezzenek. De fokozatosan kirajzolódtak a vállalkozói középrteg és a parasztság elleni politikai harc körvonalai, mely az első időkben teljes felszámolásukat célozta.

A Dél-akció megvalósításához vezető döntő lépéseket már az SzIKP KB Elnökségének 1949. szeptember 7-i ülése után megtették. A Dél-akció központi bizottsága (melyet formálisan csak a Megbízottak Testületének 1949. szeptember 12-i ülésén neveztek ki) már szeptember 8-án megtartotta első ülését. Ugyanaznap J. Krajčival, a Dél-akció központi bizottsága (továbbiakban központi bizottság) tagjával közölték, hogy szükséges lenne összeállítani azon magyar nemzetiségű személyek névsorát, akik bünt követtek el Csehszlovákia és annak népi demokratikus berendezkedése ellen, és az 1948/245. számú törvény alapján nem kapták vissza a csehszlovák állampolgárságot. Össze kellett állítani azon kulákok névsorát is, akiknek vagyonát jogerősen konfiskálták, de az elkobzást nem hajtották végre.¹⁰ A központi bizottság 1946. szeptember 8-i határozata szerint fel kellett dolgozni azon személyek listáját is, akiket — mint a Szlovák Nemzeti Tanács (továbbiakban SzNT) 33/1945. számú intézkedése szerint elítélt személyeket — magyarországi kitelepítésre jelöltek ki, de még nem telepítették ki őket. Az SzNT 104/1948. számú rendelete alapján kerületi, járási és községi lebontásban el kellett készíteni az elkobzott házak jegyzékét, melyekben még az eredeti tulajdonos lakott, valamint készíteni kellett egy hasonló jegyzékét az elkobzott birtokokról.¹¹

A központi bizottság 1949. szeptember 9-i ülésén elhatározták, hogy azoktól a személyektől, akikre a Dél-akció hatása kiterjed, megvonják a politikai megbízhatóságról szóló igazolást, mégha azt már előzőleg meg is kapták.

A szlovákiai magyar kérdés 1945-1948 közötti megoldásának módja és a megkezdett Dél-akció felvetette azt a kérdést, hogy miért éppen Dél-Szlovákiában, a magyar nemzetiségű lakosság körében kezdik meg a szocialistaellenes elemek üldözését”. Az akkori — a parasztság körében történő ellenségkeresésre irányuló — politikai orientáció, Dél-Szlovákia mezőgazdasági jellege, a szociális és gazdasági viszonyok (amelyekbe a „toborzottak” visszatértek és amelyekben a megbízottak éltek) erre csak részben adták meg a választ. E kérdést azok is feltették, akik tagjai voltak a kommunista pártnak, és azok is, akik nem voltak a tagjai. Az akciót, osztályharc-jellegének állandó hangsúlyozása ellenére, a magyarok és szlovákok körében, még az alsóbb szintű kommunista funkcionáriusok körében is, az 1945-1948-as évek politikájának folytatásaként fogták fel.

A Dél-akció megvalósítására a járásokban bizottságokat hoztak létre. A járási bizottságok feladata a Csehországból visszatértek és az ő birtokaikon letelepített megbízottak lakás- és vagyonviszonyainak rendezése volt. El kellett készítenünk az „elégedetlenek” névsorát, és törekedniük kellett a konfliktusok megoldására. Éppen ezeknek a bizottságoknak kellett megoldaniuk az emberek közötti kapcsolatok azon összetett problémáit, amelyeket a rezsim képtelen intézkedései okoztak. Dönteniük kellett, ki lakhat a házban: a volt tulajdonos, aki felépítette azt, majd hosszú ideig élt benne és aki csehországi visszatérése után rokonoknál vagy ismerősöknél lakott, vagy a bérlő, a megbízott, aki a házat az államtól bérbé vagy tartós használatra kapta. A bizottság döntései — bármilyenek voltak is azok — egyik érdekelt fél számára sem lehettek igazságosak, a felgyülemlett problémák egy részét azonban az ingatlanok autoritatív elosztásával sikerült megoldaniuk, és a károsultaknak igyekeztek kényszermegoldást találni.

A járási bizottságokat a pártbizottság ajánlására (amely a Husák — Okáli — Krajňák — Čihák összetételben dolgozott) a Megbízottak Testülete nevezte ki.¹² Öt járási bizottságot hoztak létre:

- I. Somorja, Vágsellye, Léva, Pozsony vidéke;
- II. Dunaszerdahely, Zselíz, Kékkő, Losonc;
- III. Galánta, Szenc, Érsekújvár, Rimaszombat, Szepsi;
- IV. Komárom, Nagymegyer, Párkány, Tornaija;
- V. Ógyalla, Verebély, Ipolyság, Nagysurány, Feled, Rozsnyó.

A Megbízottak Testülete 1949. szeptember 12-i döntése alapján a bizottságok tagjai az úgynevezett érdekelt megbízotti hivatalok képviselői.

lői voltak, tehát azok, akik részt vettek a déli határvidéken a letelepítés, ben, a vagyoneosztásban, vagy kisajátításban (MFMH, SzGH, Szlovákiai Áttelepítési Hivatal). A bizottság vezetője mindig a BMH képviselője volt.

A járási bizottságok a lakosság egyes rétegeinek megnyugtatóásával és igényeivel összefüggő feladatok többségét teljesítették. Ezek az igények a magyarkérdés korábbi megoldási módjaiból származtak: kit írjanak fel a Dél-akció keretén belül a kitelepítési listára. Erről a politikai, illetve politikabiztonsági bizottságoknak kellett döntenüik. E bizottságokat a CsKP magyar nemzetiségű képviselőiből állították össze és az SzlKP KB nevezte ki őket. E bizottság tagja volt továbbá az állambiztonság dolgozója is, akit a BMH nevezett ki, valamint a kommunista párt és a nemzeti bizottságok meghívott helyi funkcionáriusai is. A politikai bizottságok feladata — a rendelkezésükre álló és már említett anyagok alapján — a Dél-akció Csehországba kitelepítendő személyeiről szóló javaslat előterjesztése volt a központi bizottság számára. A javaslatot egy háromtagú bizottság bírálta el, melynek a következő személyek voltak tagjai: Fábry (SzlKP KB), Žitňan (BMH) és Mišál főhadnagy (az állambiztonságtól).

A központi bizottság 1949. szeptember 11-i ülésén megállapították, hogy pontosítani kell azt az álláspontot, miszerint a magyar nemzetiségű lakosság csehországi kitelepítése csak az államilag és politikailag megbízhatatlan személyekre fog vonatkozni; a következő napon, tehát akkor, amikor a Megbízottak Testülete az akció megvalósításáról még csak döntött, a központi bizottságban már megtárgyalták a Pozsony vidéki, galántai, ógyallai, komáromi, somorjai és zselízi járásokból történő kitelepítésre jogosult személyekre vonatkozó előzetes megállapítások eredményeit; 357 családot jelöltek ki annak alapján, hogy nem kapták meg a csehszlovák állampolgárságról szóló határozatot. Ezen kritériumok alapján a következő esetek képezték vita tárgyát: 29 olyan eset, amikor megkaphatták a csehszlovák állampolgárságot; 15 család esete, akik reszlovakizáltak és 3 szlovák nemzetiségű család. Ezzel egyrészt igazolták az akció nemzeti jellegét, másrészt azt, hogy a megvalósításról ténylegesen nem a Megbízottak Testülete döntött, hanem az állambiztonság dolgozói, akik a pártszervek révén próbálták meg keresztülvinni érdekeiket.

A Dél-akció központi bizottságának 1949. szeptember 12-i ülésén Okáli belügyi megbízott tájékoztatott azokról a fontos körülményekről, amelyeknek az lett a következménye, hogy a magyar nemzetiségű lakos-

ság kijelölt csoportjainak Csehországba tervezett kitelepítését kezdték elhalasztani. Okáli tájékoztatott arról, hogy az állami és politikai megbízhatóság — 1948 végéig érvényben lévő — megítélésére vonatkozó régi kritériumok már nem érvényesek. Az új kritériumok szerint az 1945 utáni, valamint az 1948 — a kommunista hatalomátvétel — utáni tevékenységet kellett figyelembe venni. Azon személyek megítélésénél, akiket a 33/1945. számú SzNT rendelete alapján ítélték el, már tekintettel kellett lenni arra is, hogy államellenes tett miatt ítélték-e el őket, és ha nem, vajon „tevékenységükkel a felszabadulás után pozitív álláspontot képviseltek-e a népi demokratikus berendezkedés megítélésében”.¹³

Ez az új revízió jegyzékének részletezését jelentette. Így végül is lehetőség nyílt a taktikázásra a kitelepítésre szánt emberek kijelölésénél és az 1945 és 1948 februárja utáni állásfoglalások megítélésében. Mindezek a kritériumok azonban túlnyomórészt azon személyek csoportjánál érvényesültek, akiknek nem ismerték el csehszlovák állampolgárságát.

A kijelölt személyek első névsorában — amelyet 1948 augusztusában a BMH készített el a járási nemzeti bizottságok és a Nemzeti Front járási akcióbizottságai, a SzlKP járási bizottságai és természetesen az állambiztonság szervei képviselőinek részvételével — 4 761 olyan magát magyar nemzetiségűnek valló család tagjai szerepeltek, akiknek nem adták meg a csehszlovák állampolgárságot. A Magyar Bizottság — mely a SzlKP KB mellett segéd- és munkaszervezetként dolgozott (tagjai voltak: Fábry István, Kugler János) — és a BMH III. Főosztálya 3 010 családot vett fel a listára. A SzlKP KB Elnöksége döntése alapján ez a lista sem volt teljesen megfelelő, hiányoztak a „súlyos bűnösség” indokai. 1948. december 10-én L. Kukaht, a BMH munkatársát az állambiztonság 20 tagjával együtt megbízták a „kártékony” személyek újabb névsorának kidolgozásával, akiket az 52/1935. számú törvény, a 88/1945. számú köztársasági elnöki rendelet és a 175/1948. számú törvény értelmében csehországi munkára köteleztek.¹⁴

Az 1949-es év kezdetének adatai szerint a „súlyosan büntetett és elítélt személyek listájára” 1 672 magyar nemzetiségű személyt vettek fel, ez a családtagokkal együtt 3 600 személyt jelentett.¹⁵

1949. február 5-én a SzlKP KB Elnökségében Okáli már beszélt e két listáról. Az elsőbe 1 460 személyt vettek fel, közelebről meg nem határozható okokból, a másodikba 553 családot, háborús bűnösöket. Együttesen 6 000 személyről volt szó. A beszélgetésből, (mely arról folyt, hogy a Külügyminisztérium javaslata szerint lehet-e gondolkodni arról,

hogy az első listán szereplő személyek kapnának-e állampolgárságot, és a belügyi megbízott kedvezőtlen válaszaiból, hogy ez esetben nem lehetne az egész családot kitelepíteni)¹⁶ kitűnt, hogy már hosszabb ideje foglalkoztak a dél-szlovákiai magyar nemzetiségű, „osztályszempontból és politikailag megbízhatatlan lakosság” Csehszországba telepítésének koncepciójával. A szlovákiai magyar nemzetiségű „ellenséges elemek” kitelepítésére e családok köréből válogattak a legtekintélyesebb adoptálók.

A SzlKP KB Elnöksége és a Megbízottak Testülete eredeti feltételezései szerint a Dél-akció kitelepítési fázisának egy hónap alatt, tehát 1949 októbere közepéig be kellett volna fejeződnie. Az áttelepítést jogi oldalról az 1949. február 23-i 52. számú törvény (17. §. 3. bek.) áttelepítési határozata (mely a „bizonyos területen való tartózkodásra” utasított vagy tiltott), és néhány esetben a 138/1948. számú törvény (11. §. 1. bek.), azaz a lakástörvény alapján kellett megvalósítani.¹⁷ A február utáni törvényhozás az ilyen akciók számára optimálisabb feltételeket alakított ki, mint az eredeti — München előtti köztársaság — törvényei, illetve a köztársasági elnök 1945-ös, a munkakötelezettségről szóló dekrétuma. A Dél-akció keretén belül kitelepített személyeket a következő indokok alapján négy csoportba sorolták:

A/ 1. azok az elítéltek, akiknek birtokát elkobozták és nem jelölték ki őket a magyarországi lakosságcsereére;

2. azok a nem elítélt személyek, akiknek 20 hektárt meghaladó birtokát elkobozták;

3. azok a személyek, akiknek birtokát kivették a konfiskáció alól, de az a 15 hektárt meghaladta;

B/a magyarországi áttelepítésre kijelölt de át nem települt személyek, akiknek a 245/1945. számú törvény (1. §. 2. bek. 3. mondat) alapján a csehszlovák állampolgárságot nem adták meg;

C/ azok a személyek, akinek a 245/1945. számú törvény (1. §. 2. bek., 1-2. mondat) alapján nem adták meg a csehszlovák állampolgárságot, tehát azok a személyek, akik Csehszlovákia ellen súlyosan vétettek;

D/ azok a személyek, akiket a járási politikabiztonsági bizottságok javasoltak a kitelepítésre.

Az MGMH, valamint a Szlovákiai Áttelepítési Hivatal hivatalnokainak — az állambiztonság munkatársaival együtt — volt a feladata, hogy a már az előzőekben bemutatott listák alapján a kitelepítésre jelölt személyeket kiválassza. Az így összeállított névsort azután a járási poli-

tikabiztonsági bizottságok is áttanulmányozták, amelyek esetenként a D pont alapján további személyeket is felvettek a listára.

A személyek kiválasztása végül az egyik legösszetettebb problémaként jelentkezett. Mint már említettük, a köztársaságon belül nemcsak a viszonyok változtak, hanem a bűnösségről (ami miatt sok magyar nemzetiségű személyt elítéltek) alkotott vélemények is. Az osztályharc szellemében egyre inkább figyelembe vették a vagyoni viszonyokat, az egy bizonyos réteghez, szociális csoporthoz való tartozást. A Dél-akció rendelkezésére álló dokumentumaiból kiderül, hogy a politikabiztonsági bizottságok által ellenőrzött listákon lévő, kitelepítésre kijelölt családok száma lényegesen csökken.

A feledi, a szeptsi, a rozsnói és a nagysurányi járásokban az eredetileg javasolt 636 családból a politikabiztonsági bizottságok felülvizsgálata után 215 családot jelöltek a kitelepítésre, az eredeti létszám 33,8%-át.¹⁸

Hasonló trendet mutattak azok az értékelések is, amelyeket a BHM anyagában helyeztek el. Ennek alapján az eredeti terv szerint a Dél-akciónak körülbelül háromezer családot, 14-15 000 embert kellett volna érintenie. Az 1949. szeptember 30-i Širokýnak írt levélben (melyben a BMH képviselői az előkészített akcióról tájékoztatták őt) megemlítették, hogy az akció körülbelül ezer családot és 4 000 személyt érinthet.¹⁹ Később azonban ezek a számok is eltúlzottaknak bizonyultak.

A kommunista pártvezetésnek az okozta a fő gondot, hogy a kommunista osztályfelfogásra való törekvés ellenére a kitelepítésre ítélt sorakban egyre több olyan személy akadt, akik osztályszempontból nem tartoztak az akció keretébe. Azokról a munkásokról volt például szó, akiket a SzNT 33/1945. számú rendelete 1-4. § alapján a népbíróságok egy éven túli börtönbüntetésre ítélték és akik nem csatlakoztak a szocializmus február utáni építéséhez. Így sok munkás és kisparaszt került D-listára, mint a „népi demokratikus állam ellensége”. Ide kerültek azok is, akik az állam szocialista irányultsága ellen vagy a kommunista párt némely intézkedése és irányelve ellen léptek fel (az egyházpolitikában, az egységes földműves-szövetkezetek megalakításánál stb).

Az osztályszempontok hangsúlyozása ellenére a magyar nemzetiségű „ellenségek” csehszlovák kitelepítésének akciójával a főleg dél-szlovákiai nemzeti- és pártbizottságoknak sem a szlovák, sem a magyar funkcionáriusai nem szimpatizáltak. Dél-Szlovákiában pedig többet tudtak erről, mivel ott a sajtó- és az információs cenzúra sorompója nem működött. Itt sem az osztály-, sem az internacionalista szemlélet nem hatott az egyszerű emberek tudatára.

Ahogy az a Dél-akció járási bizottságai vezetőinek beszámolóiból kiderült, az akciót a járásokban azzal is „akadályozták”, hogy a kitelepítési listára felvettek közül sokan védelmezőkre találtak a párt- és nemzeti bizottságok funkcionáriusai között. A járási bizottságok vezetői által a Dél-akció KB számára adott hírek azt igazolták, hogy a magyar nemzetiségű lakosok „nemzeti szemüvegen keresztül néznek az akcióra”, de azt is, hogy némely helyen magyarelles támadásokra használták fel az akciót, figyelmen kívül hagyva a proklamált osztályszempontokat.²⁰ Ebben szerepet játszott az az aktivitás, sőt agresszivitás is, amellyel a Csehországból visszatért „toborzottak” a szlovák megbízottak által elfoglalt birtokukat visszakövetelték.

A SzlKP vezetésének állandóan vissza kellett térnie a kitelepítésre jelölt személyek kiválasztásának problémaköréhez és az egyes bizottságok munkájához is. Az 1949. szeptember 30-i KB ülésen Kugler titkár kijelentette, hogy sok panasz érkezik a járási bizottságok döntései ellen. Főleg az állambiztonság tagjai — akik a bizottság tagjai voltak — kényszerítették a magyar nemzetiségű bizottsági tagokat, hogy azokat a javaslatokat is aláírják, amelyekkel nem értenek egyet. Minden panaszt, amelyet a listán szereplő egyes személyek felvétele ellen benyújtottak, meg kellett oldani. Legelőször 6 járást kellett kivizsgálni, amelyre az SzlKP KB és a BMH képviselőjéből álló kéttagú bizottságot jelöltek ki. A Pozsony vidéki és a dunaszerdahelyi járásban Mišál főhadnagyot és a SzlKP KB részéről Fábryt; a galántai és ógyallai járásokban L. Žitňant és a SzlKP KB részéről Kuglert; a komáromi és nagymgyeri járásokban Žvácot, a BMH képviselőjét és Kriškót, a SzlKP KB munkatársát jelölték ki e feladatra.²¹

A kitelepítésre jelölt személyek kiválasztása során a objektivitás biztosítására létrehozott említett intézkedések sem voltak azonban hatások, ezért a KB 1949. október 14-i ülésén határozatot hoztak az egyes járások és a politikabiztonsági bizottság meghatalmazottjainak kinevezéséről. Nekik kellett ellenőrizniük a fent nevezettek munkáját. Ezek a következők: I. bizottság — F. Rabay, II. — Arvay, III. — Puha, IV. — Kosecký, V. — Šárka. A meghatalmazottaknak kéthavonta kellett jelentést tenniük tevékenységükről és ismereteikről.²² Munkájuk azonban nemcsak a kitelepítésre jelölt személyek kiválasztásába való betekintés felügyeletét érintette, hanem többnyire a „toborzottak” megnyugtatótatását is. 1949. október elejére lényegében már kialakult azon személyek köre, akiket a Dél-akcióval Csehországba kellett telepíteni. Erről tájékoz-

tatott az 1949. október 6-i, a Široký (aki akkor a szlovákiai kommunista párt meghatározó személyisége volt) számára készített jelentés. Ez tartalmazta a szociális helyzetet, valamint azon indokok áttekintését, mely szerint az egyes személyeket kijelölték a kitelepítésre. Ezeket az adatokat mutatja be a mellékelt táblázat.

A kitelepítésre jelölt magyarok szociális összetétele járásonként'

	A	B	C	D	I.	II.	III.	IV.			család
								a	b	c	
1.	14	—	7	17	1	2	1	1	9	24	38
2.	22	4	24	35	5	26	9	10	19	16	85
3.	7	3	42	31	6	28	3	—	9	37	83
4.	11	1	38	62	5	14	6	—	20	67	112
5.	2	3	11	19	4	2	4	—	11	14	35
6.	2	1	8	4	•—	2	5	—	2	6	15
7.	—	—	1	7	—	1	1	—	1	5	8
8.	2	—	7	7	—	2	—	—	3	16	21
9.	8	—	28	32	9	16	14	1	12	16	68
10.	1	3	11	22	2	8	5	3	7	12	37
11.	9	3	12	11	—	1	5	1	9	19	35
12.	5	—	9	20	2	6	5	—	3	18	34
13.	7	2	9	11	—	3	7	3	1	15	29
14.	6	—	11	8	—	2	1	2	9	11	25
15.	8	1	6	11	2	12	6	—	—	6	26
16.	22	9	4	25	0	1	1	—	14	44	60
17.	23	14	24	59	17	25	22	2	29	25	120
18.	5	5	19	4	5	9	11	2	3	3	33
19.	—	1	1	—	—	1	—	—	—	1	2
20.	159	50	272	385	58	161	106	25	161	355	866

Az A, B, C, D kategóriákat a listára való felvétel indokaiként említik: I. — munkások, II. — iparosok és kézművesek, III. — értelmiségiek, IV. — parasztok, a/ 2 hektárig b/15 hektárig c/15 hektár felett.

1 - Somorja; 2 - Galánta; 3 - Dunaszerdahely; 4 - Komárom; 5 - Ógyalla; 6 - Léva; 7 - Verebely; 8 - Vágsellye; 9 - Érsekújvár; 10 - Párkány; 11 - Ipolyság; 12 - Zseliz; 13 - Tornaija; 14 - Losonc; 15 - Rimaszombat; 16 - Feled; 17 - Szepesi; 18 - Rozsnyó; 19 - Nagysurány; 20 - Összesen.

A példából látható, hogy a legtöbb családot a politikabiztonsági bizottság sorolta a kitelepítettek közé; azokról az emberekről volt tehát szó, akiket a „népi demokratikus berendezkedés ellenséges elemei”-nek tar-

tottak. A 866 családból 385 került a D kategóriába, azaz 44,46%. A második legnagyobb csoportba tartoztak azok a személyek, akik „súlyosan vétettek Csehszlovákia ellen”, és akiket a népbíróság ítél el. A kitelepítésre 272 ilyen családot jelöltek, azaz 31,41%-ot. A lakosság középrétegének felszámolását előtérbe helyező osztályorientáció a kitelepítésre kiválasztott személyek szociális szerkezetében is megjelent.

A kitelepítésre jelölt 866 családból 541 volt parasztcsalád (62,47%). E parasztcsaládok többségének 15 hektárnál nagyobb földje volt (65,62%). A további adatok is azt igazolták, hogy az osztályharcra való törekvés meghatározta azt a módot, mely szerint a kitelepítendő személyeket kiválasztották. A parasztok után a második legnagyobb kitelepítésre jelölt szociális csoportba az iparosok és a kézművesek tartoztak, akik a kiválasztott családok 18,6%-át alkották, őket követték az értelmiségiek, akik a kitelepítésre jelölt családok 12,24%-át tették ki. Végeredményben éppen a lakosság e rétegét tartották a dél-szlovákiai magyarosítás képviselőjének.

A kitelepítésre jelölt családok szociális összetétele²⁴

	I.		II.	
	A	%	A	%
munkások	58	6,70	43	6,68
iparosok és kézművesek	161	18,59	115	17,86
értelmiségiek	106	12,24	68	10,60
parasztok 2 ha-ig	25	2,89	3	0,47
15 ha-ig	161	18,59	135	20,96
15 ha felett	355	40,99	280	43,48

I. 1949. október eleji adatok; II. 1949. október közepi adatok

A 19 járásból, melyet a már előkészített kitelepítési akciónak érintenie kellett, a kitelepítésre jelölt családok legtöbbször a szeptemberi és a komáromi járásokból került ki. A politikabiztonsági bizottság éppen ezekben a járásokban jelölte ki a legtöbb családot a kitelepítésre. A kitelepítésre jelölt személyek főnti listáját október elején dolgozták ki. Ezeket azonban a már említett, a SzlKP KB és a BMH képviselőiből álló kéttagú bizottságok hamarosan felülvizsgálták. 1949 októberében a Dél-akció KB jelentéseiben és anyagaiban csak 644 csehországi kitelepítésre jelölt magyar nemzetiségű családot említettek. Az egyes járások e szemé-

lyekre vonatkozó adatai sem voltak teljesek, szociális összetételüket azonban sikerült kiegészíteni.

Mégha a kijelölt családok szociális összetétele lényegében nem is változott, az volt a jellemző, hogy — a középparasztság rovására — minden további csoport részaránya csökkent. Amíg október elején a 2 hektárosnál nagyobb területtel rendelkező parasztok a kijelölt családok 59,58%-át alkották, október végére arányuk a kitelepítésre jelölt családok között 64,44%-ra nőtt. A kitelepítésre jelölt családokkal kapcsolatos állandó problémák mellett a legnagyobb hibának azt tartották — ha figyelmen kívül hagyjuk az akció teljesen téves gondolatát —, hogy az akciót nem tárgyalták meg a prágai CSKP legmagasabb szintű pártszerveivel. Az akcióról — miután azt már a SzlKP Elnöksége és a Megbízottak Testülete is elfogadta — maga Široký sem tudott. Ezért, amikor az akció csődbe ment, lehetősége volt arra, hogy az egésztől elhatárolja magát és azt az úgynevezett szlovák burzsoá-nacionalisták (G. Husák, a Megbízotti Testület elnöke és Okáli, a belügyi megbízott) számlájára írja.

A Dél-akció megvalósítására tett előkészületekről szóló hivatalos jelentést Široký 1949. szeptember végén kapta meg. 1949. szeptember 27-én Pavel ezredes, belügyminiszter-helyettes kérte a Dél-akció Központi Bizottságát, hogy 1949. október 1-ig Široký részére készítse el egy anyagot, melynek alapján azután a CsKP KB Elnökségét tájékoztathatja.²⁵ Širokýnak a Dél-akcióról tájékoztatóul két jelentést készítettek. Az elsőben, az 1949. szeptember 30-iban az irányelvekről, a politikabiztonsági és járási bizottságok kialakításáról és a magyar nemzetiségű lakosság csehországi kitelepítésének kritériumairól tájékoztatták. A második a kitelepítésre kijelölendő személyek szociális struktúrájáról szóló adatokat tartalmazta.²⁶

A Dél-akciót döntő módon Szlovákiában készítették elő, a prágai minisztériumokkal nem volt meg a megfelelő kontaktus. Nem állapodtak meg a helyiségekben sem, ahová majd elhelyezik a magyarokat. Az akciót pénzügyileg sem biztosították kellő mértékben, nem voltak meg rá a tervezett eszközök. J. Krajčí a BMH képviselője a (Munka- és Szociális Gondoskodás Minisztériumától) a kitelepítéssel kapcsolatos kiadások fedezésére 30 millió koronát kért.²⁷

1949. szeptember 7-től, amikor a SzlKP KB elfogadta a Dél-akciót, eltelt egy hónap, és az akció ténylegesen még nem kezdődött el, habár a tervek szerint ekkorra már be kellett volna fejeződnie. Kifogások merültek fel a személyválasztás módszereivel kapcsolatban, a prágai CsKP KB

nem hagyta jóvá az akciót. A szlovákiai BMH pedig már kiadta a végrehajtáshoz szükséges biztonsági intézkedéseket is. Magát a kitelepítést két stábnak kellett volna végrehajtania, melyet a pozsonyi Központi Kitelepítési Stáb irányított volna.

Az I. számú kitelepítési stáb parancsnoka P. Kolenič, a II. számúé C. Kolomár volt, mindketten a BMH képviselői. Minden kitelepítési stábnak 40 állambiztonsági állt a rendelkezésére. Miután az egyik járásában megtörtént a kitelepítés, folyamatosan kellett a másik járásba menniük. A kitelepített személyeknek a kitelepítésről szóló végzést legkevesebb három nappal a transzport indulása előtt meg kellett kapniuk.²⁸

A kitelepítettek első transzportját a somorjai és galántai járásokból kellett útnak indítani 1949. október 8-án. A nemzetbiztonság készülségi csoportjait — melynek parancsnoka Dohnanský kapitány volt — október 5-én küldték el a kijelölt járásokba.

A kitelepítésre vonatkozó biztonsági intézkedésekről szóló irányelveket minden fázisra kidolgozták. Megemlíttették benne: „Néhány nappal a transzport indulása előtt a kitelepítésre kijelölt személyek megtudják, mikor és hova mennek. Számolni kell azzal, hogy sokan közülük a kitelepítés elől megpróbálnak elbújni, megszökni, betegséget színlelni stb. A betegségről a hivatalos orvos dönt [...] bujkálással és szökéssel a kitelepítést senki sem kerülheti el, mert családját szintén kitelepítik, és őt is velük viszik, ha elfogják. Még időben minden községbe elegendő teherautó fog érkezni, amelyek a kijelölt személyeket az állomásra fogják szállítani. Szükséges, hogy a nemzetbiztonság őrsége, amely szükség esetén be is avatkozhat, minden udvarban jelen legyen. Azt meg sem kell említeni, hogy a nemzetbiztonság fellépésének határozottan, ugyanakkor tapintatosnak kell lennie. Bár tudatlanságból talán sokan igazságtalannak fogják tartani a kitelepítést, mégis hangsúlyozni kell, hogy mindez osztályszempontból történik, amit bizonyára mindenki — mindenekelőtt a munkások és a kisparasztok — meg fog érteni.”²⁹

A lakások kiürítése után a járási bizottságoknak biztosítaniuk kell, hogy az új tulajdonosok elfoglalják azokat. A kitelepített személyek vagyonát rögtön el kell kobozni.³⁰

A kitelepítés nem kezdődött meg a tervezett időben. A következő időpont — amikor a kitelepítendő személyek elszállítását meg kellett volna kezdeni — 1949. október 12. volt. A kitelepítésből azonban csak egy mozzanat valósult meg: Somorjáról az embereket a Nováky-i gyűjtőtáborba vitték. E személyek egy része megszökött, és Polačko, a járási

bizottság vezetője azt a parancsot adta ki, hogy a nemzetbiztonság vigye őket vissza kényszermunkára a Nováky-i táborba (hasonlóan azokhoz, akik a kitelepítést elkerülték).³¹ Az 1949. október 12-i, Prágából érkező távirat a Dél-akció keretén belüli kitelepítést „ideiglenesen” leállította. D. Okáli 1949. október 17-én V. Širokynak táviratot küldött Prágába: „Az említett ügyben tájékoztatlak, hogy a 26 családból (101 személy) álló transzportot Somorjáról a Nováky-i állomásra küldtük. A MFMH ezeket az embereket közvetlenül ezen az állomáson szétosztotta az Állami Erdészeti Hivatalnak. Az akció teljesen nyugodtan folyt le, csak két család vonakodott kezdetben. Kérlek, hogy amint az lehetséges, értesíts a CsKP KB Elnökségének döntéséről, minden járási szervezet már csak e döntésre vár. A döntés fontosságára több helyen figyelmeztettek, mert ettől függ Dél-Szlovákia konszolidációja.”³²

Már a következő nap, 1949. október 18-án J. Krajci, aki a Dél-akció KB irodáját vezette, azt írta az I. kitelepítési stáb parancsnokának, hogy átmenetileg minden — a Dél-akcióval összefüggő — lakossági elszállítást állítsanak le. A BMH képviselői azt a parancsot kapták, hogy térjenek vissza előző munkahelyükre és számoljanak be a bizottság elnökének a mostani munkájukról. Értékelniük kellett a megvalósított akciók menetét, számba kellett venniük, hogy az akció során hány házat foglaltak le, hány „toborzott”, megbízott és áttelepített volt elégedett; térjenek ki továbbá arra, vajon a személyválasztásnál betartották-e a Š. Baštovansky által meghatározott osztályszempontokat; vajon az 5 hektár alatti földdel rendelkező parasztokat bevették-e a kitelepítésbe; és értékeljék, hogy a magyar elvtársaknak mi volt a véleményük az akcióról és milyen hatással voltak a járási politikai helyzetre.³³

Mint ahogy az a hozzáférhető szlovák levéltári anyagokból kiderül, az akciót a CsKP KB Elnöksége főleg azért állította le, mert a személyválasztás nem felelt meg a Š. Baštovansky által adott utasításoknak, nem vette teljes mértékben figyelembe az osztályszempontokat, és a kitelepítési listára a munkásokat és a kisparasztokat is felvették. Az akció további sorsáról a SzlKP KB Elnökségének 1949. október 21-én kellett határoznia. A SzlKP KB döntése alapján a BMH-nak minden — a Csehország vagy Szlovákia más vidékére történő kényszertartózkodási parancsról szóló — határozatát vissza kellett vonnia.

A Dél-akciót hatályon kívül helyezték, de már abban a időben hozzáláttak az „osztályellenség felszámolására” létrehozandó következő akció előkészítéséhez. Ez a kulákok elleni harcot jelentette, nemzetiségre való

tekintet nélkül, s a közép- és nagybirtokosokat érintette, akiknek sorsát ugyanúgy oldották meg: Csehszországba, a „Szlovák-Szibériába” történő kitelepítéssel. A Dél-akció kitelepítési fázisának összeomlása után Kriš-kót, a SzlKP KB helyettesét (a BMH-val együttműködve) bízták meg azon személyek névsorának összeállításával, akik 15 hektár földdel rendelkeztek, akiket a népbíróság elítélt és akiknek vagyonát elkobozták.

A Dél-akció befejezése után a szlovák meghatalmazotti hivatalok még folytatták a Csehszorból visszatért „toborzottak” és a birtokukra telepített megbízottak követeléseinek rendezését és biztosítását. Erre a tevékenységre egyre ritkábban használták a Dél-akció elnevezést.

Kétségtelen, hogy a magyar nemzetiségű lakosság a Dél-akció keretén belüli kitelepítésének leállításáról szóló döntés Dél-Szlovákia életére is hatással volt. Az egységes földműves-szövetkezetbe való belépéskor sok magyar nemzetiségű lakos döntését befolyásolta. A megtorló akcióktól való félelmük következtében birtokaikat inkább beadták a közösbe, engedékenyebbekké, befolyásolhatóbbakká váltak. Ezért is zajlott a mezőgazdaság kollektivizálása a dél-szlovákiai területeken a leggyorsabban. Másrészt sok megbízott, aki itt telepedett le, inkább elhagyta Dél-Szlovákiát, csakhogy elkerülje, hogy a helyi lakosság a megkapott vagyont elkobozza tőle.

A Dél-akció elkészítése azoknak a módszereknek az abszurditását igazolta, amellyel az új társadalmi rendszer a 40-es évek végén Dél-Szlovákia nemzetiségileg vegyes területeinek súlyos társadalmi és szociális problémáit akarta megoldani. Ezek az etnikai társadalmakkal való manipulálás módszerei voltak, ezek sorsa vált játékszerré Szlovákia hatalmasságainak kezében. A Dél-akció nem volt a szlovákiai magyar kisebbséggel szemben alkalmazott háború utáni politika közvetlen folytatása, mégha bizonyos mértékben abból is indult ki. Nemzeti- és osztályszempontok alapján irányították, a szlovákiai magyar nemzetiség közép- és alsórétege ellen irányult, de nem érintette az egész etnikumot, mint az 1945 utáni intézkedések. Az osztályharc eszméi, a proletár internacionalizmus, a szlovák nacionalizmus és a sztálini megtorló módszerek egybe-ötözésének sikertelen kísérlete volt.

Jegyzetek

- 1 SzlKP KB Levéltára Bratislava, Fond 03. 1948.
- 2 A Szlovák Köztársaság Állami Levéltára (a továbbiakban ŠÚA SR Bratislava); a Belügyi Meghatalmazotti Hivatal (a továbbiakban PV) 192. doboz, 116/1948.
- 3 Zvara, J.: Vyriešenie otázky maďarskej národnostnej menšiny v ČSSR po roku 1948. In: Národnostná otázka a mládež v politike KSČ. Košice 1983, 50; Šutaj, Š.: Riešenie maďarskej otázky v rokoch 1948-1949. In: Vývoj priemyslových oblastí Československa v období budování socialismu Opava 1985. 337-348.
- 4 ŠÚA SR, PV titkárság, 191. doboz.
- 5 ŠÚA SR,; Megbízottak Testületi Elnökségének Hivatala (a továbbiakban UP 2P) II 364. mikrofilm. 889.
- 6 Uo.
- 7 ŠÚA SR, PV titkárság, 191. doboz, 117/47.
- 8 ŠÚA SR, UP 2P A Megbízottak Testületének 1949. szeptember 12-i jegyzőkönyve.
- 9 Ebben a cikkben ezzel a problémával nem foglalkozunk. Gazdasági-szociális és politikai problémák komplexumáról van szó, melyekre különös figyelmet kell fordítani.
- 10 SUA SR, PV adminisztratív osztály, 667. doboz, 11/49.
- 11 Uo. 14/49.
- 12 Uo. 11/49.
- 13 Uo. szám nélkül.
- 14 SzlKP KB Levéltára, GT. 1948.
- 15 SzlKP KB Levéltára, 03. 4. 1949.
- 16 SzlKP KB Levéltára, 03. 4. 1949.
- 17 ŠÚA SR, PV adm. osztály, 667. doboz, 82/49.
- 18 Uo. 81/1949.
- 19 Uo.
- 20 ŠÚA SR, PV titkárság, 207. doboz
- 21 ŠÚA SR, PV adm. osztály 667. doboz, 11/49.
- 22 ŠÚA SR, PV titkárság, 133. doboz.
- 23 ŠÚA SR, PV adm. osztály. 667. doboz, 81/49.
- 24 Uo. 82, 93, 94/1949.
- 25 Uo. 75/1949.
- 26 Uo. 81/1949.
- 27 ŠÚA SR, PV titkárság, 207. doboz; PV adm. osztály, 667. doboz, 82/1949.
- 28 ŠÚASR, PV. adm. osztály, 667. doboz, 82/1949.
- 29 Uo. Az 1949. október 5-i függelék arra figyelmeztet, hogy abban az esetben, ha az elszállításra kijelölt személyek nem akarnak elmenni, türelmesen meg kell őket győzni, és csak azután kell a szigorúbb módszereket választani, „hogy célt érjenek”.
- 30 ŠÚASR, PV. adm. osztály, 674. doboz.
- 31 ŠÚASR, PV adm. osztály, 667. doboz.
- 32 ŠÚA SR, PV titkárság, 207. doboz, 346/1950.

ŠTEFAN ŠUTAJ

THE SOUTHERN-CAMPAIGN: RELOCATION OF HUNGARIANS TO BOHEMIA IN 1949

Drawing on documents that have just recently been made public, the author outlines the Czechoslovakian situation in 1948 after the Communist takeover and its preceding events between 1945 and 1948 in the context of the last large-scale Czechoslovak campaign directed against the ethnic Hungarian minority in Slovakia. One of the major conflicts erupted following the mass return of ethnic Hungarian who had been forcefully carried off to Bohemia between 1945 and 1947. This conflict, in the form of property rights debates, arose because Slovak „commissaries” took possession of the houses and land of those Hungarians who had been carried off. In the beginning, the Southern-campaign aimed to settle these property-rights debates. But gradually, by autumn 1949, the emphasis was placed on the supplementary campaign-plan to relocate to Bohemia. The author provides a detailed analysis of the compilation of the lists of those to be relocated and the criteria involved in the selection of those individuals. The result of the selection, which also considered class and nationality factors, was that in September 1949, the organizers of the campaign chose to relocate 1 000 (instead of the originally planned 3 000) families. Although Slovak communist headquarters put a stop to relocation after the first transport, they continued to engage in eradication of „class enemies” in Hungarian populated Southern-Slovakia.

GARAMI ERIKA — SZÁNTÓ JÁNOS

Magyarországi szlovákok identitása**Bevezetés: ki a szlovák?**

A modern társadalmakban az egyén egyszerre számos társadalmi csoport tagja lehet, illetve több társadalmi csoportba is kénytelen tartozni. E csoporttagságok többsége általában nem tudatosodik. A társadalmi csoportokba tartozás tudata általában *diszkurzív* és *kontextuális* (Collier — Thomas, 1988), vagyis többnyire a társadalmi, társas kölcsönhatások folyamataiban, szituációiban fejeződik ki. A társadalmi csoporttagságok legnagyobb részét a társadalomtudományok fogalmazzák meg és különböztetik el egymástól, általában analitikus célzattal.

Az utóbbi 20–30 évben az etnikai vagy nemzetiségi csoportok kutatása gyakorlatilag önálló kutatási területté vált. Ennek egyik oka talán az a felismerés, hogy etnikailag abszolút homogén társadalom lényegében nem létezik. Nemcsak azért, mert a nemzetállamok olyan geográfiai határok között alakultak ki, amelyek sokféle etnikumot foglaltak magukba, hanem a minden eddiginél erősebb emigráció, munkaerő-vándorlás következtében a kismértékben multietnikus társadalmakban is megszorodtak a különféle etnikai csoportok, létrehozva ezzel a különböző kultúrák békés egymás mellett élését és konfrontációját.

A közép- és kelet-európai régió egyik legneuralgikusabb pontja mindig is az etnikai, nemzetiségi kérdés volt. A régió történelmileg kialakult etnikai, nemzetiségi struktúráját az teszi különössé és politikai értelemben drámaivá, hogy a nyugat-európai nemzetiségek nagyobb részével szemben Közép- és Kelet-Európa nemzetiségei, etnikai csoportjai rendkívül elszórtan és keveredve élnek. Raymond Pearson (1983) „diaszporadikusnak” nevezi az etnikai, nemzetiségi csoportok e földrajzi strukturálódását. Kevesen tudják talán, hogy például Romániában, amely — a szovjetuniót leszámítva — Európa leginkább multietnikus országa, több mint 14 nyelvi-etnikai csoportot tartanak számon, a cseh nemzetiségűektől egészen az örményekig, a magyar ajkúakról nem is beszélve (Trudgill, 1983).

A kutatási terület köré szerveződő fogalmak többsége nemhogy tisztázatlan, de némelyikkel kapcsolatban még a minimális tudományos konszenzus sem alakult ki. Ennek két oka van. Egyrészt a nemzeti

kisebbségek, etnikai csoportok többnyire igazgatási, jogi és politikai szférában határozódtak meg, amely területek nem használnak mindig objektív kritériumokat. A másik az, hogy — Wallerstein (1960) gondolataival élve — *az etnikai csoporttagság társadalmi definíció kérdése: a csoporttagok öndefiníciójának és más társadalmi csoportok meghatározásának összjátéka.* Ennek következtében nagyon nehéz meghatározni, hogy milyen társadalmi csoportokat tekinthetünk nemzetiségi kisebbségeknek, illetve etnikai csoportoknak, és kiket tekinthetünk azok tagjainak.

Az objektív megközelítés külső és rendszerbe illeszthető kritériumok alapján tesz kísérletet a nemzetiségi, etnikai csoportok társadalomtudományos meghatározására. A szubjektív megközelítés szerint pedig az tekinthető egy etnikai csoport tagjának, aki társadalmi interakciók során egyértelműen egy etnikai, nemzetiségi csoport tagjának vallja magát. Parsons (1975) az első megközelítésben rejlt etnikai jellegzetességeket az etnikai, nemzetiségi csoportok „transzgenerációs”, nemzedékeken át öröklődő sajátosságainak, a második megközelítésben megfogalmazottakat pedig „opcionális” jellegzetességének nevezi.

1. tábla

A magukat szlovákoknak tekintők aránya a mintavétel alapjául szolgáló településeken

	Megye	Szlovákok aránya (KSH)%	A vizsgálat során magukat szlovákoknak tartók aránya (%)
Alsópetény	Nógrád	85	5,1
Bükkszentlászló	Borsod	89	3,5
Csornád	Pest	82	2,1
Kardos	Békés	97	8,0
Örménykút	Békés	87	6,3
Ósagárd	Nógrád	97	15,6
Pilisszántó	Pest	84	29,5
Pilisszentkereszt	Pest	82	89,9

Vizsgálódásunk során arra jutottunk, hogy kizárólagos értelemben talán egyik megközelítés sem alkalmazható. Hogy ne csak az „opcionális”, szubjektív jellegzetességek oldaláról közelítsük meg egy kisebbségi csoport társadalmilag is releváns jegeit, arra egy ellentmondás ösztönzött.

Mintánkat olyan falvakból vettük, amelyekben a Központi Statisztikai Hivatal az 1980. év népszámlálását közvetlenül követő vizsgálatára szerint a lakosság több mint 80%-a tekinthető szlovák nemzetiségűnek.

Első pillantásra is látványosak azok a különbségek, Pilisszentkereszt kivételével, amelyek az objektív és a szubjektív definíció között tapasztalhatók. Mindez arra ösztönzött minket, hogy ne tekintsünk el azoknak a jellemzőknek a számbavételétől sem, amelyeket Parsons (1975) az előzőekben transzgenerációs tradíciónak nevezett.

Parsons szerint az etnikai-társadalmi csoportokat jellemző *transzgenerációs tradíció* határozottan kulturális jellegű, és három elsődleges eleme van: 1. *a közös nyelv*, amely generációkon keresztül öröklődik a csoport tagjai között, s azok a kulturális tradíciók, amelyek a legszorosabban kapcsolódnak a nyelvhez; 2. *a közösség kultúrtörténete*, amely olyan múltbeli eseményekből, régen kialakult szimbólumokból áll, amelyeknek a jelenre vonatkoztatott jelentőségük van. Ezek biztosítják az elődök és az utódok közötti kulturális kontinuitást; 3. ennek az időbeli kontinuumnak nemcsak a jelenre, hanem a jövőre való vonatkoztatása, másképpen a *tradíciók átörökítése*.

Az előbbieken foglaltak igencsak ideáltipikus megközelítései egy etnikai, nemzetiségi csoportnak. Az empirikus látélet azonban mindig variációkat mutat fel, s nem is mindig biztosan az előre definiált ideáltípushoz kapcsolható variánsokat.

Az etnikai, nemzetiségi csoportok megragadhatóságához, illetve kiemelkedéséhez hozzájárul az is, hogy mennyire „töltődik meg társadalmi tartalommal” (Schneider, 1968) az etnikai, nemzetiségi lét. Az Egyesült Államokban például az, hogy valaki színes bőrű vagy spanyolul beszélő, egy társadalmi hovatartozást is valószínűsít, az etnikai csoport-hovatartozás mellett. Úgy is feltehetnénk a kérdést, vajon az etnikai, kisebbségi csoportok mint társadalmi makrocsoportok úgynevezett *nominális társadalmi különbségekre* utalnak-e csak, vagy egy adott társadalmi helyzetben és interetnikus társadalmi térben *graduális különbségeket* is generálnak?

A csoportok *perceptív megkülönböztethetősége* igen nagy szerepet játszik mind az etnikai csoportlét „társadalmi tartalommal való feltölthetőségében”, mind pedig a csoportközi viszonyok alakulásában. S ezáltal fontos funkciója lehet az etnikai, nemzetiségi csoportlét vitalitásában: megmaradásában vagy eltűnésében. A magyarországi szlovákok, legalábbis az általunk vizsgált korosztály mintája nyilvánvalóan, perceptív

külső jegyek híján a nyelvi-etnikai határok kontinuum mentén helyezhetők el valahol. Vizsgálódásunk folyamán egy speciális módszerrel folytatott elemzés során (Boole-faktoranalízis: a módszer kifejtését lásd Rejtő, L., 1990; elemzését lásd: Garami—Szántó, 1991) kiderült, hogy csoportlétük leglényegesebb jegye *a szlovák nyelv különböző társadalmi területeken* (család, gyermekek, faluközösség stb.) *történeti használata*. Etnikai, nemzetiségi csoportvitalitásuk elsősorban a nyelvhasználat vitalitásának függvénye. Nem elhanyagolható tényező a csoporttudat fejlődése vagy átalakulása sem, azonban ez soketnikumú társadalmi terekben, ahol az etnikai csoportlét nem valószínűsít súlyosabb társadalmi különbségeket, általában kevésbé egyértelműen jelenik meg.

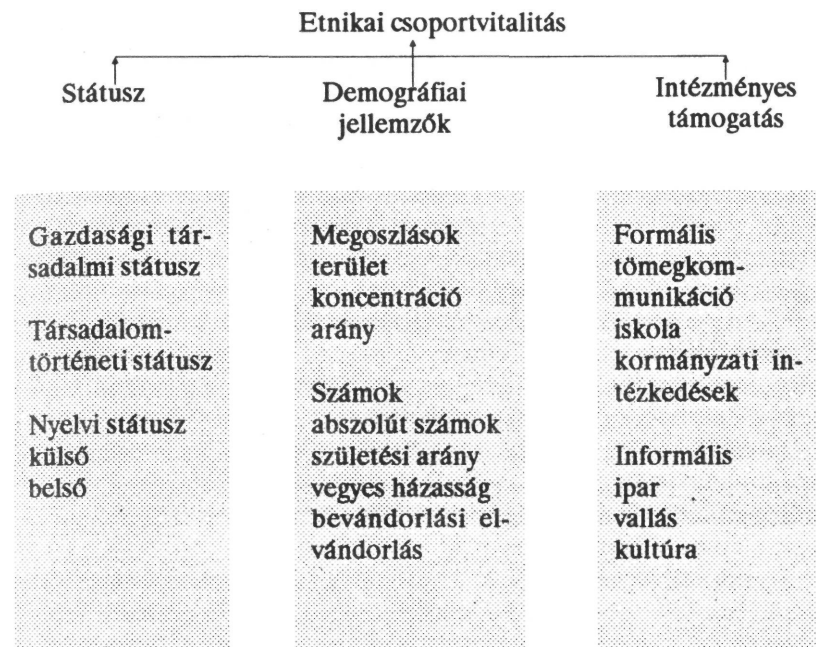
A továbbiakban először azt vizsgáljuk, hogy a nemzetiségi csoportvitalitást milyen makroszociológiai tényezők befolyásolják. Itt szeretnénk választ adni arra a kérdésre is, hogy mennyire töltődik fel társadalmi tartalommal a magyarországi szlovákok nemzetiségi csoportléte. Ezután a hazai szlovákság csoportvitalitásának mikroszociológiai tényezőivel foglalkozunk.

A nemzetiségi csoportlétet befolyásoló makroszociológiai tényezők

A magyarországi szlovákság társadalmi helyzetét alapvetően befolyásolja, hogy hosszú nemzedékek óta él azon a területen, ahol jelenleg is. A lényegében Mária Terézia és II. József óta tartó történelmi út során a magyarországi szlovákságnak számos olyan társadalmi jellemzője alakult ki, amelyek némileg eltérhetnek a többi hazai és más közép-kelet-európai nemzeti kisebbségek jellegzetességeitől.

Giles sémája elég általános ahhoz, hogy jól alkalmazható legyen a hazai nemzeti kisebbségek vizsgálatához. Nem tudjuk persze megmondani, hogy a magyarországi szlovákoknak „mekkora az etnikai vitalitása”. A felvázolt modell ugyanis az etnikai csoportok összehasonlítására alkalmas a leginkább. Az adatok azonban önmagukban is fontosak lehetnek.

A hazai szlovákság elszórt szigetekben él. E tény sokszor a nemzetiségi vitalitás ellen hat, de attól függően, hogy milyen nyelvű a települési környezet, támogathatja is azt. Egy bizonyos, hogy az általunk kiválasztott nyolc településen az eltérő nyelvhasználati szokások eltérő vitalitását tapasztaltuk.

A hazai szlovákság száma a legvitatottabb kérdések egyike. Becsléseinket arra alapozzuk, hogy az 1930-as népszámlálás idején, amely az ország jelenlegi területén zajlott, közel 105 000 szlovák anyanyelvű állampolgárt tartottak nyilván. A negyvenes évek végén mintegy 70 000 szlovák nemzetiségű polgár költözött Szlovákiába. Figyelembe véve azt, hogy a szlovák nemzetiségűek szaporodási rátája nagyjából az ország össznépeségéhez hasonló – legalábbis kiugró különbségekről nem tudunk –, jelenlegi számuk 40 és 70 000 közöttre becsülhető.

A születési rátára vonatkozó adatokat is csak azokban a falvakban tudtuk becsülni, amelyeket a KSH szlovák falvaknak regisztrált. Az átlagos népességfogyás a szlovákok lakta falvakban $-0,31\%$, ami nem különbözik túlságosan a hasonló szerkezetű, magyarok lakta falvak átlagos népességfogyásától, ahol ez az érték $-0,49\%$, sőt talán egy árnyalatnyit jobb is.

A demográfiai tényezőknél túl a társadalmi csoportok diszkriminálhatóságának kérdésében elsőrendű fontosságú szempont az egyes társadalmi csoportok társadalmi egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt pozíciója,

vagyis társadalmi státusa. A két népesség — a szlovák és a magyar — társadalmi státusát úgy hasonlítottuk össze, hogy az azonos típusú településeken élő, hasonló életkorú magyar népesség mintáját vetettük össze a szlovákokéval, társadalmi rétegződésük szerint. A vizsgált és összehasonlított státusdimenziók: 1. foglalkozási; 2. iskolázottsági, kulturális; 3. jövedelmi; 4. anyagi-életszínvonalbeli; és 5. lakás-státus voltak.

Az elemzést az úgynevezett diszkrét diszkriminancia analízis nevű statisztikai eljárással (Molnár, 1990), valamint loglineáris és logit elemzéssel (lásd például Fienberg 1989., Goodman, 1979) végeztük. Eredményeink azt mutatják, hogy a materiális lét — tehát a jövedelem, az anyagi életszínvonal és a lakás — dimenziói mentén a hazai szlovák népesség alig különböztethető meg a magyartól (természetesen azoktól, akik ilyen településeken laknak és hasonló korúak).

Az iskolai és foglalkozási státusdimenziók mentén a két nemzetiségi csoport már jobban elkülöníthető. A szlovákok között nagyobb valószínűséggel találunk szakmai képzettségűeket, betanított és segédmunkásokat, mint a magyarok között.

Fontosnak tartottuk annak vizsgálatát is, hogy a szlovák népességben belül léteznek-e olyan belső egyenlőtlenségek, amelyek eltérnek az általánosan ismert társadalmi egyenlőtlenségi viszonyoktól. (Elemzéseinket a közgazdaságtanból ismert Lorenz-görbék és Gini-koefficiensek segítségével végeztük.) Azt mondhatjuk, hogy a szlovák népesség belső egyenlőtlenségi viszonyai nem különböznek jelentősen sem a magyar népesség egyenlőtlenségi viszonyaitól, sem pedig az ebben a kor-keresztmetszetben és települési viszonyok között leírható általános társadalmi egyenlőtlenségi viszonyoktól. Egyedül a lakásviszonyok esetében tapasztalható némi különbség, ez azonban annak köszönhető, hogy az általunk vizsgált szlovák népesség az átlagosnál valamivel rosszabb színvonalon közművesített falvakban lakik.

A nyugat-európai, amerikai szakirodalomból ismert az a jelenség, amikor bizonyos csoportok tagjai a magasabb társadalmi státus elérésének reményében leértékelik a saját csoporthoz való viszonyukat oly módon, hogy a többségi csoport normáihoz alkalmazkodva a többségi csoporttal azonosítják magukat. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a hazai szlovákság esetében, amely a magyarhoz hasonló társadalmi körülmények között él, feltárhatók-e az akkomodáció, asszimiláció eme típusára utaló jelek.

Faktor	Chi ²	P
Identitás	0,068	0,790
Nyelvi faktor	6,38	0,008
Kulturális faktor	0,502	0,478

A fenti táblázat a társadalmi státus és nemzetiségi lét egyes faktorok úgynevezett Kruskal–Wallis próbájának eredményeit tartalmazza. Eszerint egyetlen dimenzióban, a szlovák nyelv használatában tapasztalhatók statisztikailag is jelentős státuskülönbségek. A nyelvet társadalmi területeken nem vagy csak részben használók társadalmi státusa egy árnyalatnyit magasabb, mint azoké, akik azt gyakran vagy intenzíven használják.

Pontosabb képet kaphatunk, ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy vajon azoknak jobb vagy rosszabb a társadalmi státusa, akik ugyan erős szlovák nyelvi-kulturális szocializációs közegből származnak, és ettől jelentős mértékben elszakadtak, vagy azoknak, akik megőrizték szlovák örökségüket?

Faktor	Chi ²	P
Identitás	0,287	0,59
Nyelv	3,62	0,06
Kultúra	1,28	0,27

A „megmaradók” és az „elszakadók” között ismét csak a nyelvi dimenzió mentén észlelhetünk enyhe különbségeket. Akik tehát elszakadtak nyelvi-kulturális örökségüktől, azoknak jobb a társadalmi státusa? Nem valószínű, ugyanis Magyarországon az egyes települések közötti infrastruktúrális, társadalmi és gazdasági különbségek sokszor az ott lakók társadalmi pozíciójának formálásában is részt vesznek. A centrumoktól távoli vagy rossz gazdasági struktúrájú falvakban az emberek is szegényebbek, rosszabbak a lehetőségeik stb. Egy másik, a Kruskal–Wallis teszthez hasonló eljárással ellenőriztük ezt a hipotézist. Végeredményül azt kaptuk, hogy maga a településszerkezet és infrastruktúrája jobb előrejelzője a társadalmi státus változásainak, mint az, hogy valaki elhagyja-e szülei etnikai, nemzetiségi örökségét, vagy megőrzi azt. Így az akkomodáció jelenségét a magyarországi szlovákoknak ebben a körében nyugodtan kizárhatjuk.

A szlovákság általunk vizsgált körében tehát nem tapasztalhatók a kisebbségi csoportlét olyan megkülönböztető jegyei, amelyek alapján

őket társadalmi-gazdasági értelemben diszkriminálnak lehetne tekinteni. Feltehető, hogy a jobb társadalmi státusz megszerzése sem ösztönözte ennek a csoportnak a tagjait arra, hogy saját nemzetiségi csoportjuk helyett inkább a többségi magyar csoporttal azonosítsák magukat. A csoport vitalitását a makroszociológiai tényezőknek eme fajtái jelentősen nem befolyásolják. Az etnikai csoportlét objektív és szubjektív dimenziói között feszülő ellentmondást és a nehezen titkolható asszimilációt feltehetően más tényezők és folyamatok determinálják.

Az intézményes támogatás egyik szférája: a vallás

A felekezeti-vallási csoportok kétségkívül olyan szerveződések, amelyek számos tekintetben hasonlítanak az etnikai, nemzetiségi csoportokra. Jellemzőik között ott találjuk a nemzedékeken keresztül öröklődő és az opcionális elemeket is.

Nem véletlen tehát, hogy az Egyesült Államokban, ahol az etnikai kérdés igen releváns társadalomtudományi probléma, Andrew Greeley (1972, 1976; Greeley—Hout, é.n.) szoros összefüggéseket talált az etnikai, nemzetiségi és a vallási-felekezeti hovatartozás között.

Az „etno-religionizmusnak” nevezhető társadalmi modell olyan feltevést tartalmazhatna, hogy aki elkötelezettebben vallásos és elkötelezettebben ragaszkodik felekezetéhez is, az inkább fog ragaszkodni nemzetiségi, etnikai csoportjához is és megfordítva: aki kevésbé vallásos, s felekezeti csoportjához sem fűzik szoros szálak, az nemzetiségi, etnikai csoportjához sem fog olyan mértékben ragaszkodni.

E feltevés ellenőrzését Magyarországon több tényező is megnehezíti. Egyrészt a hazai szlovákság két felekezet — a katolikus és az evangélikus — között oszlik meg, másrészt Magyarországon a felekezethez tartozás egyszerűen formális bejegyzettséget jelent, s nem vallási elkötelezettséget.

Mindezekért a fenti hipotézist több oldalról is meg kell vizsgálni. A fenti hipotézist további hipotézisekre bontjuk szét: 1. A magyarországi szlovákok körében a nagyobb fokú vallási elkötelezettség erősebb szlovák identitást eredményez. 2. Mivel a felekezeti hovatartozáshoz nem tudunk a fentihez hasonló „kisebb-nagyobb” értékeket rendelni, ezért hipotézisünk az, hogy a felekezeti hovatartozás önmagában nem befolyásolja a vizsgált emberek nemzetiségi identitását.

A fenti ábrából is egyértelműnek tűnik, hogy a hazai szlovákság körében az „etno-religionizmus” modellje (1. hipotézis) aszimmetrikusan, csak egy irányban „működik”: nem hívők csoportjának jelentős része (közel 89%-uk) magyarnak mondja magát. A hívők csoportjának nemzeti identitás szerinti megosztottsága nem ilyen karakterisztikus.

Hasonló jelenség tapasztalható akkor is, ha a 2. hipotézisünket ellenőrizzük: az evangélikusok egyértelműen a magyar nemzetiséghez tartozónak érzik magukat (majdnem 95%-uk), ugyanakkor a katolikusok majdnem fele-fele arányban oszlanak meg a két identitás-típus (szlovák és magyar) között.

A vallásosság és felekezeti hovatartozás közötti szoros kapcsolatot kiszűrve azt tapasztaltuk, hogy a felekezeti hovatartozás játssza az erősebb szerepet a nemzetiségi identitás alakulásában (legalábbis az evangélikus szlovákok esetében).

Mivel ilyen erős a meghatározottság a felekezeti hovatartozás (evangélikusok) és a nemzetiségi identitás (magyar nemzetiség) között, azt kell gondolnunk, hogy e jelenségnek mélyebb társadalom- és vallástörténeti okai is vannak. Mi csak azt vizsgáltuk meg, hogy a felekezeti hovatartozás hogyan szabályozza a transzgenerációs örökség átadását.

Vizsgálódásunk során feltérképeztük a megkérdezettek nyelvi-szocializációs háttérét. A megkérdezettek kifejezetten magyar vagy vegyes vagy kimondottan szlovák nyelvi-szocializációs háttérűeknek bizonyultak. E háttér természetesen nagymértékben meghatározza azt, hogy valaki milyen nemzetiségűnek érzi magát.

A két csoport közötti alapvető különbséget a következőképpen összegezhethetjük: míg a katolikus szlovákoknál az átörökítési mechanizmus nagyjából szimmetrikus sajátosságokat mutat (akik szlovák nyelvi-szocializációs háttérűek, azok többségükben szlováknak mondják magukat és fordítva), addig az evangélikusok csoportjában majdnem teljes az átörökítési aszimmetria: a transzgenerációs örökség hatása teljesen legyöngyöl, s még azok is nagyobb arányban vallják magukat magyarnak, akik egyébként szlovák nyelvi-szocializációs háttérből származnak.

A nyelvi-szocializációs háttér és a felekezeti hovatartozás egymástól független hatása nagyjából egyforma. Biztos tehát, hogy a nemzetiségi érzést a felekezeti hovatartozás is befolyásolja, de hogy pontosan milyen mechanizmusokon keresztül, arra most nem tudunk választ adni.

A nemzetiségként való megmaradás és az asszimiláció problémája

Kutatásunk során azt az alapvető kérdést mindenképp tisztázni szeretnénk volna, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a nemzetiségi mivolt tartalmát alkotják, s egyben a nemzetiségi érzés összetevőiként tekinthetők. Másrészt arra a kérdésünkre is választ szeretnénk volna kapni, hogy vajon a szlovák nemzetiség körében ma sokkal jellemzőbb-e az asszimilálódás tendenciája, mint a nemzetiségként való megmaradása.

A szakirodalom általában egyetért abban, hogy a nemzetiségi mivolt jellegét alapvetően a következő tényezők határozzák meg: az élet különböző területeit jellemző nyelvhasználati szokások, a beszédkészség, illetve ennek átörökítése a következő generációra, továbbá az, hogy ki milyen nemzetiségűnek tartja magát, és melyik nyelvet tekinti anyanyelvének. E tényezők körét mi két dologgal kibővítettük: azzal, hogy kit milyen nemzetiségűnek tart lakóhelyi közössége, és azzal, hogy kit mennyire jellemez a nemzetiségi nyelvű kultúra ismerete, fogyasztása.

Arra a végeredményre jutottunk, hogy az általunk használt módszer (a Boole-faktoranalízis, lásd: Rejtő, 1990) valóban alkalmas a nemzetiségi mivolt tartalmának értelmezésére. Ez az eljárás elkülönítette egymástól a nemzetiségi hovatartozás három alapvető dimenzióját: (1.) a kulturális gyakorlat dimenzióját, (2.) a nyelvhasználati dimenziót (ami magában foglalja a szűkebb és a tágabb közösségekben használt nyelvet, a nyelvi készségeket és gyerekei szlovák nyelvtudását), (3.) a nemzetiségi öntudat dimenzióját (ami tartalmazza azt, hogy ki milyen nemzetiségűnek tartja önmagát és a faluja őt, és hogy melyik nyelvet tekinti anyanyelvének).

Amikor tehát a szlovák nemzetiségről beszélünk, akkor egy olyan népességcsoportra gondolunk, amely rendelkezik azokkal a sajátos jegyekkel, amelyek megkülönböztetik őket a társadalom többségétől, mind nyelvhasználatukban, mind kulturális magatartásukban, mind pedig nemzetiségi hovatartozásuk értékelésében.

Vajon az egyes tényezőknek egyforma szerepe van-e a nemzetiségi mivolt formálásában, vagy pedig felállítható közöttük valamilyen fontossági sorrend? *Eredményeink szerint a nemzetiségként való meghatározhatóság legfontosabb elemének a nyelvi orientáció tekinthető, vagyis az, hogy az emberek az egyes társadalmi terepeken (a család vagy faluközösség) milyen nyelvet használnak szívesen, s azt milyen fokban örököltik át leszá-3*

mazottaiknak. Ebből a szempontból a vizsgált népességnek mintegy 60%-a tekinthető erősen szlovák orientáltságúnak, míg a kulturális fogyasztás szempontjából 42, a nemzetiségi öntudat szempontjából pedig mindössze 33%. Ez tehát azt jelenti, hogy a nyelvhasználati szokások tekinthetők a nemzetiségi mivolt leglényegesebb kritériumának, bár természetesen a többi sem hanyagolható el.

Asszimiláció vagy megmaradás

A nemzetiségi hovatartozás változásait egy kontinuumon képzeljük el, amelynek egyik végpontját azok alkotják, akik minden szempontból a szlovák nemzetiséghez tartozónak minősíthetők, míg a másik végpontra azok helyezkednek el, akik semmilyen szempontból nem tekinthetők szlováknak. Azokra fogjuk tehát azt mondani, hogy teljes mértékben ragaszkodnak nemzetiségi mivoltukhoz, akik életük minden területén, gondolatban és viselkedésben egyaránt ragaszkodnak elődeik örökségéhez, ezt magukénak vallják és át is akarják örökíteni saját gyerekeiknek. Szlovák nyelven beszélnek, és mindent meg is tesznek nemzetiségi kultúrájuk megőrzéséért. Teljesen asszimilálódottaknak pedig azokat tekintjük, akik mindennapjaikban csak és kizárólag a magyar nyelvet használják, nem is értenék meg a szlovák nyelvet, egyértelműen magyarnak érzik magukat, és gyerekeiket is ilyen szellemben nevelik.

Gyűjtöttünk információkat kérdeztettjeink gyerekkoráról is arra vonatkozóan, hogy szűkebb és tágabb környezetükben mennyire volt mindennapos a szlovák nyelv használata, hogy szüleik egymás közt milyen nyelven beszéltek legszívesebben, milyen nyelvet használtak velük, a faluban a többi emberrel, vagy hogy ők milyen nyelven beszéltek gyerekkori iskolai, baráti közösségeikben. Az, hogy valakiben milyen nemzetiségi attitűd alakul ki élete folyamán, nem független attól, hogy milyen ösztönzést kapott erre gyerekkorában. Végül is a minta 44%-a bizonyult magyar, 23%-a vegyes (ahol mindkét nyelv használata jelen volt, de egyik sem volt túlsúlyban a másikkal szemben), és 33%-a szlovák nyelvi háttérűnek.

Annak ellenére, hogy az „előgeneráció” szlovák eredete bizonyítható, a relatív többségnél már gyerekkorban sem volt egyértelműen uralkodó nyelv a szlovák. Van tehát egy olyan csoport is a vizsgált népességben, amelyiknek nincsenek szlovák nyelvi gyökerei. Persze az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy ha a vegyes és a szlovák háttérűeket egy csoportnak

tekintjük azon az alapon, hogy mindkét esetben jelen van a szlovák nyelvű kultúra, akkor már a minta közel 60%-a tekinthető szlovák gyökerűnek.

A további elemzések rámutattak arra, hogy a nemzetiségi mivolt általunk elképzelt kontinuumának két végpontján a vizsgált népességnek mindössze néhány százaléka található. A nemzetiségként való megmaradás jegyeit maradéktalanul mindössze a minta 6,4%-a mutatta. A teljesen asszimilálódottak még ennél is kisebb arányt, 3,6%-ot képviseltek.

A nemzetiségi mivoltot formáló tényezők változásai

Kérdettjeink nyelvi-szocializációs háttéréhez képest, ahol a többségre jellemző volt a szlovák nyelvi kultúra és kommunikáció, milyen változások történtek a kialakult nyelvhasználati szokásokban, a nyelvi készségekben és magában a nemzetiségi identitásban?

Az elemzés középpontjában a nyelvhasználati szokások állnak. Egyrészt azért, mert „bevett” szokásokról, és nemcsak pillanatnyilag érvényes cselekedetokről lévén szó, informálnak bennünket kérdettjeink egész addigi életéről. Másrészt azért, mert már tudjuk, hogy a nemzetiségként való meghatározódás legfontosabb eleme a nyelvi orientáció, a kialakult nyelvi szokások. Fontos információkkal szolgálhatnak azok a dolgok is, amelyeknek a nyelv, a nyelvhasználat az alapja. Gondolunk itt a beszédkészségre, a kulturális magatartásra és persze a következő generáció szlovák nyelvismeretére, hiszen ez is kérdettjeink nyelvi kultúrájától függően fog alakulni.

Meg kell azt is vizsgálunk, hogy a gyerekkori és az életet végigkísérő nyelvhasználati szokásoktól és nyelvi készségektől mennyire függ az, hogy végül is ki milyen nemzetiségűnek fogja érezni magát. Annyit már most is tudunk, hogy a nemzetiségi önbesorolás és az anyanyelv meghatározása alapján a vizsgált népesség abszolút többsége, 64%-a tekinthető magyar, 10%-a kettős identitásúnak (ők azok, akiknél keveredett a nemzetiségi és anyanyelvi meghatározás) és 26%-a tekinthető szlovák identitásúnak. Kérdés az, hol keresendők a magyar nemzetiségi érzés ilyen szembeötlő dominanciájának okai: a múltban, az élet során kialakult szokásokban vagy egészen másutt.

A nyelvi-szocializációs háttér hatásai

A nyelvi háttérnek az a jellege, hogy természetes volt benne a szlovák nyelv használata is, a későbbi élet során egészében inkább a két nyelv együttes használatát (tehát a vegyes nyelvhasználatot) tette jellemzővé, bár a magyar nyelvnek is fontos szerepet biztosított. Kérdettjeinknek a gyerekeivel való kapcsolatában és az otthoni imádkozáskor a magyar nyelv használata gyakrabban előfordul, mint a vegyes nyelvhasználat (az imádkozáskor használt nyelvet azért vesszük figyelembe, mert a minta 77,1%-a vallotta magát hívő embernek). Ezzel szemben az ismerősök egymással való kapcsolatát és a családi életet a vegyes nyelvhasználat uralja. Ezeken a területeken még az sem akadály, ha valakinek kifejezetten magyar nyelvi háttere van. (Külön kezeltük azt, hogy ki milyen nyelven beszélt gyerekeivel azok kiskorában, és azt, hogy milyen nyelven beszéltek/beszélnek általában a családban, ahova a gyerekeken kívül mások is tartoznak, például a házastárs, nagyszülők, egyéb rokonok.) A gyerekekkel és az otthoni imádkozáskor a magyar nyelvi szocializációs háttérből származók szinte mindig csak magyarul beszélnek. A vegyes nyelvi háttérűek csak az ismerőseikkel és a családjukban beszélnek a magyar mellett vegyesen is, a gyerekeikkel való közvetlen kapcsolatban és az imádkozáskor viszont leginkább csak magyarul. Ahhoz, hogy valaki mindenütt csak szlovákul beszéljen, az szükséges, hogy ilyen nyelvi háttérből származzon. Ehhez a vegyes kultúra már nem ad elég ösztönzést. Ez leginkább az ismerősökkel és a gyerekekkel való kapcsolatban fordulhat elő, ott, ahol a legerősebb a nyelvi örökség hatása. A lakóhelyi és a családi közösségben olyan tradíció létét feltételezzük, amely legeredményesebben e két területen tudta megőrizni a szlovák nyelvi orientációt.

A kulturális fogyasztás területei közül az újságolvasási szokások alakulására van a legnagyobb hatással az, hogy ki milyen nyelvi háttérből származik. Az a tény, hogy olvas-e valaki szépirodalmat akár magyarul, akár szlovákul, és hogy nézi-e a TV szlovák nyelvű nemzetiségi műsorát, szinte teljesen független a nyelvi-szocializációs háttértől. Ennek az az oka, hogy e jelenségek más természetű dolgoktól függenek. *Ugyan a magyar nyelvi háttérből származókra jellemző leginkább, hogy olvasnak újságot, mégis egyaránt jelentős arányt képviselnek azok, akik csak magyarul, illetve akik mindkét nyelven olvasnak.* Még a magyar háttérűek között is vannak olyanok, akik tudnak annyira szlovákul, hogy olvasnak is ezen a nyelven. Az természetesnek mondható, hogy a szlovák háttérűekre is

igaz ez. A kulturális magatartás azt jelzi, még ha ez nem is manifesztáló-dígyértelműen a fogyasztási szokásokban, hogy a kérdezettek kulturális tradícióiban ott bujkál a szlovák nyelvű kultúra is.

A beszédkészségek területén azt tapasztaltuk, hogy szinte függetlenül attól, hogy ki milyen nyelvi- szocializációs háttérből származik, *a szlovák és a magyar nyelv egyforma ismerete dominál*. Ahhoz, hogy valaki a magyar nyelvet beszélje jobban, az szükséges, hogy gyerekkorában magyar nyelvi közegben éljen. Bár ez a magyar közeg nem zárja ki, hogy a szlovák nyelvet is legalább annyira ismerje, mint a magyart. A többség beszédkészségében megőrződtek a szlovák nyelvi készségek is, a magyar egyenrangú társaként. Ez annak is köszönhető, hogy a szocializációs és egyben társadalmi gyökerek az embereket elsősorban a vegyes nyelvhasználatra ösztönözték, és nem a magyarra.

Hasonló eredményekre jutunk, ha kérdeztjeink gyerekeinek szlovák nyelvtudását vesszük szemügyre. *Legtöbbjük gyereke kifejezetten jól beszél szlovákul, mert vagy anyanyelvi szinten ismeri a nyelvet, vagy beszél úgyan, de vannak hiányosságai*. Nemcsak a szlovák háttérűekéi rendelkezhetnek ilyen jó nyelvi készségekkel, hanem a magyar háttérűek gyerekei is. Persze a rosszabb készségű gyerekek is az ő gyerekeik közül kerülnek ki. Az anyanyelvi tudást az segítheti elő a legjobban, ha már kérdeztjeink is szlovák nyelvi háttérben nőttek fel, és ezt valószínűleg tovább is vitték életük folyamán.

Arra a kérdésünkre, hogy a nyelvi-szocializációs háttér a nemzetiségi örökség megőrzését vagy az asszimilálódást ösztönzi-e inkább, azt válaszolhatjuk, hogy olyan nyelvhasználati szokások és beszédkészség alakulhat ki a többségben, amely a szocializációs örökség megőrzését lehetővé teszi.

A nyelvhasználati szokások hatásai

A nyelvhasználati szokások lényegesen befolyásolják egymást. Nem független egymástól az, hogy ki milyen nyelvet használ szűkebb és milyen tágabb környezetben. *Az egyik területre jellemző nyelvhasználati szokások befolyásolják azt, hogy ki milyen nyelvet fog használni életének más területein*. Pontosan ennek a kölcsönös függőségnek az eredményeként *a többség a legszívesebben mind a két nyelvet használja, illetve kisebb arányban csak a magyart*.

Két olyan terület van, ahol az emberek inkább a magyar nyelvet használják, mint bármi mást: a gyerekeikkel való kapcsolat és az otthoni

imádkozás. Viszont a családban és a lakóhelyi közösségben ragaszkodnak mindkét nyelv használatához. Ugyanezt tapasztaltuk annál a vizsgálatnál is, hogy gyerekkori szocializációs élményei alapján ki melyik nyelv használatát részesíti előnyben.

Az, hogy az emberek nyelvi gyakorlatában most a vegyes nyelvhasználatot találtuk a leginkább dominálóknak, azt jelenti, hogy mindennapi nyelvi kultúrájukban is megőrződött valamilyen szinten a szlovák nyelvi kultúra.

Ha a most vizsgált népesség nyelvhasználati szokásait hasonlítjuk össze szüleik egykori szokásaival, jelentős elmozdulás tapasztalható a szlovák (és a vegyes) nyelvhasználat felől a vegyes (és a magyar) nyelvhasználat felé. Ugyanis a szülők között 40-50% volt azok aránya, akik otthon, egymás között, a gyerekeikkel és a falubeliekkel is csak szlovákul beszéltek. Hasonlóan nagy arányban használták a két nyelvet együtt, és mindössze 10% vagy ennél jóval kevesebb volt az olyan szülők aránya, akik mindig, mindenütt csak magyarul beszéltek.

Ezekhez az arányokhoz képest jelentős változások történtek. Csak a lakóhelyi közösségben őrizték meg az emberek a régi szokásokat. A falubeli ismerőseikkel a legtöbben ma is vegyesen beszélnek, kevesebben beszélnek szlovákul, a legkevesebben pedig magyarul. A családokban ma már nem szlovákul beszélnek a legtöbben, hanem vegyesen, és csak ezt követik azok, akik csak a magyar nyelvet használják. A szlovákul beszélők az utolsó helyre kerültek. A változások ellenére nem tűntek el tehát teljesen a tradíciók. A gyerekekkel való kommunikációban viszont gyökeres fordulat következett be. Kérdeztjeinkkel szüleik többsége szlovákul beszélt, ma már magyarul. Szintén sokan beszéltek vegyesen, a legkevesebben pedig azok voltak, akik gyerekeikkel csak és kizárólag magyarul beszéltek. Ma azok tartoznak ide, akik mindig csak szlovákul beszéltek gyerekeikkel. A vegyes nyelvhasználat megőrizte ugyan második helyét, de ma már jóval kisebb arányban beszélnek így a gyerekekkel, mint régen.

A kulturális fogyasztás területei közül elsősorban az olvasási szokásokra van hatással az, hogy ki milyen nyelven beszél mindennapjaiban. *A többség ha egyáltalán olvas, akkor leginkább a magyar nyelvű szépirodalmat vagy sajtót részesíti előnyben*. Ez azokra is igaz, akik egyébként jobban szeretnek vegyesen beszélni. A kétnyelvű olvasás, bár jóval kisebb arányban, de egyaránt előfordulhat a magyar, illetve a vegyes nyelvhasználatot preferálók között. A szlovák nyelvű kultúra mélyebb ismeretét viszont csak a szlovák nyelvhez való erős ragaszkodás teheti lehetővé.

Hogy ki milyen nyelvi készségekkel rendelkezik, az attól függ, hogy családjában és a gyerekeivel milyen nyelvet használt. De természetesen annak is szerepe van a beszédkészségekben, hogy ki milyen nyelven tartja a kapcsolatot az ismerősökkel, *és milyen nyelven imádkozik. A többségre leginkább az a jellemző, hogy egyformán tudja a magyar és a szlovák nyelvet.* Viszont a két nyelvet egyaránt használók között is jelentős arányban fordulnak elő olyanok, akik a magyart tudják jobban. A szlovák nyelvhasználat ebben az esetben csak az ismerősökkel való kapcsolatban kap szerepet, de még így is a két nyelv egyenrangú ismeretét eredményezi.

Nemcsak kérdeztjeink, hanem gyerekeik szlovák nyelvi készségeit is elsősorban az alakítja, hogy milyen nyelven beszélnek a családtagok egymással és a gyerekekkel. A családi és a gyerekekhez kapcsolódó nyelvhasználati szokások egyértelműen rontják a gyerekek nyelvi készségeit. Még a vegyes nyelvhasználat is eredményezhet rosszabb készségeket. Természetesen alapvetően a jó nyelvi készségek kialakulását segítik elő. Az, hogy a magyar nyelv használata kifejezetten lerontja a készségeket, sőt még a szlovák nyelv ismeretének teljes hiányát is előidézhetheti, egyáltalán nem meglepő. Az anyanyelvi szintű nyelvtudás kialakulását leginkább az segítette elő, ha a szülők általában csak szlovákul beszéltek. A nyelvhasználati szokások következtében romlottak ugyan a gyerekek szlovák nyelvi készségei, de még mindig nem kerültek túlsúlyba a jó készségekkel szemben. Ez elsősorban a vegyes nyelvi gyakorlat általánosságának köszönhető.

A nemzetiségi identitás alakulása

A nyelvi-szocializációs gyökerek hatására a többségben a magyar nemzetiségi érzés erősödött fel. Elsősorban a magyar vagy vegyes nyelvi háttérből származóknál. Csak azok bizonyultak szlovák identitásúaknak, akik egyértelműen szlovák nyelvi közegben nőttek fel. Amellett, hogy vannak egyértelmű megfelelések a magyar nyelvi háttér-magyar nemzetiségi identitás, illetve a szlovák nyelvi háttér-szlovák nemzetiségi identitás között, vannak figyelemre méltó keveredések is. A szlovák nemzetiségi gyökereik 21%-a az önmagáról alkotott ítélete alapján magyar identitású, míg a magyar identitásúak 11%-a szlovák nyelvi háttérből került ki. A kettős identitásúak (akiknél a legkevésbé lehet eldönteni, hogy mit is gondolnak magukról) több mint 50%-a származik szlovák háttérből, és mintegy egyharmaduk vegyes nyelvi közegből.

A többségben a nyelvhasználati szokások függvényében is a magyar nemzetiségi hovatartozási érzés erősödött fel. Ugyanakkor az említett többség nyelvi kultúrájában, nyelvi szokásaiban kettős kötődésű, hiszen a vegyes nyelvhasználat jellemző rájuk. Mindennapi szokásaikban hiába van tehát jelen a szlovák kultúrához való kötődés, tudatukban teljesen eltávolodtak szlovák gyökereiktől. Persze az is igaz: ahhoz, hogy valaki mégis szlováknak gondolja és mondja is magát, az szükséges, hogy mindenütt a szlovák nyelvet használja, de legalábbis vegyesen beszéljen. Viszont a vegyes nyelvi közeg még mindig inkább a magyar, mint a szlovák nemzetiségi identitás kialakulását segíti elő. Egyedül a szlovák nyelvhasználat az, amelyik semmilyen más nemzetiségi identitást nem alakíthat ki, mint a szlovákokot. Két olyan terület van, ahol még elég sokan beszélnek szlovákul: a falubeli ismerősökkel és az otthoni imádkozáskor. Ezek egyben azok a területek is, amelyeknek az összes többi közül a legnagyobb szerepe van a nemzetiségi identitás alakításában.

Az identitás olyan önazonosság érzés, amely egyaránt magában foglal személyes és közösségi vonásokat. Ezt egyaránt formálja az, hogy ki milyennek ismeri magát, milyen képet alkot önmagáról, és az olyan tapasztalatok is, hogy milyennek látják őt mások. Az identitásnak e sajátos jellege miatt kaphattak akkora hangsúlyt a nyelvhasználat személyes és közösségi vonatkozásai.

Nemcsak arról lehet szó, hogy a kulturális magatartásoknak szerepe van a nemzetiségi identitás formálásában, hanem arról is, hogy maga a nemzetiségi érzés is befolyásolja azt, hogy ki milyen kulturális szokásokat alakít ki. Joggal feltételezhetjük, hogy aki valóban él a nemzetiségi nyelvi kulturális lehetőségekkel, annak fontos, hogy nyelvi örökségét, nemzetiségi kultúráját ily módon is őrizze. A többségre viszont nem ez a jellemző, hanem az ellenkezője: magyarnak érzi magát, és szépirodalmat és sajtót olvas. Megjelenik a szlovák nyelvű kultúra ismerete is az újságolvasási szokásokban, de jóval kisebb arányban. A népességnek ez a csoportja éppúgy lehet magyar, mint szlovák identitású, ami arra utal, hogy a kulturális szokásokat alapvetően nem befolyásolják a nemzetiségi identitás különbségei.

A beszédkészségek a vizsgált népesség többségénél szintén a magyar nemzetiségi tudatot erősítik fel, annak ellenére, hogy e többségre ugyanakkor a szlovák és a magyar nyelv egyforma tudása is jellemző. Ugyanazt tapasztalhatjuk tehát, mint a nyelvhasználati szokások esetében. Jelen van a népességben a kettős nyelvi kultúra, ám tudatában mégis eltávolodott a szlovák gyökerektől. Azt is megfigyelhettük, hogy a magyar iden-

titás dominanciája szinte teljesen független a beszédkézségektől. A magyart és a két nyelvet egyformán beszélők többsége egyaránt magyar-nak érzi magát. Annyira általános, hogy az emberek ismerik és jól beszélnek mind a két nyelvet, hogy legyenek bár magyar vagy szlovák identitásúak, ez nem nagyon befolyásolja készségeiket.

Mi jellemzi inkább a vizsgált népeiséget: a nemzetiségi mivolt megőrzése vagy az asszimilálódás? A kérdésre nem lehet egy szempontból válaszolni. Figyelembe kell vennünk az egész folyamatot, amelynek során a nemzetiségi mivolthoz való kötődések egyáltalán kialakulhatnak.

Ha a gyerekkori nyelvi-szocializációs háttérrel vizsgáljuk, illetve azt, hogy ez milyen nyelvi szokásokat és készségeket teremtett az emberek többségénél, elmondhatjuk, hogy olyanokat, amelyek inkább a nemzetiségi gyökerek és a szlovák nyelvi kultúra megőrzését segítik elő, mint az asszimilációt. Gyerekkori nyelvi-szocializációs emlékeik alapján az emberek leginkább a két nyelv együttes használatát részesítik előnyben, a szlovák nyelvben legalább olyan jártasak lesznek, mint a magyarban, és gyerekeikben is a jobb szlovák nyelvi készségek alakulnak ki. A kulturális magatartás terén már inkább a nemzetiségi kultúra háttérbe szorítását tapasztalhattuk. De itt arról is szó van, hogy a felnőttkori kulturális fogyasztási szokásokat nem elsősorban ezek a tényezők formálják, hanem olyanok, amelyeket mostani kutatásunkban nem vizsgáltunk.

Ha az egyes nyelvhasználati szokások egymásra hatását és az e szokások eredményeként kialakuló nyelvi készségeket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy inkább olyanok alakultak ki, amelyek a nemzetiségi, nyelvi kultúra megőrzését segítették elő, és nem az asszimilálódást. A nyelvhasználati szokások esetében ugyanazokat a tendenciákat tapasztalhattuk, mint a nyelvi szocializációs háttér vizsgálatakor. Kivételt képeznek a gyerekek beszédkézségei. Valamelyest romlottak ugyan, de a rosszabb nyelvi készségek még mindig nem múlják felül a jó nyelvi készségeket.

Amikor viszont azt vizsgáltuk, hogy a nyelvi-szocializációs háttér, a nyelvhasználati szokások és a beszédkézség hatására milyen nemzetiségi tudat alakult ki az emberek többségében, akkor azt tapasztaltuk, hogy egyértelműen a magyar nemzetiségi hovatartozási érzés dominál. Annak ellenére alakul ki ez a tendencia, hogy közben a nyelvi kultúrában, nyelvhasználati szokásokban jelen van a szlovák nyelvhez való kötődés is. A nemzetiségi identitás szempontjából tehát sokkal jellemzőbb az asszimilálódás, mint a nemzetiségként való megmaradás.

Összefoglalóan azt mondhatjuk: ahogy haladunk a szocializációs gyökerektől az élet során kialakult nyelvhasználati szokásokon keresztül a nemzetiségi tudat kialakulásáig, egyre inkább az asszimilálódás tendenciája érvényesül. Éles váltás következik be a nyelvi kultúrához képest a nemzetiségi mivolt tudati mezőjében. Olyannyira nincs összhang a tradíciók, a szokások és a nemzetiségi tudat között, hogy arra kell következtetnünk, a nemzetiségi tudat egy egészen más természetű probléma, mint amilyeneket mi vizsgáltunk.

Konklúziók

Tapasztalataink a nemzetiségi mivolt kétféle definíciójára vezettek:

1. Az egyik az a fajta nemzetiségi mivolt, ami szinte szokásszerűen, tradicionálisan él az emberekben, természetes, magától értetődő módon. Úgy tűnik, hogy ehhez nem is rendelődik különösebb érzelmi, gondolati tartalom, s nem áll mögötte tudatos megfontolás, akaratlagos cselekvés. Ez lehetett az a nemzetiségi tartalom, amihez a Boole-faktoranalízissel jutottunk el, s amelynek alapján a vizsgált népesség minimum 60%-a bizonyult szlovák nemzetiségűnek. Az ilyen típusú nemzetiségi tartalmat a nyelvi szocializációs gyökerek és e gyökerekhez kötődő nyelvhasználati szokások képesek igazán megteremteni és formálni. A nyelvi szokásoknak erről a múlt-hoz kötődő típusáról azt is tudjuk, hogy a vegyes nyelvhasználaton keresztül a kettős nemzetiségi orientációt erősíti. Ebből viszont az következik, hogy a tradicionális nemzetiségi mivolt lényegében magát a kettős nemzetiségi kötődést és szokásrendszert jelenti.

2. A másik az, amit szubjektív vagy vállalt nemzetiségi mivoltnak nevezhetnénk, amikor a viselkedésben és a nemzetiségi identitást valamelyest kifejező önmeghatározásban ott van a döntés, a választás tudatos aktusa. Az ilyen típusú nemzetiségi mivoltot kétségtelenül formálják a nyelvi gyökerek és maga a nyelvi kultúra, de egyéb olyan társadalmi normák is, amelyekről mostani kutatásunkban nem voltak információink. Ez lehet az oka annak, hogy végül is nem tudtuk kielégítően megmagyarázni a nemzetiségi identitás alakulását.

Éppen a nemzetiségi mivolt ilyen kettőssége miatt tapasztalhattunk látszólagos ellentmondásokat, például: a magyar nyelvet jobban beszélők közül is sokan olvasnak szlovákul szépirodalmat vagy sajtót; vagy például a magukat magyarnak mondók is szlováknak bizonyultak mindennapjaikban, nyelvhasználatukban. Látszólagos ellentmondás tovább-

bá, hogy a magyar identitásúak között is voltak olyanok, akiknek a gyerekei anyanyelvi szinten beszélik a szlovák nyelvet, amihez viszont ezt a családban rendszeresen használni kellett.

Ezek az eredmények alátámasztják Parsonsnak (1975) azt az elméletét, miszerint a nemzetiségi mivolt felbontható egy „transzgenerációs” és egy „opcionális” nemzetiségi mivoltra. A transzgenerációs nemzetiségi mivolt legfontosabb elemének a mi eredményeink szerint is a nyelv, illetve a nyelvhasználat bizonyult, amelytől határozottan különválik a nemzetiségi hovatartozás opcionális, azaz tudati faktora.

Természetesen kontrollálni kívántuk, hogy mennyire őrződött meg az a kettős kultúrához való kötődés, ami a tradicionális nemzetiségi mivoltból ered. Ha ugyanis megőrződött, az azt jelenti, hogy nem egyértelműen az asszimilálódás jellemzi a vizsgált népességet, hanem sokkal inkább az, hogy egész kultúrájukat, viselkedésüket áthatja az ide is, oda is tartozás tudata. Eredményeink szerint a *háromféle nemzetiségi orientáció közül még ma is a kettős nemzetiségi kötődés és szokásrendszer képviseli a legnagyobb arányt. Ma Magyarországon a szlovák nemzetiség helyzete leginkább kettős nemzetiségi kötődésként értelmezhető, amelyben van elmozdulás a szlovák nemzetiségi mivolt irányába, de a magyar nemzetiségi lét irányába is.*

Fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy milyen tényezők hatására válhatott ez a kettősség olyan természetessé és maradandóvá. A szlovákok földrajzi elhelyezkedése lényeges szerepet játszott ebben. Ők ugyanis sohasem éltek a magyaroktól különálló, elzárt tömbökben. Ennek következtében csak úgy őrizhették meg saját kultúrájukat, hogy közben a magyar kultúrát is elsajátították. Ez azonban nem elegendő magyarázat a jelenségre, mivel kérdezettjeink gyerekkorában is ugyanígy fennállt ez a földrajzi helyzet, mégis meg tudták őrizni családi és lakóhelyi közösségeikben a szlovák nyelv túlsúlyát.

Feltételezzük tehát, hogy más okok is közrejátszottak a kettősség megőrzésében. Lehetségesnek tartunk egy felgyorsult asszimilációs folyamatot (mely folyamat kezdete az ötvenes évekre esik), amely a maga erőszakos vagy kevésbé erőszakos módján, esetleg „latens”, nem túl nyilvánvaló kényszereket működtetve „beszivárgott” az adott közösség életébe. Egyrészt úgy, hogy a nemzetiségként való egyértelmű megmaradás szervezett, intézményi feltételeit kiürítette, illetve rontotta (vagy akár meg is szüntette), másrészt úgy, hogy a családi szocializációs mintákat is megváltoztatta, átformálta — mégpedig az ellenkezőjévé. Azt is

lehetséges magyarázatnak tartjuk, hogy a társadalom modernizációjával párhuzamosan a nemzetiségi lét veszített fontosságából, mivel az érintettek más célokat helyeztek előtérbe, például: a különböző fogyasztási javakhoz való hozzájutás, a gyarapodás, életszínvonaluk emelése stb. Ez átformálhatta egész mentalitásukat, cselekvéseik motivációit és magát a cselekvést is.

Ezekre a kérdésekre egy következő vizsgálatban (és valószínűleg egy következő generáció kutatása kapcsán) tudunk majd választ adni.

Irodalomjegyzék

- Collier, M. J. — Thomas, M.: Cultural Identity. An Interpretive Perspective. In: Y.Y. Kim — W.B. Gudykunst (szerk.): *Theories in Intercultural Communication*. Newbury Park, CA: Sage. 1988.
- Fienberg, S.: *The Analysis of Cross-Classified Categorical Data*. Cambridge, London, etc. The MIT Press. 1989.
- Garami, E. — Szántó, J.: *Magyarországi szlovákok*. Kutatási jelentés. Budapest. TÁRKI Gyorsjelentések 5. 1991.
- Giddens, A.: *Sociology*. Cambridge. Polity Press. 1989.
- Giles, H.: Ethnicity Markers in Speech. In: Scherer, K R. — Giles, H. (szerk.): *Social Markers in Speech*. Cambridge: Cambridge University Press. 1979.
- Glazer, N. — Moynihan, D. P. (szerk.): *Ethnicity*. Theory and Experience. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1975.
- Goodman, L.: *Keresztábra elemzési modellek* Budapest, MTA Szociológiai Kutatóintézet. Módszertani füzetek. 1979.
- Greeley, A — Hout, M.: *The Secularization Myth: How True?* Kézirat. é. n.
- Greeley, A.: *The Denominational Society*. Scott, Foresman and Co. 1972.
- Greeley, A.: *Ethnicity, Denomination and Inequality*. Beverly Hills. Sage. 1976.
- Molnár, L.d.: *Loglinear Discriminant Analysis*. Budapest, TÁRKI Reprint sorozat 90/1.
- Parsons, T.: Change of Ethnicity. In: Glazer, N. — Moynihan, d.p. 1975.
- Pearson, R.: *National Minorities in Eastern Europe 1848-1945*. The MacMillan Press Ltd. London, 1983.
- Rejtő, L.: Boolean Factor Analysis (kézirat). 1990. In: Rudas, T. (szerk.) *Distans; Discrete Statistical Analysis: Manual* Előkészületben.
- Schneider, D.: *American Kinship. A Cultural Account* Englewood Cliffs. Prentice-Hall. 1968.
- Trudgill, P.: *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. Penguin Group. London, 1983.
- Wallerstein, I.: Ethnicity and National Integration. In: *Cahiers d'Etudes Africaines*, Vol. 1 No. 13. 1960.

THE IDENTITY OF SLOVAKS IN HUNGARY

Based on surveys conducted in 8 towns with a majority Slovak population, the authors analyze macro and micro sociological factors that influence the life of the Slovak national minority group. In a study of the status, demographic characteristics and institutional support system of the minority group, significant differences were detected between Slovak minority and Hungarian majority groups in the areas of education and occupation. The authors provide a detailed analysis of one kind of institutional support in particular: religion. By looking at the institution of religion, the authors seek to determine the correlation between religious affiliation and linguistic socialization. In the Slovak groups that were part of the study — the data being based both on self-identification and native language — the majority of the people, 64%, can be considered to have a Hungarian identity, 10% a dual identity, and 26% a Slovak identity. These figures reflect advanced stages of assimilation. Strong assimilation tendencies were also discovered through analysis of the role of language use and cultural attitudes in the formation of ethnic identity. However, the above analysis also revealed that despite self-identification, a majority of the Slovak population is characterized by dual national ties to both the Slovak and the Hungarian nation.

A nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználata Magyarországon

1. Nyelv és közösség

A Magyarországon élő nemzeti kisebbségek egyre bőségesebben dokumentált előrehaladott asszimilációja felveti a kisebbségi csoportok túlélőképességével kapcsolatos problémákat. A kérdés így hangzik: e kisebbségek mennyire képesek etnokulturális-nyelvi sajátosságaikat megőrizve biztosítani fennmaradásukat, azaz — egy az angolszász irodalomból vett találó műszóval élve — mekkora e kisebbségek vitalitása?¹

Jelenlegi ismereteink nem elégségesek ahhoz, hogy az etnikai-nemzeti kisebbségek vitalitásának minden — demográfiai, gazdasági, szociális, nyelvi stb. státusra és intézményi támogatottságára vonatkozó — változóját egyszerre és egyforma súllyal figyelembe véve meggyőző erejű modelleket alkossunk. A kutatások eredményei alapján megkockáztatható az az állítás, hogy szociológiai értelemben egy kisebbség vitalitása attól függ, hogy mennyire képes elkülönült közösségként megszerveződni.

Bár sokan felhívták a figyelmet a csoportképződéssel kapcsolatos összefüggések vizsgálatának fontosságára,² ám az inkább csak az interetnikus kapcsolatokra irányuló kutatások nem tanulmányozták kellőképpen az egyes kisebbségek belső viszonyait, holott azok meghatározóan befolyásolják a kisebbségek pozícióját a csoportközi kapcsolatokban.

Az asszimilációra, az akkulturációra és a nyelvváltásra irányuló sokrétű vizsgálatok legfontosabb közös tapasztalata az volt, hogy e jelenségek alapvető oka az etnikai szocializáció folytonosságának megszakadása, a nemzetiségi „szocializációs tér” beszűkülése és szétzilálódása. Ez a kisebbségi csoportok *egészének* működésére irányítja a figyelmet, mert e csoportok egésze termeli, s a különböző szocializációs ágenseken keresztül allokálja az „etnikus üzeneteket” tartalmazó információkat, értékeket és attitűdöket.

A különböző asszimilációs folyamatok mögött tehát vélhetően a csoportszerveződés feltételeinek hiánya, illetve a csoport elégtelen működése áll. Ebben az értelemben az asszimiláció nem a többségi magyarság,

hanem az egyes kisebbségi közösségek integráló erejének a kérdése. Az akkulturáció mögött — mint erről még lesz szó — nem kis részben a kultúra „termelését” biztosítani hivatott intézményrendszer hiánya áll. Az intézményi képviselő és jogi védelem gyengeségének egyik legfőbb oka az, hogy a kisebbségek nem szerveződhetnek meg mint nyomásgyakorló csoportok. A nyelvvesztés alapvető oka a működő beszélőközösségek hiánya. Ezzel el is érkeztünk a csoportszerveződés legfontosabb eleméhez, a kommunikációhoz.

Nem véletlen, hogy a szociológusok igen nagy számú csoportmeghatározásai és a nyelvészek beszélőközösség- (vagy ahogy Gumperz nevezi: nyelvi közösség-) definíciói kísértetiesen hasonlítanak egymáshoz. Az utóbbiak közül való Terestyéni Tamásé: „A beszélőközösséget emberek olyan csoportjaként határozhatjuk meg, amelyet a közös nyelv ismerete mellett összefűz az ezen nyelvvel kapcsolatos attitűdöknek, a nyelvhasználati módoknak és tág értelemben véve a kommunikációs tartalmaknak az azonossága, továbbá amely többé-kevésbé behatárolt belső kommunikációs-interakciós hálózattal rendelkezik.”³

Még egyértelműbben helyezi a kommunikációt a középpontba Gumperz meghatározása: „(...) a nyelvi közösség olyan társadalmi csoport — lehet egynyelvű vagy többnyelvű —, amelyet a társadalmi interakciós rendszerek gyakorisága fog össze, és amelyet a környező területektől a kommunikáció vonalának gyengesége választ el.”⁴

A beszélőközösségeken belül zajló kommunikációt — megkülönböztetve a családon belüli nyelvhasználatától — nyilvános nyelvhasználatnak nevezhetjük. Célszerű megkülönböztetni továbbá a társadalmi kiscsoportként működő helyi beszélőközösségeket, melyekben a kisebbségi csoport tagjai közötti kommunikáció közvetlen és személyes, valamint a társadalmi nagycsoportként szerveződő országos kisebbségi közösségeket, melyeken belül a kommunikáció jórészt közvetett, s erősen institucionalizált. E kétfajta nyelvi közösség sajátos, problémáit egymástól elkülönítve fogom tárgyalni.

2. Helyi beszélőközösségek

Egy helyi kisebbségi közösség csoportszerveződésének megvannak a nehezen kimutatható „belső” és a jól látható „külső” jellemzői. Az előbbihez tartozik a csoport tagjai közötti — anyanyelvű — interakciók sűrűsége, az, hogy a tagok személyes kapcsolathálózatában a kisebbségi közösséghez való tartozás szelekciós tényezőként működik-e, s hogy a

tagok kulturális, politikai stb. attitűdjei igazodnak-e a csoport normáihoz. A csoportszerveződés külső jele a csoport szervezettsége, közösségként való működésének intézményesülése.

A kisebbségi csoporthoz való tartozás tudatának és érzésének kialakulásában döntő fontosságú, hogy a csoport bizonyos dimenziók mentén különbözzék más csoportoktól. Ahogy Garami Erika és Szántó János fogalmaztak: „Valószínűleg minél inkább rendelkezik egy közösség valamilyen sajátos karakterrel, aminek tudatában van, annál inkább el fogja várni tagjaitól az ehhez való igazodást. Tehát ez esetben is egy szocializációs folyamatról van szó, amely a tagoknak a közösségbe való beilleszkedését szolgálja.”⁵ Ugyanígy: erőteljesen hat az egyén azonoságtudatára, hogy környezetében mások minek tartják, s ez is a megkülönböztethetőség kérdése.

A Magyarországon élő nemzeti kisebbségek esetében a legfontosabb és legegységesebb csoportképző tényező a nyelv. Az azonban, hogy a nyelvnek ilyen rendkívüli jelentősége van a kisebbségi csoportok sajátos karakterének kialakításában, arra utal, hogy a kisebbségek és a velük együtt élő magyarság közötti kulturális, szociális stb. különbségek erőteljesen elmosódtak. Így például 1991 nyarán a Garán élő németek, horvátok és magyarok interetnikus kapcsolatait vizsgálva azt tapasztaltam, hogy a megkérdezettek döntő többsége (87%-a) senkit vagy csak kevés olyan embert ismer a faluban, akinek nem tudja nemzetiségi hovatartozását.⁶ Ennek ellenére a válaszadók többsége szerint sem öltözködésükben, sem arcvonásaikban, sem képességeikben, sem vagyontukban nincs különbség a faluban élő nemzetiségek között. Egyedül a szokások tekintetében érzékeltek különbségeket.

A helyi kisebbségi közösségek (akár falusiak, akár városiak) belső informális szervezettségének mértékéről csak olyan — eddig el nem végzett — kutatások alapján alkothatnánk képet, melyek a kapcsolathálózatok szerveződését és a nyelvhasználati szokásokat összekapcsolva kísérelnék meg feltárni. Egy a nyelvészociológia szempontjait a „network” vizsgálatok adatfelvételi és elemzési eljárásaival kombináló kutatás adhatna csak megközelítőleg pontos választ a témánk szempontjából kulcsfontosságú kérdésre: a nemzeti kisebbségi közösségek tagjai szociológiai és nyelvi értelemben mennyire élnek „etnikus térben”, e közösség határai mennyire élesek?

A helyi nemzeti kisebbségi közösségek intézményi értelemben vett szervezettségéről viszonylag hiteles képet alkothatunk a Magyarországi Kisebbségi Települések Adatbázisában a nemzetiségi klubok és a nem-

zetiségi kulturális egyesületek számáról szóló adatokból.⁷ Ezek szerint 237 nemzeti kisebbségek által is lakott település közül 75-ben működik nemzetiségi klub, 95-ben pedig nemzetiségi kulturális egyesület. E tekintetben az egyes kisebbségek között jelentős eltérések vannak: a legtöbb saját helyi intézménnyel a románok, a legkevesebbel a németek rendelkeznek. A horvátok és a németek határozottan előnyben részesítik a politikamentesebb kulturális egyesületi formát. E szervezetek mind ez ideig bizonyos értelemben a kisebbségi önkormányzatiság pótlékai voltak. Az is a kisebbségkutatás által elhanyagolt kérdések közé tartozik, hogy e helyi kisebbségi intézmények mennyire voltak képesek közösség-szervező, a nyilvános nyelvhasználati szférát kitágító funkciót betölteni.

3. A nyilvános nyelvhasználat jellemzői

A rendelkezésünkre álló adatok, vizsgálati eredmények alapján a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználatának jó néhány jellemzője bemutatható. Mindenekelőtt szót kell ejteni lakóhelyi, munkahelyi, önkormányzati és egyházi nemzetiségi nyelvhasználatról.

A lakóhelyi nyilvános kisebbségi nyelvhasználat problémája sajnálatos módon többnyire kimaradt a kutatók érdeklődéséből, csupán a volt Pest Megyei Tanács 1989-es felmérésének adatai állnak rendelkezésünkre.⁸ Ezek a többi nyelvhasználati szférára vonatkozó adatokhoz képest viszonylag kedvezőek. Arra a kérdésre, hogy ismeretlen emberek között például utazás közben családjukkal vagy barátaikkal használják-e anyanyelvüket, a megkérdezett németek 17%-a és a szlovákok 5,2%-a válaszolta, hogy sohasem. Ezzel szemben egyetlen szerb vagy horvát válaszadó sem akadt, aki sohasem használja nyilvánosan anyanyelvét. Mindez arra utal: kisebb-nagyobb mértékben ugyan, de a kisebbségi nyelvek használata a lakóhelyi nyelvhasználatban tovább él. Ez annál is fontosabb, mert ez a nyilvános, ugyanakkor még a magánszférához tartozó nyelvhasználat — a családon belüli nyelvhasználat mellett — a nyelvi szocializációs tér szerves része, a korai nyelvi szocializáció igen fontos forrása.

A szociológia kemény változóival összevetett munkahelyi nyelvhasználati adataink csak az OIK (volt Állami Gorkij Könyvtár) Nemzetiségi Kutatócsoportja által a baranyai némettség körében végzett 1987-es reprezentatív vizsgálat révén vannak. Ezek igen fontos, s talán általánosítható következtetést tesznek lehetővé. Mivel anyanyelvű munkahelyi

nyelvhasználatnak szinte csak a falusi nyelvi közösségekben zajló mezőgazdasági termelésben találtam nyomát, valószínű, hogy olyan arányban beszélhetünk a magyarországi nemzeti kisebbségek esetében anyanyelvű munkahelyi nyelvhasználatról, amennyire nagyobb vagy kisebb az egyes kisebbségeken belül a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya.⁹

A nemzeti kisebbségi lakosság által is lakott települések önkormányzatainak szóbeli és írásbeli ügyintézésében használt nyelvről a Magyarországi Kisebbségi Települések Adatbázisában találhatunk adatokat. (Az információkat maguk az önkormányzatok közölték, így nem lehetetlen, hogy az összkép kissé rózsásabb a valóságosnál.) Ezek — a még korántsem teljes — adatok csak a nemzetiségi nyelvek használatának tényét rögzítik, a nyelvhasználat intenzitásáról nem tudósítanak.

Mint az 1. számú táblázatról leolvasható, az önkormányzatok szóbeli ügyintézésében a települések közel felében használják a faluban élő nemzeti kisebbségek nyelvét. (Ezt különböző vizsgálatok és megfigyelések is megerősítik.) Látható, hogy ebből a szempontból a németek, románok és szlovákok által is lakott települések között gyakorlatilag nincs különbség. A horvátok által is lakott falvakban viszont a horvát nyelv használata a szóbeli ügyintézésben lényegesen nagyobb arányú, mint a többi kisebbség esetében.

1. táblázat

Nemzetiségi nyelvek használata a települések önkormányzatának szóbeli és írásbeli ügyintézésében

Nemzetiség	Szóbeli ügyintézésben		Írásbeli ügyintézésben	
	település	%	település	%
Horvát	17	59	3	10
Német	61	43	10	8
Román	7	44	—	—
Szlovák	21	43	—	—
Együtt	107	46	15	6

Forrás: OIK Magyarországi Kisebbségi Települések Adatbázisa (Előzetes adatok)

Az írásbeli ügyintézés nyelvhasználatáról szóló adatok megerősítik a várakozásokat, miszerint e területről teljesen kiszorult a kisebbségek nyelvének használata. Ezzel kapcsolatban inkább az okozhat meglepetést, hogy a németek által is lakott települések 8, a horvátok által is

lakott települések 10%-ában az önkormányzatok többnyelvű írásbeli ügyintézésről tudósítottak. A kisebbségek által lakott településeken az *egyházakon belüli nyelvhasználatról* szintén az OIK adatbázisának adataiból alkothatunk képet (2. táblázat). Ezek szerint az istentiszteleteken a falvak közel felében egyáltalán nem használják a kisebbségek nyelvét. Teljesen nemzetiségi nyelvű istentiszteletek csupán 42 településen (18%) vannak. (Az adatok felekezetenkénti bontásban még nem állnak rendelkezésemre.)

2. táblázat
Nemzetiségi nyelvek használata az egyházi szertartásokon
(Százalékértékben kifejezve)

Nyelvhasználat	Horvát	Német	Román	Szlovák	Együtt
Végig folyamatosan	27	9	29	8	18
A liturgia egyes részleteinél is	15	18	23	8	16
Csak énekléskor	27	26	19	11	20
Egyáltalán nem	31	47	29	73	46

Forrás: OIK Magyarországi Kisebbségi Települések Adatbázisa (Előzetes adatok)

Mint a táblázat adataiból kiolvasható, az egyes nemzeti kisebbségek között igen nagy különbségek vannak. Míg például a szlovákok egyházi nyelvhasználatából szinte teljesen kiszorult anyanyelvük (az általuk lakott falvak 73%-ában az istentiszteleteken egyáltalán nem használják a szlovák nyelvet), addig a románok lakta falvak több mint a felében (az általuk nagyobb arányban lakott települések szinte mindegyikében) az istentiszteleteken az éneklésen kívül a liturgia egyes részeinél is vagy éppen végig folyamatosan használják a román nyelvet.

4. Diglosszia

A nyilvános kisebbségi nyelvhasználat e négy területének rövid áttekintése is mutatja, hogy a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek két-nyelvűségében az egyes nyelvi kommunikációs helyzetek jellegének megfelelő funkcionális szétválás figyelhető meg. A formális intézményi nyelvhasználatból kirekesztett kisebbségi anyanyelvek a magánszférába (a családon belüli, illetve a lakóhelyi nyelvhasználat területére) szorultak. A két nyelv használatában kialakult funkcionális szétválást — melyet

meg kell különböztetni a két nyelv bármely nyelvi helyzetben való párhuzamos használatát jelölő bilingvizmustól — diglossziának nevezzük.

A diglosszia eredeti értelme az, hogy egy beszélőközösség tagjai egyazon nyelv két változatát eltérő kommunikációs helyzetekben használják. Ezzel szemben a magyarországi nemzeti kisebbségek két-nyelvűségében két különböző nyelv diglossziás használata érvényesül.

Egy nyelv presztízsét azoknak a nyelvi kommunikációs helyzeteknek a presztízse adja meg, melyekben az adott nyelvet használják. Formális, „rituális” nyelvhasználati szituációkban a hazai kisebbségek tagjai reflexszerűen törekszenek a magasabb presztízssű nyelvi kód használatára, ez azonban nem anyanyelvük standard változata, hanem a többségi nyelv. Ennek megfelelően a diglosszia leértékeli a nemzeti kisebbségek nyelvét, csökkenti a kisebbségek nyelvi státusát.

Egy kisebbségi közösség nyelvi státusa nyilvánvalóan a kisebbség gazdasági, szociális, szociohistoriai státusából is táplálkozik,¹⁰ s hat rá az adott nyelv nemzetközi presztízse is. Mindezekkel együtt az anyanyelv státusa igen fontos abból a szempontból, hogy a kisebbségi csoporthoz való tartozás mennyire lehet büszkeség forrása, mennyire segíti az azonosságtudat kialakítását és fenntartását.

A diglosszia már vázolt eredeti jelentésében — tehát az azonos nyelvi rendszeren belüli változatok funkcionális szétválása értelmében — stabil, évszázadokon keresztül fennmaradni képes jelenség. Ezzel szemben egy más nyelvű nemzeti kisebbség nyelvhasználatában az alacsony presztízssű anyanyelv és a magasabb presztízssű államnyelv nyelvhasználati helyzetek szerinti szétválása szükségképpen a kisebbségi nyelv sorvadásához, elhalásához vezet. Véleményem szerint ennek alapvetően két oka-következménye van: a kisebbségi nyelv funkcionális elszegényedése és a tartós nyelvi alkalmazkodás hatása.

Ha egy nyelvet tartósan csak a lehetséges kommunikációs helyzetek egy szűk körében használnak, e nyelv fejlődése megreked, egyre inkább alkalmatlanná válik sokrétű közlési igények kielégítésére. Ahogy Szende Béla fogalmazott: „A nyelvsajátítás mértéke attól függ, hogy az adott nyelv kognitív és expresszív készleteiből mely elemeknek van/marad meg megfelelő használata és funkciója.”¹¹ Itt nem szeretnék a táj nyelv-irodalmi nyelv szerteágazó problémakörével foglalkozni. Azt azonban jelezni kell, hogy a kisebbségek anyanyelve nyelvük valamilyen dialektusa, tehát egy „korlátozott kód”, mely diglossziás használata miatt szinte egyáltalán nem képes irodalmi nyelvi forrásból megújulni, így lassú

sorvadásra van ítélve. Egyszerű példával illusztrálva: mint korábban láttuk, a kisebbségi nyelvek használata az ipari tevékenységet végző munkahelyekről kiszorult, e nyelvek ipari szókincese tehát egy jóval korábbi (legalább fél évszázaddal ezelőtti) technikai kultúrát tükröz. Mivel ez az ipari szókinces a kidolgozottabb nyelvi kód szókészletével nincs kapcsolatban, a közlési igények egyre több magyar szó átvételét, végül pedig a magyar nyelv használatát teszik szükségessé. (Ez az inkább a pszicholingvisztika, a nyelvészociológia körébe tartozó folyamat természetesen nem ilyen mechanikusan megy végbe.)

A nyelvi alkalmazkodás jelenségét és a kisebbségi nyelvhasználatra gyakorolt hatását Howard Giles leírásából ismerjük.¹² Ennek lényege, hogy két ember találkozásakor erős bennük a készítés a nyelvben, kiejtésben, hangsúlyokban stb. való kölcsönös alkalmazkodásra. (E jelenség pszichológiai gyökerei meglehetősen kidolgozottak.) Ehhez az alkalmazkodáshoz érték- és státuskonnotációk tapadnak. A magasabb presztízsű nyelvhez való alkalmazkodást Giles felfelé irányuló, az alacsonyabb presztízsű nyelvhez való igazodást lefelé irányuló alkalmazkodásnak nevezi. Amikor különböző státusú személyek egymás elfogadását igyekeznek kifejezni, kölcsönösen alkalmazkodnak egymás nyelvéhez; a lefelé irányuló alkalmazkodással szemben, a felfelé irányuló áll a másikon.

Magyarországon azonban a kisebbségi és többségi lakosság közötti kommunikációban a kölcsönös alkalmazkodásnak nyelvi korlátai vannak, mert a magyarok — igen kevés kivétellel — nem beszélnek a velük együtt élő kisebbségek nyelvét. Például ha egy magyar nemzetiségű polgármester egy, a faluban élő horvát családhoz látogat, a „kölcsönös nyelvi alkalmazkodás” nevében horvátul kíván jó napot, de a továbbiakban magyarul társalog a háziakkal.

A nyelvi alkalmazkodás mértékével szociális elfogadást vagy éppen elutasítást is ki lehet fejezni. Amennyiben tehát együtt élő különböző nemzetiségi csoportokhoz tartozó személyek között a „társadalmi elutasítás” mértéke alacsony, úgy feltételezhető közöttük a nyelvi alkalmazkodásra való törekvés. Magyarországon, ahol nem kis részben a nemzeti kisebbségek megkülönböztető sajátosságainak elmosódása miatt a magyarság és a kisebbségek közötti társadalmi távolság igen csekély, az alkalmazkodás a sajátos nyelvhasználati kontextusban a magyar nyelv pozícióit erősíti.

5. Országos beszélőközösségek

A továbbiakban a nyilvános kisebbségi nyelvhasználatnak olyan szférájáról lesz szó, amely nincs, illetve — kevésbé bombasztikusan fogalmazva — csak csírájában van meg. Ez nem más, mint az egyes nemzeti kisebbségek országos közösségi életének terepuma.

A helyi beszélőközösség elképzelhető spontánul szerveződő nyelvi-interakciós mezőként, melyet az intézményesülés bizonyos formái felerősíthetnek, de ez nem feltétele létrejöttüknek. (Az intézményesülésnek azokban a falvakban van nagy jelentősége, ahol a kisebbségek számára alacsony, s ahol nem szegregáltan települtek.) Ezzel szemben az egész kisebbségi közösség vagy regionális tájnyelvi csoportok szintjén spontán módon, a mindennapi érintkezés talaján nem alakulhat ki működő beszélőközösség. Ennek alapvető feltétele az intézményesülés.

Magyarországon évtizedeken keresztül olyan kormányzati-politikai rendszer működött, mely fennmaradása érdekében többek között megakadályozta az alulról építkező közösségszerveződést — a nemzeti kisebbségeket is. Emiatt e kisebbségek nem vagy csak alig rendelkeznek az önkormányzatiság szervezeti kereteivel, az egész közösségre ható érdekképviseleti, kulturális, gazdasági stb. szervezetekkel. A megújulás halovány jeleit mutató, de gyéren csordogáló nemzetiségi tömegkommunikáció a legnagyobb jóindulattal sem tekinthető kommunikációs hálózatnak.

A magasabb szintű csoportszerveződés kapcsolatot teremthetne a helyi közösségek között, s közben olyan nyelvhasználati szituációkat is teremthetne, amelyekből a kisebbségek anyanyelvhasználatára már kiszorult. Például 1990 nyarán Szombathelyen a gradistyei horvátok regionális szervezetének alakuló ülésén a felszólalók anyanyelvüket használták. Ez is azt jelzi, hogy az ilyen típusú szervezetek létrejötte, demokratikus és rendszeres működése a korábbinál összehasonlíthatatlanul több ember számára tenné lehetővé az anyanyelvén folyó közéleti szereplést.

A csoportszerveződés intézményesülésének másik igen fontos hatása lehetne, hogy biztosíthatná értelmiségi foglalkozások űzését a saját nyelvi közösségen belül. A közösségi intézmények létrejötte a városokban egyrészt az értelmiség megtartása szempontjából lenne fontos, másrészt pedig az asszimilációs hatásoknak leginkább kitett városi kisebbségi lakosság számára biztosítana „etnikus fogódzókat”.

Bár ígéretem szerint nem foglalkozom az irodalmi nyelv-táj nyelv problémával, mégiscsak idekívánkozik egy gondolat. Az egyes kisebbsé-

gek egészét magában foglaló működő beszélőközösség egyik legfontosabb „értelme” az lenne, hogy erősíthetné az irodalmi nyelvnek a tájnyelvek közötti közvetítő szerepét. Így egyfelől helyreállítaná a kidolgozott és kidolgozatlan nyelvi kódok közötti szerves kapcsolatot, másrészt az oktatás során szerzett nyelvi tudást hasznosítaná.

Véleményem szerint az akkulturáció kérdésében is a magas szintű közösség szerveződés, illetve beszélőközösség kialakulása a legfontosabb. Az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb tanulsága, hogy a nemzeti kisebbségek etnokulturális folytonossága nem akkor marad meg, ha képesek megőrizni kulturális örökségüket, hanem ha ezen örökség bázisán képesek folyamatosan saját kultúrájukat „termelni”. A kisebbségek kulturális arculatát nem lehet csupán egy szociológiai és gazdasági alapját vesztett népi kultúra hagyományait ápolva őrizgetni, mert így „máságuk” — mely nélkülözhetetlen a csoport határainak kijelöléséhez — csupán a vasárnap délelőtti kóruspróbán lesz érzékelhető. E kulturális sajátosságok adaptív újratermelése közösségi tevékenység; családi körben teremtett kultúra éppúgy nincs, mint családi körben megőrzött anyanyelv. A közösségek egésze hivatott fenntartani és működtetni azokat az intézményeket, melyek kultúrateremtő tevékenysége nélkülözhetetlen: színházakat, kiadókat, sajtót stb.

Az asszimiláció vagy integráció dilemmájának is a nemzeti kisebbségek csoportképződése a lényege. Egy társadalomba integrálódni tudniillik csak egy szervezett, autonóm közösség képes. A „beilleszkedés” individuális útjai kérelmezhetetlenül asszimilációhoz vezetnek.

Jegyzetek

- 1 Giles-Bourhis-Taylor, 1977.308.
- 2 „A csoportszerűsítés különböző fajtáinak következményeit és a különböző fajták erősségét állandóan vizsgálják. Különösen ott aktuális ez a vizsgálódás, ahol az „akkulturálódás” és a társadalmi változások folyamatai lehetetlenné, teszik, hogy azonos értékeket és viselkedésmódokat lehessen fölteni a legtöbb egyén esetében, akiket egyébként valamiképpen azonos csoportba tartozónak tekintenek.” (Szende, 1984. 11.) „Egy külön kutatás tárgya lehet, hogy mik azok — a közösség történetében rejlő — okok, amelyek lehetővé tették a nemzeti tradíciók megőrzését.” (Garami-Szántó, 1991. 43.
- 3 Terestyéni, Kézirat é. n. 4.
- 4 Gumperz, 1975. 151.
- 5 Garami-Szántó, 1991. 51.
- 6 A válaszokat nemzetiségenként összesítve az derült ki, hogy leginkább a horvátok tartják számon a falubeliek származását, 54%-uk senkit sem ismer, akinek ne tudná

nemzeti hovatartozását. Legkevésbé a magyarok bizonyultak tájékozottnak, 26%-uk sok olyan embert ismer a faluban, akinek nem tudja nemzetiségét.

- 7 E tanulmány írásakor az Országos Idegennyelvű Könyvtár Nemzeti Kutatócsoportja által működtetett adatbázisból csupán néhány nyers, előzetes adat áll rendelkezésemre, s csak azon településekre, melyek adatai 1991. december közepéig beérkeztek.
- 8 Marosvölgyi, 1990. 15.
- 9 Radó, Kézirat 1991. 36-37.
- 10 Ahogy azt Susan Gal megfigyelte, a felsőöri magyarok közül azok használják a legtöbbet anyanyelvüket, akiknek kapcsolathálózatában a mezőgazdaságban dolgozó emberek vannak túlsúlyban. Ez esetben tehát — s a munkahelyi nyelvhasználatról fentebb elmondottakat figyelembe véve a hazai nemzeti kisebbségek esetében is — a kisebbségi nyelv használata alacsony szociális státushoz tapad. Gal kutatásai azt dokumentálják, hogy amennyiben az etnikai-nemzeti határok réteghatárokkal esnek egybe, a felfelé irányuló mobilitás szinte automatikusan nyelvcsere-t idéz elő. (Gal, 1991.)
- 11 Szende, 1984. 16.
- 12 Giles-Bourhis-Taylor, 1977.

Irodalom

- Angelusz Róbert — Tardos Róbert: Kulturális-kommunikációs rétegződés. *Szociológia*, 1987.2.
- Bernstein, B.: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, 1975.
- Ferguson, Ch.: Diglossia. In: *Társadalom és nyelv...* Budapest, 1975.
- Gal, S.: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1991.1.
- Garami Erika — Szántó János: *Magyarországi szlovákok. Kutatási jelentés*. Budapest, 1991. TÁRKI Gyorsjelentések 5.
- Giles, H. — Bourhis, R. Y. — Taylor, D. M.: Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. In: *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*, (szerk.: H. Giles) London, 1977.
- Győri-Nagy Sándor: Nyelvállapot és nemzetiség-tudat Brennebergbánya (Brenneberg) németajkú lakossága körében. In: *A magyarországi nemzetiségek kulturális tudati jellemzői* Budapest, 1985.
- Gumperz, J. G.: A nyelvi közösségek típusai. In: *Társadalom és nyelv...* Budapest, 1975. Gondolat.
- Marosvölgyi Lajos: Egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. (A Pest megyében élő nemzetiségek helyzete.) In: *Együttélés. Tanulmányok a Pest megyei nemzetiségek köréből* (szerk.: Tarján G. Gábor) Budapest, 1990.
- Radó Péter: Nyelvhasználat és nyelvi szocializáció a magyarországi horvátok között. In: *Dodola. Tanulmányok a magyarországi horvátokról* (szerk.: Tarján G. Gábor) Pécs, 1990.
- Seewann, G.: A nyelv és hagyomány megőrzésének lehetőségei. In: *Regio* 1990. 2.
- Szende Béla: *Módszertani előtanulmány a nemzeti nyelv és tudat vizsgálatához* (Kézirat.) 1984. OIK Nemzeti Dokumentáció Kézirattára.
- Tajfel, H.: *The Social Psychology of Minorities*. 1978. Minority Rights Group, Report No. 38.
- Terestyéni Tamás: *Elméleti-módszertani szempontok a nemzeti tudat vizsgálatához*. (Kézirat.) OIK Nemzeti Dokumentáció Kézirattára.

PÉTER RADÓ

THE PUBLIC USE OF MINORITY LANGUAGES
IN HUNGARY

The particular characteristics of language and language use are among the most significant causes underlying the assimilation of national minorities in Hungary. This study analyzes the public use of minority languages — outside the family — on the local and national levels. In the absence of local survey data, the author analyzes the statistics of minority cultural organizations, the language use survey data of Pest county, and the data base of minority settlements. On these grounds, the author concludes that in minority communities, minority languages are used close to 50% of the time in vocal administration and minimally in written administration. There is a serious lack of linguistic assimilation in the dual-glossary use of the native language and the majority Hungarian language. In other words, the native language is used in some areas of everyday life, whereas forming a dichotomy in an individual's glossary. On the national communities that could increase the autonomous minority communities' chance for integration in the assimilation-integration dilemma.

MAGYAR ÉS NÉMET KISEBBSÉGEK
KELET-KÖZÉP EURÓPÁBAN*

HOLGER FISCHER

A magyarországi németek 20. századi
társadalmi-gazdasági átalakulásának
térbeli aspektusai

1. Bevezetés

Közismert, hogy Magyarországon a társadalom a 20. században mélyreható társadalmi-gazdasági változáson esett át. Míg 1920-ban az aktív keresők 56,7%-a dolgozott a mezőgazdaságban és csupán 19,2%-uk az iparban, addig 1980-ban a megfelelő értékek 20,6%-ra, illetve (az építőiparral együtt) 40,8%-ra változtak. 1920-ban mindössze a lakosság 19,3%-a élt városokban, 1980-ban már 53,6% (1990-ben 63,0%). Kézenfekvő, hogy ez a folyamat a Magyarországon élő kisebbségeket ugyanilyen mértékben érinti. Ugyanakkor feltételezhető, hogy az ismert politikai hatások, mint például a kényszerkotelepítések, a lakosságcsere és a politikai kiközösítés mellett a kisebbségek települési formáinak térbeli adottságai is lényegesen hatottak azok társadalmi-gazdasági átalakulására, valamint nemzetiségi azonosságtudatára. Ebben az értelemben bizonyosan nem téves a feltevés, hogy a tömbszerű formában és jelentős többségként letelepedett nemzetiségek azonosságukat, nemzetiségi öntudatukat és gazdasági-társadalmi szerkezetüket inkább megtudták őrizni, mint például a szigethelyzetben (szétszórta) vagy nagyon kis létszámú kisebbségként letelepedett nemzetiségek. De ugyanígy igaz lehetne az ezzel ellentétes feltevés is, nevezetesen, hogy éppen a szélsőségesen kisebbségi helyzetben letelepedett csoportok igyekeznek a leg-erősebben elzárkózni, leválni az általános fejlődésről, ezek törekszenek társadalmi szerkezetüket környezetükkel szemben megőrizni. Az alábbi

* A Regio-könyvek sorozatban ez évben megjelenő *Magyar és német kisebbségek Kelet-Közép-Európában* című tanulmánykötetben az itt közölt két tanulmány teljes statisztikai mellékletét és jegyzetapparátusát közreadjuk.

cikknek az a célja, hogy kísérletet tegyen a magyarországi német nemzetiség példája alapján rámutatni az 1920-1980 közötti időszakban végbement társadalmi-gazdasági szerkezetváltozás néhány térbeli aspektusára.¹

2. A módszer

A magyarországi németek társadalmi-gazdasági szerkezetében végbement változásnak és térbeli aspektusainak teljes körű statisztikai megragadásától az ezzel együtt járó hatalmas adatmennyiség miatt ezen cikk keretében egyelőre eltekinttünk. Egy ilyen vizsgálat 1920-ban megközelítőleg ezer településen 551 211 magyarországi német, 1980-ban pedig még mindig 407 településen 137 590 magyarországi német (a tanácsi minősítés alapján) adatait kellett volna figyelembe vegye. Ide tartozik még az a probléma is, hogy a népszámlálások adatai az eltérő kritériumok következtében nem minden esetben hasonlíthatók közvetlenül egymással össze, illetve az, hogy bizonyos adatok nem állnak rendelkezésünkre minden egyes népszámlálásból a települések szintjén.

Ezért az 1920-as népszámlálás és annak Jakob Bleyer 1928-ban elvégzett kartografikus feldolgozása, (*Deutsche Siedlungen in Rumpf-Ungarn 1920*)² alapján bizonyos települési szerkezetek figyelembevételével kiválasztottunk 64 települést összesen 73 291 német lakossal, ami az 1920-as magyarországi német lakosság 13,3%-ának felel meg. Ezen településeken az 1980-as népszámlálás még mindig 13 396 magyarországi németet mutatott ki, vagyis 9,7%-ot a tanácsi minősítés, illetve 10,9%-ot az anyanyelv kritériuma alapján.

A 64 település kiválasztása során úgy jártunk el, hogy először három eltérő települési módot különböztettünk meg:

- I. Határhelyzet a német nyelvű ausztriai góchoz képest (Győr-Sopron és Vas megye települései);
- II. Góchelyzet (Baranya, Tolna és Veszprém megye települései);
- III. Szigethelyzet (szórványhelyzet) (Somogy, Tolna és Veszprém megye települései) továbbá úgy, hogy minden egyes települési típusnál különböző német lakossági aránnyal rendelkező települések szerepeljenek, mégpedig 1. 80% fölött, 2. 20 és 50% között, valamint a 3. 20% alatt.

Végezetül ügyeltünk arra, hogy a legnagyobb német lakossági aránnyal rendelkező megyéket (Moson megye: 39,0%, Baranya megye: 37,4%, Tolna megye: 28,6%) figyelembe vegyük.

Az alábbi 1. táblázat valamint a térkép a vizsgált települések megoszlásáról tájékoztat, az imént felsorolt térbeli települési szerkezettel összefüggésben:

1. táblázat: A vizsgált települések megoszlása

	I. Határhelyzet	II. Góchelyzet	III. Szigethelyzet	Összesen
1. >80%	8	17	7	32
2. 20-50%	4	7	5	16
3. <20%	3	8	5	16
összesen	15	32	17	64

E helyütt nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy ez a vizsgálat olyan előtanulmány, amely egy bizonyos statisztikai válogatáson alapul, ez viszont úgy lett kialakítva, hogy az egyes eredmények a szükséges óvatossággal általánosíthatók legyenek.

3. A magyarországi németek számának alakulása

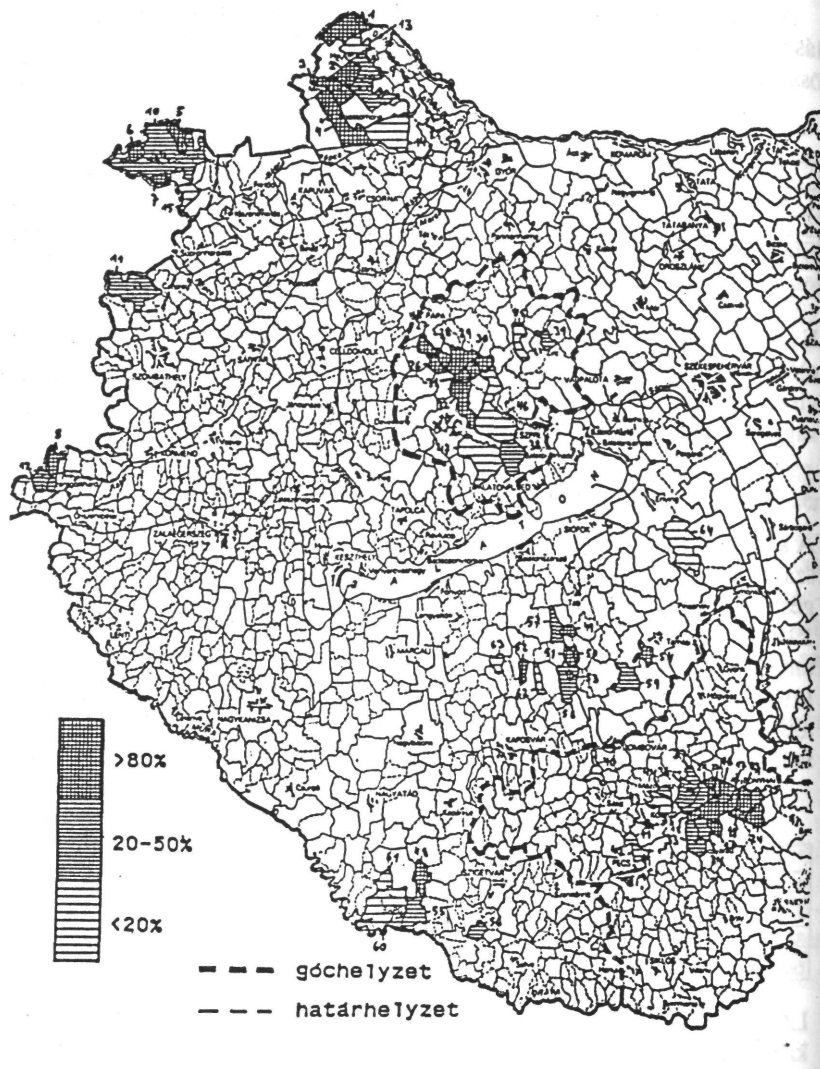
A következőkben megkísérelünk részletes áttekintést adni a magyarországi németek számának alakulásáról, a térbeli aspektusokkal összefüggésben.³ Az 1920-as helyzetet összefoglalóan a 2. táblázat mutatja. 1910-hez képest a meghatározó területi és népességvesztés ellenére, amelyet a trianoni békeszerződés okozott, sem az abszolút számokat (1910: 72 983, 1920: 73 291), sem a német nemzetiség viszonylagos arányát tekintve (1910:51,1%, 1920:52,0%) nem következett be lényegi változás.

2. táblázat: A német népesség aránya 1920-ban (%-ban)

	I. Határhelyzet	II. Góchelyzet	III. Szigethelyzet	Összesen
1. >80%	91,2	90,7	91,9	91,1
2. 20-50%	24,1	43,3	32,9	36,4
3. <20%	11,7	11,9	13,3	12,3
összesen	63,3	52,2	39,7	52,0

Lényegében igaz ez az egyenként a fenti 2. táblázatban feltüntetett kategóriákra is. Az itt figyelembe vett települések közül 1920-ban 9 volt törpotelepülés (500-nál kevesebb lakos), 14 apróközség (500-1000), 32

1. térkép: A vizsgált települések megoszlása

kisközség (1000-3000), 5 középközség (3000-5000), 1 nagyközség (5000-10 000), egy sem volt közülük óriásközség (10 000), 3 pedig város volt.

Ezzel szemben 1930-ban 1920-hoz képest a magyarországi német lakossággal kapcsolatban világosan érezhető változásokat mutathatunk ki. Míg a vizsgált 64 település összlakosságának száma ebben az időszakban 150 219-ről (a városok nélkül 93 043-ról) 156 633-ra (97 224) nőtt, a magyarországi németek száma abszolút értelemben közel 9000-rel (4000-rel) csökkent, mégpedig 73 291-ről (48 394), illetve 64 036-ra (44 527), ahol is csupán a több mint 80%-os német lakossági aránnyal rendelkező települések kategóriája nem szenvedett semmilyen vagy csak csekély veszteséget. A százalékos visszaesés 12,6%-os (városok nélkül 8,0%-os), és csak csekély mértékben van alatta a magyarországi teljes német lakosságra érvényes 13,2%-os (9,8%-os) értéknek.

A vizsgált települések kivétel nélkül tetemes elvándorlási veszteséget mutatnak fel, az elvándorlási veszteség 5,3%-os összértéke magasán az országos 0,9%-os érték fölött áll, és még a Dunántúlra jellemző 5%-os adatot is meghaladja. Mivel ráadásul a több mint 80%-os {1920} német lakossági arányt felmutató települések átlagon fölüli elvándorlási veszteséget mutatnak (I. Határhelyzet: 7,5%, II. Góchelyzet: 7,1%, III. Szigethelyzet: 5,2%), ezt a magyarországi német népesség nagyobb mobilitásának és városiasodásának, ám egyidejűleg a nemzetiségi azonosság részleges elvesztésének bizonyítékaként foghatjuk fel, mivel ugyanebben az időszakban országosan a városokban élő németek száma és aránya 21,4%-ról 17%-ra esett vissza. Sajnos a népességmozgásra vonatkozó megfelelő adatok az 1930-as népszámlálás adatainak publikációiban nincsenek feldolgozva a nemzetiségekre nézve. A 3. táblázat az 1930-as helyzetet mutatja be.

3. táblázat: A német lakosság aránya 1930-ban (%-ban)

	I. Határhelyzet	II. Góchelyzet	III. Szigethelyzet	Összesen
1. >80%	88,1	89,0	70,8	85,7
2. 20-50%	10,9	30,1	22,5	24,3
3. <20%	7,4	8,8	6,1	7,6
összesen	59,6	47,6	27,6	45,8

A német lakosság aránya összességében 6,2 százalékponttal csökkent, ahol is a legnagyobb visszaesés, egyenként 12,1%-kal a 20-50%-os lakossági arányú, továbbá a szigethelyzetű települések esetében mutatható ki,

miközben ugyan valamennyi más térbeli kategóriára is visszaesés jellemző, de lényegesen csekélyebb mértékben. A településföldrajzi megoszlásra nézve gyakorlatilag nem jelentkeztek változások.

A magyarországi német lakosság második világháború utáni létszámának alakulását illető kutatások tekintetében — legalábbis a községek szintjén — komoly módszertani problémák adódnak, mert a publikált népszámlálási adatok a települések szintjén rendszerint semmiféle nemzetiség-specifikus adatot sem tartalmaznak. Csupán szolgálati használatra állították össze 1983-ban az 1980-as népszámlálás anyagából a tanácsi minősítés módszere alapján megszerzett adatokból a nemzetiségi településekre vonatkozó részt.⁶

A már korábban Baranya megyében kipróbált tanácsi minősítési módszer alapján a nemzetiségeket községi szinten egy bizottság sorolta be csoportokba az anyanyelv és a beszélt nyelv, az ősök nemzetiségi hovatartozásának kritériumai és még néhány további tényező szerint. Ezt az adatfelvételt 1980-ban azonban csak azon az összesen 506 vidéki településen végezték el, amelyekben a nemzetiségek száma és aránya 1941-ben elérte a 200 személyt, illetve a 10%-ot. Városokat nem vontak be a vizsgálatba. A tanácsi minősítés adatgyűjtési módszerével 407 német lakossággal rendelkező településen kiterjedt a magyarországi német lakosság 63,6%-ára azok esetében, akik az 1980-as népszámlálásnál a németet adták meg anyanyelvként.⁷

A jelen vizsgálatra nézve ez azzal a következménnyel járt, hogy a vizsgált települések száma 45-re csökkent. Nem lehetett többé figyelembe venni 4 várost, további 3 települést, amelyeket időközben városokhoz csatoltak, egy települést, amit egy másikhoz csatoltak, valamint 11 községet, amelyek a fent említett adatgyűjtésből a korábban már felsorolt tartalmi-szerkezeti okoknál fogva kimaradtak, s amelyek esetében ezért feltehető, hogy a német lakosság száma a nullához közeledik.

Az ezen vizsgálathoz alapul szolgáló mintafelvétel ennek ellenére az 1980-as népszámlálás anyanyelv szerinti megkülönböztetése szerint 3389 német (10,9%), az 1980-as tanácsi minősítés adatgyűjtése szerint pedig 13 396 német (9,7%), illetőleg a 407 település közül 45 (11,1%) adatait tartalmazza.

A magyarországi német lakosság számának országosan erős csökkenése közismert tény. Az anyanyelv kritériuma alapján 1930-ban még 478 630 személyt jegyeztek fel, 1960-ban már csak 50 765-öt, 1980-ban pedig csupán 31 231-et, illetve 137 590-et a tanácsi minősítés alapján,

vagyis az országos létszám, ha 1920-at 100-nak tekintjük, 86,8%-ra (1930), 9,2%-ra (1960) és 5,7%-ra (1980), illetve 24,9%-ra (1980, tanácsi minősítés) csökkent.

A mintafelvétel településeinek csökkenése nem olyan nagy, mint országos átlagban, mértéke a tárgyalt években (1920 = 100) 87,4% (1930), 11,2% (1960), 7,3% (1980) és 28,8% (1980, tanácsi minősítés), vagy 1-4 százalékkal alacsonyabb annál. A települési kategóriákat tekintve a legsúlyosabb veszteségeket a határhelyzetű és a szigethelyzetű (szórvány) települések mutatják, valamint azon góchelyzetű települések, amelyek 1920-ban 20%-nál kisebb német népességi aránnyal rendelkeztek, miközben azon góchelyzetű települések vesztesége, amelyek 1920-ban 80%-nál magasabb, illetve 20-50% közötti arányt mutattak, csak az átlagon aluli értékeket mutat.

Vagyis, az anyanyelv kritériuma alapján az 1920-1980 közötti időszakban a német lakosság számának csökkenése a Baranya megyei gócszerű települési terület kivételével szinte minden községben meghaladja a 95%-ot. A tanácsi minősítés szempontjai szerint a helyzet valamivel kedvezőbb, itt a legnagyobb csökkenés mindenekelőtt az Ausztriával határos határhelyzetű településeken figyelhető meg, valamint azon góchelyzetű településeken, amelyek 1920-ban a legmagasabb német népességi arányt mutatták. Míg 1960-ban az anyanyelv kritériuma alapján 10%-ot meghaladó népességi arány csak néhány településen, mindenekelőtt a Baranya megyei gócsokban volt kimutatható, 1980-ra ez a helyzet még tovább rosszabbodott. Mindenesetre, mint fentebb már említettük, a tanácsi minősítés szempontjai szerinti arányok (5. táblázat) ennél lényegesen magasabbak, aminek eredményeképpen az itt választott mintafelvétel német népességének területi megoszlása jelenleg a következő képet mutatja:

4. táblázat: A német népesség aránya 1980-ban (a tanácsi minősítés szerinti %-os megoszlásban)

	I. Határhelyzet	II. Góchelyzet	III. Szigethelyzet	Összesen
1. > 80 %	10,7	42,3	50,7	28,5
2. 20-50%	1,7	21,4	9,3	14,0
3. < 20 %	0,2	0,6	0,0	0,3
összesen	5,8	26,1	19,2	16,9

A legfeltűnőbb, hogy ezen szempontok szerint is nagyon alacsony az arány az Ausztriával határos településeken, miközben egy egész sor

szigetszerű település, mindenekelőtt Somogy megyében jelentős mértékben meg tudta őrizni magasabb arányszámait. Lényeges különbség mutatkozik a két gócszerű települési terület között Veszprém, illetve Baranya és Tolna megyében. Veszprém megyében az 1920-ban elért 80% fölötti értékek homogén módon 40-60%-ra csökkentek, miközben Tolna és Baranya megyében azok a települések, amelyek 1920-ban 80% fölötti német népességi aránnyal rendelkeztek, ma faluról falura a legelőbb adatokat mutatják 5%-tól 90% fölé terjedő mezőben.

A települések méreteire nézve az a kép mutatkozik, hogy különösen a kistalvákat érinti a magas eróziós folyamat, amelyekben 1000-3000 ember él. Az 1920-as 32 helyett 1980-ban már csak 16-ban mutatnak ki németeket. Alaposan megnőtt ezzel szemben a törpefalvak száma: a korábbi 9-ről 14-re emelkedett, ráadásul 4 egykori törpefaluban ma nincsen német népességrész.

Az 1980-as tanácsi minősítésnek annyiban van különös jelentősége, hogy az nem csupán a nemzetiségek lakossági számadatait mutatja ki, hanem ezen túlmenően a nemzetiségi népességet három csoportba sorolta, ami világos utalásként enged következtetni a nemzetiségi azonoság állapotára. Ez a következő kategóriákat különbözteti meg:

- egyértelműen nemzetiség
- kevert, de nyelviileg nem asszimilált nemzetiség
- kevert és nyelviileg asszimilálódott nemzetiség.

A Magyarországon található valamennyi nemzetiség együttesen a következőképpen oszlik meg a fenti három kategória szerint:

5. táblázat: Az 1980-as tanácsi minősítés kategóriái

	valamennyi nemzetiség		németek	
	abszolút	%	abszolút	%
egyértelműen nemzetiség	136 636	52,0	65 969	47,9
kevert, nyelviileg nem asszimilált	58 066	22,1	30 449	22,1
kevert, nyelviileg asszimilált	67 998	25,9	41 172	29,9
összesen	262 700	100,0	137 590	100,0

Ezek a számok világosan mutatják, hogy a német nemzetiség saját azonoságát illetően lényegesen rosszabb helyzetben van, mint a többi nem-

zetiség. Az egyértelműen nemzetiségként besorolt személyek száma világosan alatta van az átlagnak, a kevert és nyelviileg asszimiláltként besoroltak száma pedig lényegesen meghaladja azt.

Az itt vizsgált mintafelvételekből az alábbi kép következik: 54,9% tartozik az egyértelműen nemzetiségi kategóriában, 22,8% a kevert, de nyelviileg nem asszimilált csoportba, valamint 22,2% a kevert és nyelviileg asszimilált nemzetiség csoportjába. Vagyis ez az összkép világosan pozitívabb, mint ami országos átlagban a német nemzetiségre érvényes.

A részletes térbeli elemzés során érdekes különbségek figyelhetők meg:

- Az 1920-ban 80% fölötti részesedést mutató települések általában magasabb részesedést mutatnak az egyértelműen nemzetiségi kategóriában, és alacsonyabb részesedést a kevert és nyelviileg asszimilált nemzetiség kategóriájában, mint azok a települések, amelyek 1920-ban alacsonyabb német lakossági aránnyal rendelkeztek. Az erre vonatkozó értékek 63,8%-ot és 9,9%-ot mutatnak.
- Az 1920-ban 80% fölötti részesedést mutató települések között különösen a góchelyzetűek mutatják a legmagasabb értékeket az egyértelműen nemzetiség kategóriájában 68,8%-kal és csupán 7,3%-ot a kevert, nyelviileg asszimilálódott nemzetiség kategóriájában.
- Ez különösképpen igaz Baranya megye góchelyzetben lévő települései esetében, amelyek magasabb értékeket mutatnak, mint Veszprém megye települései.
- Az 1920-ban 20-50% közötti, illetve 20% alatti részesedést mutató települések esetében a kevert, nyelviileg asszimilált nemzetiség a jellemző, melynek értékei 57,3%-tól 63,8%-ig terjednek.
- Különösen feltűnő ez a tény a megfelelő góchelyzetű települések esetében, s ez bizonyíték arra nézve, hogy ezekben a körzetekben, a s/élek közelében a nemzetiségi azonoságérzés erősen csökken.
- Figyelemre méltónak tűnik, hogy a szigelhelyzetű települések az egyértelmű és a kevert, nyelviileg nem asszimilált kategóriákban (együttesen 79,0%) jelentéktelen mértékben magasabb értékeket mutatnak, mint a góchelyzetben lévők (együttesen 75,3%), ám ugyanakkor az egyértelműen nemzetiségi csoport nagysága itt alacsonyabb, mint a góchelyzetű településeknél.
- A határhelyzetben lévő településeknél a kevert, de nyelviileg még nem asszimilált nemzetiség aránya 41,6%-kal különös jelentőséggel bír, ahol is az egyértelműen nemzetiségi és a nyelviileg asszimilált kategó-

riák minden esetben világosan a többi térbeli kategória értékei alatt szerepelnek.

A főttebb már említett 1990-es népszámlálás adatai, amelyek az 1980-as tanácsi minősítés által feldolgozott településekre nézve nyomtatásban rendelkezésünkre állnak,⁹ mind országosan, mind a mintavétel településeire nézve jónéhány meglepetést tartalmaznak.

Az 1990-es népszámlálás eredményeként valamennyi, a tanácsi minősítés által feldolgozott település adataira nézve megállapítható, hogy a németek száma 1980 és 1990 között az anyanyelv kritériuma alapján 14,8%-kal, 19 072-ről 21 893-ra növekedett, a nemzetiség kritériuma alapján pedig egyenesen 231,7%-kal 5252-ről 17 421-re nőtt. Ezáltal a német nemzetiség lényeges eltérést mutat Magyarország valamennyi más nemzetiségéhez képest, amelyeknek száma mindkét kritérium alapján világosan csökkent.

6. táblázat: A német lakosság számának növekedése/csökkenése 1960-1990 között

	Anyanyelv		Nemzetiség	
	1980-1990 1980=100	1960-1990 1960=100	1980-1990 1980=100	1960-1990 1960=100
I. Határhelyzet				
1. >80%	103	51	123	835
2. 20-50%				
3. <20%	82	129	67	0
összesen	103	51	122	768
II. Góchelyzet				
1. >80%	97	70	261	580
2. 20-50%	151	167	267	607
3. <20%	100	9	0	0
összesen	105	80	262	578
III. Szigethelyzet				
1. >80%	39	16	550	83
2. 20-50%	22	6	50	13
3. <20%				
összesen	38	14	383	67
Mindösszesen	102	70	237	515

A jelen vizsgálat alapjául szolgáló mintavétel településeire nézve a fenti 6. táblázat szerint hasonló eredmény mutatkozik, de annál differenciáltabban. Az anyanyelv kritériuma alapján a német nemzetiség növekedése 1980-1990 között lényegesen alacsonyabb, s ez mindenekelőtt azon

góchelyzetű települések növekedésére vezethető vissza, amelyek 1920-ban 20 és 50% közötti német lakossági aránnyal rendelkeztek. Ezzel szemben, különösen a szigethelyzetű települések, jelentős csökkenést mutatnak. 1960-hoz képest a mintavétel valamennyi településének adataira nézve mintegy 30%-os csökkenés állapítható meg.

A nemzetiség kritériumára vonatkozóan ezzel szemben a német lakosság jóval jelentősebb növekedése mutatható ki. 1980-hoz képest a német nemzetiség 137%-kal növekedett, 1960-hoz képest pedig 415%-kal nőtt. Magas növekedés mindenekelőtt a góchelyzetű településeken figyelhető meg. Vagyis megállapítható, hogy 1990-ben 1980-hoz képest egyrészt az anyanyelv ismerete stagnált, vagy csak csekély mértékben növekedett, a szigethelyzetben kifejezetten visszaesett, és 1960-hoz képest szinte minden települési kategóriában csökkent, miközben a német nemzetiséghez való tartozás vállalása ugyanebben az időszakban meglepő mértékben megnőtt.

7. táblázat: A nemzetiség — anyanyelvi viszony a német népesség esetében

	1960	1980	1990
I. Határhelyzet			
1. >80%	1 : 43,2	1 : 2,8	1 2,2
2. 20-50%	—	—	—
3. <20%	1: 4,3	1:4,3	1 4,5
összesen	1:42,0	1:2,6	1 2,3
II. Góchelyzet			
1. >80%	1 10,3	1 3,4	1 1,3
2. 20-50%	1 5,7	1 2,8	1 1,6
3. <20%	1 8,8	1 1,5	1 5,0
összesen	1 9,5	1 3,3	1 1,3
III. Szigethelyzet			
1. >80%	1:12,9	1: 9,8	1 1,0
2. 20-50%	1: 2,2	1:2,3	1 1,0
3. <20%	—	—	—
összesen	1: 4,5	1:3,2	1 1,0
összesen	1: 10,4	1:3,2	1 1,4
A tanácsi minősítés településein együttesen:			
németek	1: 8,7	1 3,6	1 1,3
szlovákok	1: 2,1	1 1,6	1 1,2
románok	1: 1,2	1 1,2	1 1,1
délszlávok	1: 2,0	1 1,4	1 1,2

A mintavétel településein éppúgy, mint országosan, ennek ellenére a németek száma az anyanyelv kritériuma alapján (3202) még mindig a nemzetiség kritériuma (2287) fölött áll. Ezt a tényt világosan mutatja ki a 7. számú táblázat, amely a mintavétel településein a nemzetiség és az anyanyelv viszonyát ábrázolja az 1960-as, 1980-as és 1990-es adatok összehasonlításával.

Figyelemre méltónak tűnik továbbá az a körülmény, hogy nem minden német beszél ténylegesen németül azok közül, akik magukat német nemzetiségűnek vallották. Azon német nemzetiség aránya, amely nem beszél németül, a mintavétel esetében 4,2%-ra rúg. Ennél lényegesen magasabb arányok mutathatók ki a szigethelyzet településein (6,5%), továbbá mindkét 50% alatti településkategória településeiben.

4. Az aktív keresők népgazdasági ágankénti szerkezetének fejlődése a magyarországi németek esetében

A magyarországi németek esetében az aktív keresők szerkezetének fejlődését az 1920-1980 közötti időszakban kutató vizsgálat a szűkebb térségben, vagyis a települések szintjén, még komolyabb módszertani problémákba ütközik, mint a fentebb elvégzett, létszámuk fejlődését kutató térbeli vizsgálat. A fő probléma az, hogy az 1920-ra és 1930-ra vonatkozóan publikált népszámlálási adatok csupán megyei szinten kapcsolják össze a nemzetiséget és az aktív keresők szerkezetét, népgazdasági áganként, a települések szintjén ezt nem teszik meg.¹⁰ Ehhez hasonló összekapcsolás csupán a tapácsi minősítés 1980-as adataiban fordul elő. Egy további alapprobléma abban nyilvánul meg, hogy éppen a gazdasági adatok esetében lényeges, népszámlálásról népszámlálásra változó módosításokat ejtettek a nomenklatúrán, ami alapvetően megnehezíti az adatok összehasonlítását. Ennek okán az 1920-as és 1930-as megfigyeléseket illetően csupán megközelítő értékeket vehetünk figyelembe. Az alapvető szerkezeti adatokat az 1920-as évre a 8. számú táblázat foglalja össze.

8. táblázat: Az aktív keresők szerkezete népgazdasági áganként 1920-ban (%-ban)

	az aktív keresők aránya	mezőgazdaság	ipar	harmadik szektor
országos összlakosság	47,0	56,7	19,2	24,1

	az aktív keresők aránya	mezőgazdaság	ipar	harmadik szektor
magyarországi németek összesen	50,7	56,7	22,7	20,6
mintavételi összlakosság - városokkal	47,5	48,2	24,4	27,4
- városok nélkül	47,7	67,4	19,4	13,1

Megmutatkozik, hogy a mintavétel települései a városi lakosságot is figyelembe véve az országos átlagtól eltérően alacsonyabb mezőgazdasági részesedést, az ipar és a harmadik szektor esetében pedig magasabb arányokat mutatnak. Magyarország teljes német lakosságára nézve is igaz, hogy az ipar részesedése az országos átlag fölött van. Mivel a mintavétel népességének 52%-a magyarországi németekből áll, kézenfekvő azt feltételezni, hogy 1920-ban a magyarországi német lakosság nagyobb mértékben volt az iparban foglalkoztatva, mint a lakosság többi része. Alapvető különbségek az aktív keresők népgazdasági ágankénti szerkezetében a települések térbeli helyzetével, vagyis a határhelyzettel, a góchelyzettel vagy a szigethelyzettel, továbbá a német lakossági arány három kategóriájával (80%, 20-50%, 20%) összefüggésben ugyanakkor nem állapíthatók meg, mivel területileg korlátozott esetlegességek, mint például egy bánya vagy egy nagyobb ipari üzem léte, esetleg valamely nagyobb város közvetlen közelsége jelentős kihatásokkal járhat. Az aktív keresők szerkezetének átlagértékei csak a három térbeli kategória vidéki települései esetében állnak egymáshoz nagyon közel. Az 1920-hoz képest 1930-ban bekövetkezett változások, amint az a 9. számú táblázatból kiolvasható, igen csekély mértékűek.

9. táblázat: Az aktív keresők népgazdasági ágankénti szerkezete 1930-ban (%-ban)

	az aktív keresők aránya	mezőgazdaság	ipar	harmadik szektor
országos összlakosság	46,0	50,8	23,1	26,1
magyarországi németek összesen	46,2	55,4	24,0	20,6
mintavétel összlakossága - városokkal	45,0	44,2	27,7	28,1
- városok nélkül	44,2	64,1	20,9	15,1

Mindemellett megfigyelhető, hogy Magyarországon a német népesség az összlakossághoz képest az aktív keresők szerkezetét illetően lényegesen komolyabb tehetetlenségi erővel rendelkezik. A változások alig állnak valamivel egy százalékpont fölött, miközben az összlakosság adatai legálább 4-6 százalékat mutatnak. Noha a mintavétel településeit is erősebb átalakulás jellemzi, mint a magyarországi német népességet együttesen, különösen akkor, ha a városokat is figyelembe vesszük, ám mivel a magyarországi német népesség aránya a mintavétel településein az 1920-1930 közötti időszakban 52,0%-ról 45,8%-ra esett vissza, és különösen csökkent a városokban is, megalapozottnak tűnik a feltevés, hogy a — még oly csekély mértékű — átalakulás is az aktív keresők szerkezetében az ipar javára és a mezőgazdaság hátrányára inkább a magyar, mintsem a német lakosságrészre vezethető vissza. Ezt a feltételezést megerősíti az aktív keresők népgazdasági ágankénti szerkezetének szűkebb térbeli viszonyok közötti pontosabb elemzése is. A legkisebb változások a göchelyzetű települések esetében (a mezőgazdaság 2,2%-os visszaesése, szemben más körzetek 3,5-5,8%-os adataival, illetve az ipar mindössze 0,4%-os növekedése szemben 3,2%-4,7%-os értékekkel), valamint a több mint 80%-os német lakossági aránnyal rendelkező települések esetében (a mezőgazdaság 3,1%-os visszaesése, szemben más, alacsony német népességi aránnyal rendelkező területek állandó 4,5%-os adataival, illetve az ipar csupán 2,6%-os növekedése, szemben 0,7%-4,9%-os értékekkel) mutathatók ki.

Magyarországon a második világháborút követően közismerten alapvető gazdasági szerkezeti átalakulás következett be, ami minden népességcsoportot — így a kisebbségeket is — érintett. Ezért az átfogó kérdés csak úgy hangozhat, hogy a magyarországi németek esetében léteztek-e a gazdasági szerkezetváltásnak sajátos vonatkozásai, illetve az átalakulásnak térbeli jellegzetességei. Ezt a következőkben az 1980-as tanácsi minősítésben települési szinten rendelkezésre bocsátott, az aktív keresők népgazdasági ágankénti szerkezetére vonatkozó adatok alapján szeretnénk megvizsgálni. A lényeges adatokat a 10. számú táblázat tartalmazza.

Az itt felsorolt adatok nem hasonlíthatók össze közvetlenül egymással, mivel országos szinten a városokat is figyelembe vették, ezzel szemben a tanácsi minősítés a városokat nyomatékosan nem vette figyelembe. Magyarország összlakosságához képest ezért a magyarországi németekre vonatkozóan csak azt lehet tendenciaszerűen megállapítani, hogy az

ipari szektor erősen, a harmadik szektor ezzel szemben gyengén szerepel. Ez a tendencia kimutatható az összlakosság és a németek összehasonlításakor a mintavétel településein belül is.

10. táblázat: Az aktív keresők szerkezete gazdasági áganként 1980-ban (%-ban)

	az aktív keresők aránya	mezőgazdaság	ipar	harmadik szektor
országos összlakosság	47,4	20,6	40,8	38,6
magyarországi németek	46,8	30,5	41,0	28,5
mintavétel: -összlakosság	46,4	16,6	47,3	36,1
- összlakosság*	46,0	28,2	42,5	29,3
- németek*	45,2	25,7	47,5	26,8

*városok nélkül

További alapvető megállapításokat lehet még tenni a tanácsi minősítés alapján feldolgozott magyarországi német népesség esetében az életkorszerkezetre és a foglalkozási szerkezetre nézve. A magyarországi német népességre (tanácsi minősítés 1980: 137 590) komoly előregedés jellemző, amint azt a következő, 11. számú táblázat mutatja.

11. táblázat: Az 1980-as tanácsi minősítésben feldolgozott népesség életkorszerkezete

korcsoport	összlakosság	németek
0 - 14 éves	22,0	16,6
15 - 39 éves	35,2	30,5
40 - 64 éves	29,6	34,8
> 65 éves	13,1	18,1

Ez a komoly előregedés megmutatkozik akkor is, ha csak az aktív foglalkozásúakat vesszük figyelembe. A foglalkozási szerkezet tekintetében is számos érdekesen feltűnő jelenség mutatkozik. Noha a különbségek részben igen csekélyek, ennek ellenére mégis világosan láthatóvá válik, hogy a magyarországi németek a tanácsi minősítés által feldolgozott vidéki településeken az ottani teljes lakossággal szemben magasabb szakmai minősítési szinttel rendelkeznek (több közöttük a szakmunkás és a vezető állású), fokozottabban tevékenykednek a szövetkezetekben

és ott vezető állásokat töltenek be, továbbá nagyobb arányban dolgoznak önálló foglalkozásuként.

12. táblázat: Az 1980-as tanácsi minősítés által feldolgozott aktív keresők foglalkozási szerkezete (%-ban)

	összlakosság	németek
alkalmazottak	78,2	76,9
szövetkezeti tagok	19,0	19,9
önálló foglalkozásúak	2,8	3,2
fizikai dolgozók	79,8	80,5
nem fizikai dolgozók	20,2	19,5
szakmunkások	30,0	33,9
betanított és segéd munkások	45,6	42,1
vezető állásúak	5,6	5,7
vezető állásúak mezőgazdasági szervezetekben	5,2	5,8

A mintavételben feldolgozott településeken elvégzett szűkebb térbeli összefüggéseket kutató vizsgálat további részleteket tesz világossá az aktív keresők szerkezetére vonatkozóan. A német lakosságra vonatkozó, az aktív keresők népgazdasági ágankénti szerkezetét jelző átlagértékektől (mezőgazdaság: 25,7%, ipar: 47,5%, harmadik szektor és egyéb: 26,8%) a térbeli szempontokat figyelembe véve részben lényeges eltéréseket figyelhetünk meg. A góchelyzetű települések — és ez különösen igaz azokra, amelyek 1920-ban Baranya és Tolna megyében 80%-nál nagyobb német lakossággal rendelkeztek, ezzel szemben nem vonatkozik az ugyanilyen Veszprém megyeiekre — átlagon aluli értékeket mutatnak a mezőgazdaság tekintetében (18,1%) és magasan az átlag fölött állókat az iparra nézve (22,2%). Több határhelyzetű településen figyelhető meg a harmadik szektor részaránya. Ezt, a mintavétel településeire nézve itt bemutatott helyzetet igazolja az is, hogy az 1920-as és az 1980-as év aktív keresőinek népgazdasági ágankénti szerkezetét összehasonlítva a góchelyzetű településeken és az 1920-ban 80%-nál magasabb német lakossági arányt mutató települések esetében a mezőgazdaság magasan átlagot meghaladó csökkenése és az ipar átlagon fölüli növekedése következett be. Egy a német aktív keresők és a mintavétel településeinek összes aktív keresője közötti közvetlen összehasonlítás is egyértelműen magasabb ipari részesedést mutat a német lakosság esetében a góchely-

zetű, az átlagnál magasabb német lakossági arányt mutató települések esetében.

5. Összefoglalás

A fenti vizsgálat lényeges eredményeiként az alábbiak állapíthatók meg:

- Az itt alkalmazott módszer, melyet a település térbeli szempontjai és a lakossági arányok alapján kiválasztott mintavételre alkalmaztunk, megfelelőnek bizonyult arra, hogy a magyarországi német társadalom 1920–1980 közötti társadalmi-gazdasági átalakulását úgy mutassa be, hogy az általánosítható legyen.
- Már az 1920–1930 közötti időszakban is az egyéb lakossággal szemben a magyarországi németek esetében erősebb mobilitás és ezzel egyidejűleg térben a népességi arányt tekintve differenciáltabb csökkenés mutatható ki.
- A második világháború utáni fejlődésre vonatkozóan is kimutatható a magyarországi német lakosság térben differenciált csökkenése. Különösen erősen érinti ez az Ausztriához közeli határhelyzetű településeket és a szigethelyzetben (szórványhelyzetben) lévőket, valamint azon góchelyzetű településeket, amelyek a háború előtt 20%-nál kisebb német lakossági aránnyal rendelkeztek.
- Az 1980-as tanácsi minősítés három kategóriájú besorolására, az „egyértelmű nemzetiség”, a „kevert, nyelvi nem asszimilált nemzetiség” és a „kevert, nyelvi nem asszimilált nemzetiség” csoportjaira nézve a magyarországi német lakosság Magyarország más nemzetiségeivel szemben világosan kedvezőtlenebb és egyúttal térben erősen differenciált képet mutat. Az egyértelmű nemzetiség kategóriájának legmagasabb értékei találhatók a góchelyzetű településeken, ám a települési területek határain az értékek erősen csökkennek.
- Az aktív keresők népgazdasági ágankénti szerkezetére nézve mindhárom vizsgált éven (1920, 1930, 1980) a magyarországi német lakosság esetében az ipar átlagon felül magas és a mezőgazdaság átlag alatti részesedése állapítható meg. Itt is mutatkoznak térbeli eltérések az egyes vizsgált területek között.
- A mintavétel itt bemutatott eredményei alapján a kiindulási statisztikai anyagból származó minden nehézség ellenére célszerűnek tűnik a magyarországi német lakosság társadalmi-gazdasági átalakulásának időbeli-térbeli vizsgálata, valamint ennek néhány további társadalmi-gazdasági és térbeli mutatóval, mint például a vallási hovatár-

tozás, a demográfiai szerkezetek, a települési típus és a közlekedési ellátottsággal való kibővítése, legalábbis az 1980-ban a tanácsi minősítésben feldolgozott mind a 407 település esetében. Ehhez azonban a számítógépes kapacitás komoly alkalmazása lenne szükséges.

Jegyzetek

- 1 Egyes helyeken az adatokat az 1910-es és az 1990-es népszámlálás adataival egészítettük ki, amelyek azonban csak a jelen cikk elkészültekor váltak elérhetővé.
- 2 E térkép sikeres adaptációja jelent meg nyomtatásban a közelmúltban a következő kiadványban: Wolfgang Aschauer – Wilfried Heller: Ungarndeutsche Dörfer in der „Schwäbischen Türkei“ — Eine Fallstudie anhand der Geschichte von vier Minderheitensiedlungen, in: *Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde*, 3 (1990), 101-155.
- 3 Sajnos a hely hiánya és a költségek miatt el kell tekintenünk e helyütt az átfogó statisztikai táblázatok és a nagyszámú színes térkép kinyomtatásától.
- 4 Forrás: Saját számítások a: *Recensement général de la population de 1920*. Publié par l'Office Centrale de Statistique du Royaume de Hongrie. 3. kötet Budapest, 1923-26 (= *Publications Statistiques Hongroises*. Nouvelle Série, 69., 71., 72. kötet), itt: 1. kötet, 1. táblázat alapján.
- 5 Az itt szereplő és a következő, 1930-ra vonatkozó adatok forrása: *Recensement général de la population de 1930*. Publié par l'Office Central Royal Hongrois de Statistique, 4. kötet Budapest, 1933-1936 (= *Publications Statistiques Hongroises*. Nouvelle Série, 83., 86., 94., 96. kötet), itt: 1. kötet, 1. táblázat.
- 6 *1980. évi népszámlálás. A nemzetiségi települések adatai*. Budapest, 1983. Ez a statisztika az érintett községekre vonatkozóan összehasonlítás céljából tartalmazza az 1960-as és 1970-es nemzetiségi létszámot is.
- 7 Időközben megjelentek a tanácsi minősítésbe bevont településekre vonatkozó 1990-es népszámlálási adatok is: *1990. évi népszámlálás. A nemzetiségi népesség száma egyes községekben (1960-1990)*, Budapest, 1991. 1980-nal szemben ugyanakkor további 5 település hiányzik a statisztikából azért, mert időközben vagy városi jogot nyertek, vagy pedig összevonás következtében elvesztették önállóságukat.
- 8 A tanácsi minősítés adatai esetében ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy ezek nem tartalmazzák a városokban élő nemzetiségi lakosságot.
- 9 Vö. a 7. számú jegyzettél.
- 10 Az eddig megjelent, 1990-re vonatkozó adatok sem tartalmaznak semmiféle adatot az aktív keresők szerkezetére.

HOLGER FISCHER

SPATIAL ASPECTS OF THE SOCIOECONOMIC TRANSFORMATION OF GERMAN HUNGARIANS IN THE 20TH CENTURY

The author analyzes the regional characteristics of the German minority in Hungary between 1920 and 1980 (1990) by looking at 64 German settlements classified according to the following three categories: 1) border setting (in Western Hungary), 2) compact setting (in Baranya, Tolna and Veszprém Counties), and 3) enclave setting (in Somogy, Tolna and Veszprém Counties). In his analysis of the number of German Hungarians, the author shows that between 1920 and 1980, with the exception of the compact German settlements in Baranya County, the decrease in the population of native German speakers was over 95%. Based on the data of supplementary nationality statistics gathered in 1920, the author concludes that in 1920, the German nationality group had a greater chance of survival in those townships whose ethnic German population exceeded 80% than in multi-ethnic or minority German townships. Only small changes can be detected in the German minority's occupational structure between the two World Wars. In the decades after World War II, there has been an increase in the proportion of ethnic Germans in industry, especially in concentrated German settlements.

LJUBA SISELINA

A volt Szovjetunió nemzeti politikája és a kárpátaljai magyarság*

Az 1980-as évek második felére, de különösen az évtized utolsó negyedére a kelet-európai és a szovjet totalitárius (vagy inkább párthatalmon nyugvó) rendszerek összeomlása volt jellemző. Ezt követően ezek a társadalmak elindultak az általános emberi civilizáció kialakításának útján. Ez a folyamat, az első lépések megtétele — a megelőző reformok eredményeképp — Magyarországon, Lengyelországban és Csehszlovákiában könnyebben és ellentmondásmentesebben zajlott le.

A Szovjetunióban a pártállam a nemzeti politikát gyakorlatilag a „szovjetesítés” általános politikájával helyettesítette. Ez valójában egy sajátos embertípus, a „szovjet ember” kialakítását jelentette, megfosztva azt nemzeti, vallási és más „burzsoá” sajátosságaitól.

A szovjet „nemzeti politika” létrehozói a párttagság és bizonyos nemzetiséghez való tartozás előnyben részesítésével valójában időzített bombát helyeztek el a rendszerben, mivel ezáltal alakulhatott ki a pártvezetőség, a nomenklatura tagjaiból az uralkodó réteg, illetve később e megkötések váltak a bürokratikus manipulációk eszközeivé.¹ Ily módon a „megfelelő” nemzetiség, valamint a párttagság lettek azok a tényezők, melyek meghatározták a szovjet emberek sorsát, társadalmi státuszát/

A köztársaságok területén élő nemzeti kisebbségek helyzetének különlegességét a „kettős internacionalizációnak” való alávettségük adta. Ez azt jelenti, hogy a kisebbségek lehetőségeit a központi „szovjetesítő” politika, valamint a helyi „nemzeti” politika egyaránt befolyásolta, korlátozta. Az utóbbi, azaz a „nemzeti” politika arra is szolgált a köztársaságok számára, hogy ezzel is kinyilvánítsák a központtól való viszonylagos függetlenségüket.

A „szovjetesítő” politika vagy a „szovjet asszimiláció” fő vonásai a következők: a nemzeti nevelési és oktatási rendszerek szétzúzása; a templomok bezárása, az egyházak nemzetmegtartó szerepének radikális csökkentése; a nemzeti értelmiség elnyomása; a nemzeti tradíciók „szov-

* Elhangzott a *Nation and State, Small Nations and Ethnic Minorities in the Emerging Europe* címmel 1992. február 3-5. közt Mariborban rendezett nemzetközi konferencián.

jet” hagyományokkal való helyettesítése; az univerzális industrializáció központi politikája, a „gigantizmus”, melyek az egész Unióra kiterjedő extenzív gazdasági függőséget és tömeges népességcseréket eredményeztek.

Következésképp a helyi „nemzeti politika” fő jellemzőjévé pedig az vált, hogy a helyi uralkodó nemzet képviselői számára a társadalmi-politikai szférában (a felsőbb oktatásban való részvétel lehetősége, a vezető pozíciók betöltése terén stb.) preferenciákat biztosítottak. Jelenleg, a köztársasági törvénykezés és az állami nyelvek bevezetése idején ehhez járul még a nemzeti nyelv (együtt az oroszral, elfogadva, hogy az orosz az egész volt birodalom közös nyelve) kötelező oktatása. Ennek megfelelően a települések, utcák, stb. nevét még a kisebbségek által lakott helyeken is a köztársaság nemzeti nyelvére írták át. Néha a helyi nyelven is lehetőség nyílt a feliratok megjelentetésére.

Ez az interdependens „szovjetesítési” politika és az „ukrajnizáció”³ voltak azok a tényezők, melyek nagymértékben meghatározták a háború utáni években Ukrajna, különösen annak leginkább „soknemzetiségű” régiója, Kárpátalja nemzeti kisebbségeinek életkörülményeit és öntudatát.⁴

A párthatalmon nyugvó szocializmus bukása következtében a rendszer által hirdetett társadalmi-politikai és gazdasági „értékeket” elvetették, összeomlott a szovjetesítés „nemzeti politikája” egyértelmű prioritást kapott a köztársasági nemzeti politika. Mivel a Szovjetunióban nem létezett a nemzeti politika új, demokratikus koncepciója, a hirtelen történésnek nyomán kialakuló helyzetekben az előző időkből megmaradt, régen kialakult reflexek léptek működésbe.

A peresztrojka koncepcionális bázisának hiánya a társadalmi-politikai és gazdasági szférákban, a „fentről induló forradalom” teóriájával nyilvánvalóan inkonzisztensen azt eredményezte, hogy a demokratikus mozgalmak központjai a területükön szükségszerűen fellépő nemzeti mozgalmak következtében a köztársaságok lettek.

Ennek megfelelően a köztársaságok nemzeti kisebbségei számára szükségszerű volt a mobilizáció annak érdekében, hogy egyrészt a régi pártrendszer konok beidegződéseinek, másrészt az egyes köztársaságokban a nagyobb nemzetek nacionalista törekvéseinek ellenálljanak.

A magyar nemzeti kisebbség helyzetét elemezve fontos hangsúlyozni, hogy a háború utáni időkből (azaz a szovjet időszakban) elszenvedett „nemzeti politika” összes „túlkapásai” nem specifikusan magyarellesnek.

akciók voltak. A totalitárius nemzeti politika ugyanis szinte ugyanazokat a destruktív nyomokat hagyta a magyar kultúrán, mint bármely más nemzeti kisebbség (beleértve az oroszokat is) kultúráján.

Mégsem volna helyes azt állítani, hogy a totalitárius nemzeti politika a nemzeti sajátosságok valamennyi megnyilvánulását radikálisan elvette volna. Gyakorlatban inkább arról volt szó, hogy a nemzeti önkifejezéssel szembeni tolerancia csak a fő ideológiai elveken belül volt tapasztalható. Ez talán az oktatás területén volt a legjobban látható. Valójában az összes oktatási program, még a művészetek, az irodalom is elfogadhatónak minősültek, ha be tudták bizonyítani, hogy tevékenységükkel, eredményeikkel a fő célt, a szocializmus építését szolgálják, a szocialista kultúra megvalósításához járulnak hozzá.

Így 1945 után Kárpátalján is, évente változó számban, mintegy 100 olyan iskola működött, melyekben az oktatás nyelve a magyar volt.⁵

A kommunista párt helyi lapja, a *Kárpáti Igaz Szó* és más területi újságok is megjelentek magyar nyelven, s néhány ukrán újság is megjelent magyar fordításban. 1946 óta az Ungvári Rádió napi egyórás magyar adást sugároz, később a televízió napi kétórás magyar adás közvetítését kezdte meg.

A magyar nyelvű irodalmi alkotások a helyi Kárpáti Kiadónál jelennek meg, a tankönyvek pedig a Radjanszka skola nevű ukrán tankönyvkiadónál.

1963-ban magyar nyelvi tanszék kezdte meg működését az Ungvári Állami Egyetemen.

Az ilyen információk alapján alakulhatott ki az a megítélés, hogy „virágzik” a magyar kultúra Kárpátalján. Ugyanakkor sok magyar szülő nem adta gyermekét magyar iskolába, inkább ukrán vagy orosz iskolába íratta, mert úgy gondolta, hogy a továbbtanulás, illetve a majdani karrier szempontjából ez az előnyösebb. 1979-es adatok szerint a magyar gyermekek 34 %-a járt nem magyar tannyelvű iskolába. Az ilyen szülői magatartás bizonyos mértékig megmagyarázható azzal, hogy nem létezik teljes mértékben kiépült, az általános iskolától a felsőoktatásig ívelő magyar nyelvű oktatási vertikum. Magyar nyelvészetből az egyetemen is csupán néhány speciális tárgyat oktatnak magyarul. Az általános nyelvészeti tárgyakat és a társadalomtudományokat ukránul vagy oroszul tanítják. Ezen körülmények miatt Kárpátalján a magyar nyelv fokozatosan a csak otthon használatos nyelv státuszára süllyedt.

A párthatalmon alapuló állam „értékeinek” megszűntével a pártbürokrácia gazdaságot és politikát irányító alapelvei egyre inkább a civil

társadalomban használatos elveknek adják át helyüket. Így, habár a régi rendszer sorsa egyre inkább megpecsételődik, az új irányzatok számtalan nehézséggel szembesülnek. Az előző rendszer létrehozta a nomenklatúrát, a párt- és adminisztratív alkalmazottak rétegét, akik a pártideológián kívül semmilyen szakértelemmel nem rendelkeztek. Ezek az emberek veszélyeztetve érezték pozícióikat az új irányzatoktól, s természetesen mindent megtettek azok hátráltatására.

A régi rend hívei, elfoglalva a kulcspozíciókat a tömegtájékoztatásban, az 1988/89. évi szovjetunióbeli első alternatív választásokon győzelmet arattak. A lakosság nagyobbik részének passzivitása miatt ezzel sikerült elérniük, hogy „pártfunkcióikat” parlamentáris szerepekre cseréljék. A magyar mozgalom éretlensége komoly hátráltató tényezőnek bizonyult, ugyanis ennek következménye volt az is, hogy a magyar nemzeti kisebbség nem tudta elérni, hogy a választásokon nagyobb számú magyar képviselő kerüljön be a helyi népképviselői és helyhatósági testületekbe. A kárpátaljai régió pártalkalmazottai között a magyarok aránya ugyanis csak 7 %, az egyéb végrehajtó testületekben pedig csak 3 % volt.

Mivel a köztársaságok és autonóm területek saját közigazgatási határaitokon belül kidolgozták a „nemzeti védelem” mechanizmusait, így a magyaroknak saját érdekeik védelmére a mobilizáció más formáit kell kialakítaniuk. Ezt felismerve jött létre 1989. február 26-án a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ).

A magyarok összefogását célzó szervezet létrehozásának gondolata az 1985-ben Moszkvában induló peresztrojka első hullámaiba bekapcsolódó magyar értelmiség köreiből nőtt ki. Az SZKP 1988. június 29-i ülésén elhangzott Gorbacsov-beszédben volt először szó az ilyen típusú szervezetek létesítésének jogi garanciáiról. Gorbacsov ekkor hangsúlyozta, hogy azon népek számára, melyek saját államalakulatuktól vagy területtől elszakítva élnek, alapvető fontosságú a nemzeti-kulturális egységük fejlődését biztosító törvényes garanciák megléte és kiterjesztése. Ennek következtében nyolc magyar értelmiségi társaság fordult azzal a kéréssel az ukrán parlamenthez, hogy engedélyezzék a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség megalakulását.

A szövetséget egy választási kampány alkalmával hívták életre. A KMKSZ egy kulturális társaság feladatainál sokkal szélesebb funkciókat vállalt magára. Sokkal inkább pártként, mint pusztán kulturális társaságként funkcionálva 1990 nyarára már több mint 30 000 taggal rendelkezett.

A KMKSZ alapokmánya leszögezi, hogy a szövetség a kárpátaljai magyarok érdekvédelmi szervezete. Fő célja a magyar kultúra, a nemzeti hagyományok és a nyelv megőrzése, valamint fejlesztése. A szövetség támogatja a nemzeti nevelés és oktatás fejlesztését, lépéseket tesz a magyar nemzet kollektív jogainak biztosítása érdekében és támogatja a nemzeti öntudat újraélesztését.

A KMKSZ a kárpátaljai terület magyar nemzeti kisebbségét a magyar nemzet részének tekinti, és ebből kiindulva küzd a kapcsolatok fejlesztéséért az anyanemzettel éppúgy, mint a Magyarok Világszövetségével, és szerte a világban létező magyar szervezetekkel, kulturális mozgalmakkal. A szövetség feladatai sokrétűek. Küzd a kárpátaljai magyarság személyi és kollektív jogainak elismeréséért. Valójában a KMKSZ a társadalmi-politikai élet minden szférájában a nemzeti preferenciák megszüntetéséért, az egyenlőségért harcol. Lépéseket tesz a magyar nyelv egyenjogúságának elismertetéséért, a magyar falvak etnikai hagyományainak megőrzéséért.

Az ukrán nyelv államnyelvvé tétele két okból is konfliktust váltott ki a szövetség és a helyi hatóságok között. Először is az ukrán nyelv kötelezővé tétele (mely gyakorlatilag a negyedik kötelező nyelv az oktatásban) azt a helyzetet idézte elő, hogy a nemzeti iskolák a köztársaságokban szinte „nyelvtanfolyamokká” váltak. Másodsor, a magyar nyelvű feliratok, helység- és utcanevek átírása ukrán nyelvűre gyakorlatilag „átnevezésüket” jelenti, mivel a magyarok mind a földrajzi, mind a személyneveket lefordították, így bizonyos nehézséget okoznak azoknak, akik nem ismerik a magyar nyelvet és történelmet. A kompromisszum kialakítása ebben a „filológiai” kérdésben, mely természetesen nem mentes a politikai megfontolásoktól, csak további viták során lehetséges.

Ennél eredményesebb volt a KMKSZ tevékenysége a „gláznoszty” területén. A szövetség két új magyar nyelvű kiadvánnyal állt elő, a Kárpátalja című hetilappal, és a Hatodik Síp című irodalmi, publicisztikai magazinnal. Mindkét lapot Magyarországon nyomtatják, a Magyar Hitel Bank, valamint „A határon túli magyarságért” alapítvány közös támogatásával.

A KMKSZ különös figyelmet fordít a nevelési és oktatási programokra, hiszen a nemzeti öntudat fejlesztésében ezek a területek a legfontosabbak. Ennek ellenére a magyar gyermekek számára nem léteznek a hagyományos magyar kultúrát vagy zenét bemutató speciális oktatási

programok. A magyar iskolákban annyi az előrelépés, hogy az összes tantárgyat magyar nyelven tanítják.

Valójában a magyar nyelvű oktatást 1945 óta nem korlátozták az általános iskolákban. Az első középiskolát, mely magyar tannyelvű volt, 1953-ban alapították.⁶ 1963-ban, ahogy előbb már említettük, létrejött az Ungvári Állami Egyetemen a magyar nyelvi tanszék. A szövetség célja létrehozni Kárpátalján a magyar nyelvű oktatás teljes vertikumát. A KMKSZ küzd a magyar nyelven való felvételizés lehetőségéért a magyar diákok számára az Ungvári Állami Egyetem minden szakán. A KMKSZ annak lehetőségét is tanulmányozza, hogy a kárpátaljai magyar diákok a magyarországi felsőoktatási intézményekben tanulhassanak.

A nemzeti öntudat felélesztésével kapcsolatosan — építve a vallás nemzetmegtartó szerepére — a KMKSZ programjának fontos része az egyházak szerepének újjáélesztése. A KMKSZ síkraszáll a vallásszabadságért, a Kárpátalján 1949 óta lezárt templomok helyreállításáért.

A Szövetség univerzális, polgári céljai között feltétlen megemlíthendők a már régebben is szereplő ökológiai célkitűzések. A szövetség ésszerűsíteni kívánja a régió természeti erőforrásainak felhasználását, lépéseket szeretne tenni a további ipari pazarlások megszüntetésére, s célja a körzet mentesítése az ott lévő katonai erőktől, harcászati bázisoktól.

A nyolcvanas évek második felében az alkoholizmus elleni össz-szövetségi szintű kampány mérhetetlen károkat okozott a természetnek és a gazdasági infrastruktúrának egyaránt. A kampány jegyében ugyanis 1986-ban a legnagyobb szőlőültetvényeket kiirtották. Ez nagymértékben visszavetette a kárpátaljai mezőgazdaságot, mivel ezen a vidéken évszázadok óta a szőlőtermesztés és borgazdálkodás volt a fő foglalatosság; így sikerült megsemmisíteni a körzet jeles termelési hagyományait.

A szövetség főleg viták, találkozók, tüntetések megszervezésével, nyilatkozatok megjelentetésével végzi munkáját. Szükség esetén a helyi és a köztársasági parlamentekhez benyújtandó kérelmeket is kidolgoz. Fő feladata azonban mégiscsak a magyar nemzeti kisebbségi képviselők megválasztásának előmozdítása az ukrán parlamentbe.

Végül néhány szót a szövetség azon tevékenységéről, mely sem az alapokmányban, sem a KMKSZ célkitűzései között deklaráltan nem szerepel, de ez okozta a körzetben a legerőteljesebb konfrontációt mind a belső, mind pedig a külső erővel. Ez pedig a kárpátaljai magyar autonómia létrehozásának a problémája, a megvalósítás különböző lehetőségei.

Valójában ez az ügy nagy múltra tekinthet vissza. Az ötlet, hogy itt rutén autonómiát hozzanak létre, már 1918-ban Károlyi Mihály kormányában megfogalmazódott és a korabeli Magyar Népköztársaság néptörvényben garantálta a Ruténföld autonómiáját. 1938 novemberében a prágai parlament Kárpátalja autonóm státuszára szavazott. 1946-ban az itteni magyar autonómia létrehozására a körzet párttitkára, Turjanica Iván tett javaslatot. Az 1960-as évek óta ez a probléma többé-kevésbé folyamatosan jelen van a társadalmi-politikai vitákban, de a gondolat igazi előretörését az „új gondolkodás” hozta magával.

Ily módon akár a rutén, akár a magyar autonómia létrehozásának gondolata már nem lehet idegen az e században a térség integráns részét képező három érintett állam egyike számára sem.

A javaslatok szerint jelenleg az elsősorban magyarok által lakott területeken Beregszász, Munkács, Ungvár és Nagyszőlős körzetekben tervezik autonóm körzetek kialakítását. Kétségtelen, hogy a magyar autonómia létrehozása számos probléma rendezését tenné lehetővé, elsősorban a magyar nemzeti öntudattal, a magyar lakosság személyi és kollektív jogainak biztosításával kapcsolatban. De a körzetekre jellemző etnikai sokszínűség nem engedi meg, hogy „levágjuk” a tisztán magyar területeket. Következésképp az autonómia vagy szükségyszerűen magába fog foglalni más nemzetiségűeket is, vagy a kilakoltatás népszerűtlen, totalitárius eszközének alkalmazását fogja szükségessé tenni. Ugyanakkor azok a magyarok, akik az autonómián kívül maradnak, meg lesznek fosztva azoktól a törvény által biztosított „nemzeti” előnyöktől, melyek ma már az egész kárpátaljai körzetben egyre jobban érvényesülnek. Így ez valóban nagyon bonyolult kérdés. Ez a probléma megosztotta a magyar lakosságot, az elképzelés támogatóira és elvetőire.

Ennél sokak számára elfogadhatóbb változat lenne, ha az egész kárpátaljai körzet csatlakozna az újonnan tervezett Magyarország, Cseh-szlovákia és Ukrajna közötti regionális formációhoz. A regionális kooperációnak ez a típusa valóra válhatná a határok sokat emlegetett „spiritualizálódásá”, és összevonhatná az etnikailag együvé tartozókat, nemcsak a magyarokat, hanem a ruténeket, az ukránokat, a szlovákokat és másokat is. Ezt a tervet vitatta még 1990 szeptemberében a magyar köztársasági elnök, Göncz Árpád az ukrán kormány tagjaival. Felvetése pozitív visszahangra talált. Az ilyen típusú regionális kooperáció látszik Közép-Európában a soknemzetiségű régiók problémái terén a legelfo-

gadhatóbb megoldásnak. Ilyen típusú együttműködés az Alpok-Adria kooperáció, a dunai-adriai együttműködés rendszere, mely már 12 éves múltra tekinthet vissza. Egy esetleges „keleti Pentagonále” létrehozásának az a legnagyobb problémája, hogy az ilyen jellegű együttműködést főleg a nemzeti érdekek motiválják, és a nagy gazdasági problémák következtében, melyek mindhárom országot, de különösen a Szovjetuniót sújtják, a kooperációnak nincs meg a gazdasági alapja, tehát hiányzik a „motorja”. A térség tagjai közötti kereskedelem az elmúlt év során majdnem a felére csökkent és továbbra is erőteljesen csökkenő tendenciát mutat.⁷

* * *

A kárpátaljai magyar mozgalom jellemző vonása korrelációja a szovjetunióbeli és a közép-európai nemzeti-demokratikus folyamatokkal.

A demokratikus tendenciák mindenütt antitotalitárius célok kitűzését jelentik, ez az általánosan közös jellemző vonás hozza közel a hazai és a közép-európai fellépéseket. Ez tette lehetővé, hogy a KMKSZ más „nemzeti” mozgalmakhoz, a rutén, illetve az ukrán szerveződésekhez (Kárpátaljai Rutén Szövetség — RUH) is közel kerüljön. Ugyanezen törekvésekből fakad azonban a konfliktus is az ukrán pártszervezet helyi és központi vezetőivel, valamint a nómenklatúra konzervatív magyar tagjaival, akik a magyarokat, éppúgy mint a többi demokratikus mozgalmakat nacionalizmussal és szeparatizmussal vádolják.

A demokratikus célokért folytatott harc közös platformja ellenére sem tekint azonban a RUH jó szemmel a KMKSZ nemzeti törekvéseire. Ennek ellenére a szövetség mindent megtesz annak érdekében, hogy a közös demokratikus bázis segítségével kompromisszumot lehessen elérni az ukrán szervezettel.

A magyar mozgalom nemzeti vonásai abban is megnyilvánulnak, hogy a kárpátaljai magyarság is csatlakozik az általános magyar célokért folytatott küzdelmekhez, valamint törekszik a magyarországi és szerte a világban fellépő demokratikus magyar mozgalmakkal való kapcsolatok fejlesztésére.

Értékelve a kárpátaljai magyar demokratikus mozgalom jelentőségét, fontos hangsúlyozni azt az összekötő szerepet, melyet nemcsak a szomszédos országok, hanem a közép-európai és a szovjetunióbeli demokratikus folyamatok között is betölthet.

Jegyzetek

- 1 A nemzetiséget feltüntetik az útlevelemben, számtalan dokumentum és bizonyítvány szükséges például egy oktatási intézménybe való bekerüléshez, a munkába álláshoz.
- 2 A Szovjetunió alkotmányának 6. pontja megerősítette az SZKP vezető szerepét a szovjet társadalomban, ennek alapján lett az SZKP-beli tagságnak kitüntetett szerepe.
- 3 Ukrajna, lévén az egyik legnagyobb és leggazdagabb szovjet köztársaság, mindig megengedhetett magának egy bizonyos fajta függetlenséget a központtól, minden területen, beleértve a nemzeti politikát is.
- 4 Kárpátalja területe 12,8 ezer négyzetkilométer, népessége 1,258 millió fő. A népesség legnagyobb része, körülbelül 76 %-a, azaz 977 ezer fő ukrán. Többé-kevésbé kompakt tömbben él itt 156 ezer magyar, ez a népesség 13 %-a, 30 ezer román, 7,5 ezer szlovák, 3,5 ezer német, 516 cseh, 690 lengyel, 290 bolgár. A körzet orosz népessége 40 ezer fő.
- 5 Ebben az esetben elemi, nyolcosztályos és középiskolákra gondolunk. Ezek között az iskolák között voltak a magyarul és oroszul párhuzamosan oktató iskolák is.
- 6 Ma 84 kárpátaljai iskolában van magyar nyelvű oktatás. Ezek közül 53-ban csak magyar nyelven tanítanak. Tizenkilenc iskolában mind magyarul, mind ukránul tanítanak, tíz iskolában magyarul és oroszul, kettőben három nyelven: magyarul, ukránul és oroszul.
- 7 A KMKSZ együttműködik az 1989 novemberében létrehozott Szovjet Hungarológiai Központtal. A központ elsősorban oktatási programokat dolgoz ki és koordinál a magyar iskolák számára. Jelenleg ez az intézmény foglalkozik az ukrán nyelv magyar iskolákban történő oktatása bevezetésének kérdéseivel. A Hungarológiai Központ kutatásokat folytat a helyi tradíciók, a folklór, a magyar irodalom és történelem területén.

IJUBA SHISHELINA

NATIONAL POLITICS OF THE SOVIET UNION AND THE HUNGARIAN MINORITY OF SUB-CARPATHIA

The author evaluates the nationality politics of the former Soviet Union as a practice of Sovietization. The politics based on an intertwining of privileged nations and privileged party membership subjected national populations to „dual internationalization”: an existence at the mercy of both Soviet centralization measures and local „national” ambitions. Since the dissolution of the Soviet Union, the national politics of the Ukrainian Republic poses the greatest challenge for the Hungarian national minority of Sub-Carpathia. The author considers the establishment of the Cultural Association of Sub-Carpathian Hungarians — an organization created on February 26, 1989 in order to protect the interests of ethnic Hungarians in that region — to be an important step in securing the rights of the Hungarian minority. In addition to promoting the minority's struggle to attain recognition of certain cultural interests, the Association is also involved in the establishment of Hungarian autonomy in that region. In conclusion, the author analyzes the preconditions and prospects for the realization of Hungarian autonomy in Sub-Carpathia.

RENDEZNI VÉGRE

JURAJ ALNER

A magyar-szlovák sorsközösség

Etnikai viszonyokról szlovák szerzőnek Magyarországon publikálni rendkívül kényes dolog, mivel a probléma mindkét felet nagyon érzékenyen érinti. Mindkét fél méltánytalanul elmarasztalva, megrövidítve érzi magát. Mindkét fél meggyőződése, hogy csak egy igazság létezik, és ez az ő igazát bizonyítja. Ráadásul mindkét fél azt hiszi, hogy az ő helyzete egész Európában a legdrámaibb. Elfeledik, hogy Írországban évtizedek óta harcolnak, hogy a baszkok terrorakciókkal érik el követeléseiket, hogy Cipruson polgárháború fejeződött be, hogy szerbek és horvátok olyan háborút vívnak, amelyben nem látni a kompromisszumkészséget. Konfliktus kezdődik a lengyelek és Litvánia között, nyitott sebek vannak az egymással szomszédos csehek és németek között, nem is beszélve a nemzetek katasztrófájáról a valamikori Szovjetunió területén vagy az arabok és zsidók végnélküli háborújáról. Ebből a szemszögből a magyar-szlovák sérelmek még mindig megbeszélhetőek, és bölcs mérséklettel megtalálható a kézenfekvő megoldás is.

A tárgy tanulmányozásából először az érzelmeket kell kiiktatni. A szovjet impérium szétesése utáni világ a Római Birodalom felbomlása utáni helyzethez hasonlatos körülmények között találta magát. A mostani összeomlás minden nemzetet megmozgatott. Az új elrendeződésben mindegyikük a legkedvezőbb helyzetet keresi magának, és ellenségesen fordul mindazok ellen, akik ebben akadályozzák. Egyes megfigyelők szerint ez nem más, mint a régen elvesztett területek visszaszerzésének vágya, mások az erősebbekkel szembeni védekezésként értelmezik, vagy egyszerűen olyan hatalmi terjeszkedést látnak benne, amelyet a régi struktúrák szétesése utáni vákuum idézett elő. A politikai nyomás és a pártérdekek a lakosság szinte minden rétegében jó táptalajt szolgáltatnak a fent említett tendenciák elburjánzásához. Az anyagi bizonytalanság — a változások kísérőjelensége — segíti az ellenségkép kialakításának folyamatát. Az értelmiségiek feladata az, hogy leleplezzék és ezzel megszüntessék ezeket a manipulációkat.

A londoni *The European* a közelmúltban egy kutatás eredményeit közölte. Eszerint a csehek 91 százaléka, a magyarok 79 százaléka és a németek 59 százaléka gyűlöli a cigányokat. Németországban és Bulgáriában a törököket, a volt Kelet-Németországban pedig a vietnamiakat gyűlölik. Lengyelországban leginkább a németeket és viszont. Magyarországon a románok, Szlovákiában a magyarok a xenofóbia áldozatai. Lengyelországban a legerősebb az antiszemitizmus, holott itt már alig él néhány zsidó. Különösen figyelmet érdemlő a romániai antiszemitizmus, amely az értelmiségiek és a fiatalok között igen virulens. Ezeket a tényeket tudomásul kell venni. Nem hiszem, hogy az említett nemzetek jelleméhez hozzátartozik a gyűlölködés, ez a jelenség inkább a mai helyzet következménye. A kórt akkor tudjuk gyógyítani, ha megtaláljuk az okait. Az idézett kutatás eredményei azt mutatják, hogy e betegségben szomorú elsőbbséget élveznek a volt kommunista országok nemzetei. A rendszer nem oldotta meg a problémákat, mindent a szőnyeg alá söpört. Így ahelyett, hogy a nézetkülönbségek eltűntek volna, évtizedekig tartó elkendőzésük inkább elmérgesítette a helyzetet. Most, amikor a szőnyeg elrongyolódott, szálai hegyes szögeként meredeznek elő, s mi ezeken vagyunk kénytelenek járni.

Hogyan értékeli Szlovákia lakossága a témánkkal kapcsolatos problémák széles körét? A kiterjedt szociológiai kutatások közül kettőt választottam ki. Az első kutatás 1990 áprilisában zajlott le, s azt vizsgálta, hogyan viselkednek az emberek a „bársonyosnak” nevezett forradalom után. A második kutatást az év (1990—P.É.) nyarán végezték, ebben már érzékelhetőek a politikai harcok és a szociális elmozdulások következményei.

A demokrácia felé vezető utunk legelején a megkérdezettek többsége a kommunista párt hatalmi monopóliumának a megszűnését értékelte a leg többre. A megkérdezettek 63%-a elismeréssel nyilatkozott a nemzet-tudat pozitív felemelkedéséről, 3,4%-a mondotta problematikusnak a nemzetiségi viszályokat. Arra a kérdésre, hogy hogyan oldották meg a II. világháború után a szlovákok és a nemzeti kisebbségek közötti viszonyt (természetesen a magyar kisebbségről volt szó) ilyen válaszok érkeztek:

alapjában véve igazságosan	40%
a szlovákok sérelmére	37%
nem tudja	18%
a kisebbségek rovására	4,3%
nem válaszolt a kérdésre	0,7%

Arra a kérdésre, hogy milyen módon kell a kisebbségek igényeit megoldani, a kérdezettek így válaszoltak:

61%-nak az a véleménye, hogy a kisebbségekhez tartozóknak kell a többséghez, tehát a szlovákokhoz alkalmazkodni, 34% a kormány politikájától várja, hogy a nemzetiségek ne okozzanak gondokat, 43% teljes autonómiát kívánt a kisebbségek számára.

A következő kérdésre egyetértő, illetve elutasító álláspontot kellett elfoglalniuk a szlovákoknak a Szlovákiában élő egyéb nemzetek mellett, illetve ellen. A rokonszenvelista az alábbi eredményeket hozta: a csehek mellett 67%, az ukránok mellett 17%, a romák mellett 15%, a németek mellett 11%, az oroszok mellett 13%, a lengyelek mellett 12%, a magyarok mellett 10,7% voksolt. Az ellenszenvet kifejező sorrendben 85,5%-ot kaptak a romák, 50,7%-ot a magyarok, 35%-ot a lengyelek, 33%-ot az oroszok, 23,7%-ot az ukránok, 13,3%-ot a németek és 5,7%-ot a csehek.

Arra a kérdésre, hogy a közeljövőben melyik kisebbség okozza a legtöbb gondot Szlovákiában, a romák (89,3%) után a magyarok következtek (77,9%). A vizsgálatot végző Kulturális Kutató- és Tanácsadó Intézet megállapította, hogy „a lélek ökológiájába még nem sikerült átültetni a mai általános humanitárius változásokat”. Meg sem próbálták feltételezni, hogy ezek a humanitárius változások elképzelhetőek lesznek a jövőben, sőt úgy vélték, hogy a konfliktusok majdan egyre jobban kieleződnek!

Az elégedetlenség görbéje ebben az évben egyre magasabbra szökött. Okai különbözőek, főleg a tolerancia hiányában nyilvánulnak meg. A pozsonyi Komensky Egyetem mellett működő Társadalmi Elemzések Intézete megállapította, hogy a megkérdezettek 37%-a félelmeit az egyház és a zsidók túlzott befolyásából eredezteti, 51%-uk határozottan elutasítja azt, hogy zsidó szomszédja legyen, 46%-uk örömmel fogadná, ha a magyarokat kitoloncolnák Magyarországra. Ettől a csoporttól eltérően a megkérdezettek 24%-a aggodalommal figyeli a fasiszta eszmék terjedését, és ezek közül 92%-ban a faji és nemzetiségi türelmetlenség elterjedésének lehetősége idéz elő félelmeket. Az egyik tárgykör kérdése így hangzott: „Az lenne-e a leghelyesebb, ha a magyarok áttelepülnének Magyarországra?” Erre a kérdésre azonban nem alakult ki egyértelmű válasz. A kérdezetteket érdeklődésük alapján hat csoportba sorolták. A kérdésre a toleráns liberális demokraták 29%-a „igennel”, 67%-a „nemmel”, a föderalizmus híveinek 22%-a „igennel”, 67%-a „nemmel” válaszolt. A régi rendszert támogató reformellenesek 39%-a helyesnek,

51%-a helytelennek tartaná ezt a folyamatot. A csehekre és a zsidókra vonatkozóan a militáns antidemokraták csoportjának 60%-a üdvözölne egy ilyen folyamatot, 25%-uk elutasítaná. Figyelemre méltó, hogy a legnagyobb csoportban, amely kifejezetten nemzeti irányultságú, de nem militáns — ez a megkérdezettek 28%-a — a válaszok egyensúlyt mutatnak: azaz 43% „igent”, 44% „nemet”.

A magyarellenes hangulatot nem úgy kell elképzelni, hogy az ezt a felfogást valló emberek elleneznék, hogy valaki magyarnak vallja magát, vagy az utcán magyarul szólaljon meg. Köztudott, hogy a szlovákok szívesen utaznak Magyarországra, és magától értetődő természetességgel fogadják el a magyar kultúrát. A vegyes nemzetiségű közösségekben az emberek hagyományosan jó viszonyban vannak egymással, s ez generációk óta így van. A feszültségek okait máshol kell keresni. Ezek a történelemben és a politikában gyökereznek. Úgy vélem, a magyar olvasó számára hasznos lehet, ha egy pillanatra a szlovákok szemszögéből próbálja vizsgálni ezt a problémát.

A szlovákok az 5-6. században érkeztek mai lakóterületükre. A Nagy-morva Birodalom a 9-10. században az államiság tudatának kialakulását jelentette a számukra. A Duna-medencébe behatoló magyar törzsek nem voltak közvetlen okozói a birodalom szétesésének, de annak romjain alapozták meg az ezeréves Magyarországot. Az a kérdés, hogy ki volt itt előbb, és ki volt az erősebb, ma már természetesen nem játszik szerepet. A lényeges az, hogy a múlt század második feléig ezen a területen egy ténylegesen közös, soknemzetiségű államalakulat létezett, amelyet a kereszténység kovácsolt össze. A felsőbb rétegeket ezen túl a *latinosság* fűzte egybe.

Ha külföldön járok, s szóba kerül ez a téma, felhívom a figyelmet a történelmi Magyarország (Uhorsko) és a mai Magyarország (Maďarsko) fogalmak közötti különbségre. A szlovák nyelv megkülönbözteti a két fogalmat, míg a magyar nem, s éppen ez a nézeteltérések egyik lélektani gyökere. Más jelent ugyanis egy nemzetek fölötti államszerkezet — bár ennek kétségkívül a magyarok alkották a legerősebb részét — és mászt az 1918 után kialakult nemzeti államszerkezet. Hasonló volt a helyzet a Szovjetunióban, ahol Oroszország területén az orosz nép lélekszámban is dominált, sőt az orosz volt a közös nyelv, az államot ennek ellenére nem Oroszországnak, hanem Szovjetunióknak nevezték. Az unió szétesése után ma minden alkotóelemnek külön megnevezése van. Annak ellenére, hogy ismerjük Oroszország terjeszkedő törekvéseit, és tudjuk

azt, hogy számtalan orosz él a határokon túl kisebbségben, az állam továbbra is az Oroszország elnevezést használja. Az pedig, hogy a balti államok függetlenségének visszanyerése után Oroszország saját földterületeit veszítette volna el, föl sem merült. Magyarország esetében ezzel szemben egészen más a helyzet. Hatékony belpolitikai és nemzetközi diplomáciai manőverekkel sikerült elérni, hogy a régi Magyarországot (Uhorsko) és a mai Magyarországnak (Maďarsko) egy és ugyanazon fogalomként kezeljék. A német nyelvben ugyan ismeretes a *Magyaren* kifejezés, ez azonban csak a lakosságra érvényes, területi vonatkozásban nem használatos. A terület elnevezésére a németben az *Ungarn*, az angolban a *Hungary*, az oroszban a *Vengrija* megnevezést használják. Aki nem foglalkozik ezzel a témával, annak eszébe sem jut, hogy itt félrevezető névcserére került sor.

Hasonló fejlődési irányt ügyelhetünk meg a múlt század második felében, amikor kialakulóban volt Európa-szerzte a nemzeti tudat, s ebben a magyarok kétségkívül élenjárók voltak. Ez legmarkánsabban az 1848-as forradalom idején nyilvánult meg, később Ausztria keretein belül az államjogi pressziókban, végül 1867-ben az osztrák-magyar dualizmusban csúcsonódott ki. Abban az időben a magyarok már nem a magyarországi nemzetiségekért harcoltak, hanem csupán önmagukért. A szlovák nemzet képviselői az 1848-ban Liptószentmiklóson megfogalmazott „kérelmekben” arra tettek kísérletet, hogy kijelöljék a szlovák többségű Felső-Magyarország etnikai határait, és azért küzdöttek, hogy lehetőséget kapjanak az önálló fejlődésre. Igyekezetüket értetlenség gátolta.

A magyar felkelést mint Habsburg-ellenes forradalmat elemezve Marx Károly sem értette meg, hogy Štúrék és a szlovák nemzetébresztők miért álltak a barikád ellenkező oldalára. Pesttől akarták megszerezni az önmegvédekezés jogát, hasonlóképpen, mint Kossuth Béctől.

A történelem nem ismétli önmagát, ennek ellenére — nem véletlenül! — a folyamatokban nagyon sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Mindannyian tanúi lehettünk, hogyan változtak az utóbbi két év folyamán a szlovák nemzeti pártok követelése a cseh-szlovák államjogi vitában. Ahhoz, hogy ezek egyáltalán megfogalmazódjanak, a kezeket bilincsbé verő, a százakat betapasztó régi rendszert megdőntő forradalomra volt szükség. Itt ismerhető fel az Európán végigsöprő 1848-as forradalom és az 1989-es kommunistaellenes forradalmak láncolata közötti hasonlóság. Akkor is, akárcsak napjainkban, a forradalmat közvetlenül a nem-

zeti önmeghatározó mozgalom követte. A „kötőjelek háborúja” akkor is új megnevezést — „osztrák-magyar” — eredményezett, a mi korunkban pedig Csehszlovákiából Cseh-Szlovákiát alkotott. „A szlovák nyelv kivétel nélküli használatáról” szóló szlovák parlamenti csatározás semmiben sem különbözik „a magyar nyelv kivétel nélküli használatának” politikájától. Csupán a külső körülmények változtak meg. Az ENSZ emberjogi Chartája, a helsinki folyamat, az emberi és kisebbségi jogok dokumentumai és konferenciái, az elmúlt évtizedek tapasztalatai megakadályozzák, hogy a szlovákiai magyarokat ma ugyanaz a veszély fenyegetse, amely 1867 után a szlovákok osztályrésze volt Magyarországon.

Akkoriban a *Matica slovenská* volt az egyetlen intézmény, amely hosszú évek után egyesítette a protestánsokat és a katolikusokat, s egyetlen letéteményese volt a szlovák nemzeti kultúrának, tudománynak és politikának. A magyarosító politika következményeként ez az intézmény 1875-ben megszűnt, az előző évben pedig mindhárom szlovák gimnáziumot bezárták. Még napjainkban is élnek olyan öregek, akik az I. világháború végéig magyar iskolába jártak. Ezek a jelenségek természetesen növelték az ellenszenvet Magyarországgal szemben. A magyar diplomácia ugyan intenzíven törekedett a magyar belső állapotok elfogadtatására, de ennek kevés sikere volt. Akkor már közismert volt, hogy a szlovák nemzetet a pusztulás fenyegeti, s ez a tény minden szlovákban tudatosult.

Azt talán fölösleges is felsorolni, hogy Dél-Szlovákiában ma magyar nyelvű óvodák, általános és középiskolák működnek, újságok, folyóiratok, kulturális egyesületek, színház létezik, s gazdag nemzeti élet folyik. Ezen felül a szomszédos magyar állam morális és gyakorlati segítségben részesíti a kisebbségi magyarokat. A magyarok ott vannak a parlamentben, elnökhelyettesi pozíciót kaptak, arányosan képviseltetik magukat az államigazgatásban és a helyi szervezetekben. Meg kell jegyezni, hogy ez az állapot nem a forradalom vívmánya, így volt ez már az ötvenes évek eleje óta, amikor Európa fokozatosan kezdett kilábalni a náci blokk okozta traumából, amelynek sajnálatosan Magyarország is a tagja volt. A náci blokk tagja volt Szlovákia is, de 1944 augusztusában a nagy antifasiszta nemzeti felkeléssel morális elégtételt szerzett magának. 1944-ben nem az akkori kormány, hanem a lakosság állt át a szövetségesek oldalára. A csehszlovák hadsereg pedig a Szovjetunióban, a nyugati fronton, sőt Afrikában és a Közel-Keleten is harcolt a hitleristák ellen. Ezekkel a tényekkel azt szeretném jelezni, hogy bizonyos közös

magyar-német hatalmi érdekek, amelyeknek következtében a II. világháború ideje alatt Dél- és Kelet-Szlovákiát Magyarországhoz csatolták, nemcsak hogy nyitott sebeket, de félelmeket is hagytak a szlovákokban. Az I. világháború vége felé a politikai és nemzeti szempontból tönkretett Szlovákia képviselői egy olyan elrendeződés felé tájékozódtak, amely lehetővé teszi az önfenntartó fejlődést. Budapestnek, amely a szlovák megyéknek az autonómia különböző változatait ígérgette, nem hittek. A szlovákok azt is tudatosították, hogy önálló Szlovákia államjogi szempontból nem létezhet. Ezért hajlottak a szlovák politikai erők különbözőségeik ellenére is egységesen a csehszlovák állameszme felé. Képtelen az az állítás, amelyet Magyarországon még jóval a háború után is hangoztattak, hogy a cseh hadsereg elfoglalta és *annektálta* Felső-Magyarország területeit. 1918-ban Szlovákiában nem volt egyetlen jelentős személyiség sem, aki a csehekkel kialakítandó közös államon kívül más megoldást kívánt volna. Azok, akik a harmincas években akkor még más politikai színtéren a csehektől való elválást szorgalmazták, ma még véletlenül sem akarják ezt a szövetséget egy másikra cserélni. Ellenkezőleg: egy új Nagy-Magyarország — meggyőződésük szerint elképzelhetetlen — lehetősége csehellenességüket inkább visszafogja, mint fokozza. Közismert a magyarokhoz fűződő baráti viszonyom, így nem marasztalhatnak el a szlovák sovinizmus vétkében, ezért úgy vélem, hogy ennek az objektív véleménynek hangot adhatok egy magyar folyóiratban is.

Ennél a pontnál néhány statisztikai adat felsorolását tartom szükségesnek. Igaz, problémáktól ezek sem mentesek, hiszen a nemzetiségi viszonyokat vizsgáló szlovák és magyar statisztikák rendre eltérnek egymástól. Ehhez a tényhez nem kívánok kommentárt fűzni.

Az 1911-ben megjelent hivatalos magyar statisztika szerint, melyet dr. Emil Stodola tett közzé, Magyarország (beleértve Horvátországot, a Szlavóniai Királyságot és Fiumét) területe 324 851 négyzetkilométer, lakosságának száma 19 254 559 fő volt. Szlovákia — a jellemzés szerint „főként szlovákok által lakott megyék, melyek kompakt egészet alkotnak Felső-Magyarországon” — területe 33 207 négyzetkilométer, lakosainak száma 2 069 424. Stodola felsorolja még Békéscsabát, ahol 37 547 lakos közül 27 488, Szarvast, ahol 25 773 lakos közül 17 771 szlovák volt. A statisztika szerint ebben az időben Budapestnek 25 168 szlovák lakosa volt. Összehasonlításként: a mai Szlovákia területe 49 036 négyzetkilométer, lakosainak száma 5 268 935. Ha a területet nézzük, láthatjuk, hogy

itt két különböző nagyságú országról van szó. Az alábbi adatokat az 1991-es népszámlálás alapján közlöm:

	1900	%	1991	%
szlovákok	1 416 549	69	4 511 679	85,6
magyarok	384080	18,8	566 741	10,76
romák	nem mutatták ki		80 627	1,53
csehek			—	—
morvák			—	—
sziléziaiak			58 508	1,11
németek	195 674	9,7	5 629	0,11

Csekély a lengyelek, ruszinok és ukránok száma. A kárpáti németek állításuk szerint 15 000-en vannak, de a népszámláláskor többségük szlováknak vallotta magát.

1850-ből Stodola az akkori Magyarország területén 1 739 871 szlovákról adott számot, ez akkor az összlakosság 13,2%-ának felelt meg. (Fényes Elek 1857-ben 1 510 768 szlovákról tud, ez a korabeli összlakosság 10,9%-a.) 1900-ban (Stodola) 2 019 641 szlovák élt Magyarországon, az egész lakosság 10,5%-a.

A mai Magyarország területén 1960-ban 30 690 ember vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. Ennek ellentmondani látszanak azok az 1962-ből származó hivatalos magyar becslések, amelyek 100-110 ezerre teszik a szlovákok számát. A mai hivatalos becslések szerint ez a szám 10 ezer körülire apadt, ezzel szemben a szlovák Nemzetközi Kapcsolatok Minisztériuma 120 000 körülire teszi a Magyarországon élő szlovákság számát. Ezek nagy többsége azonban ma már nem használja a szlovák nyelvet.

Szlovákiát említve két különböző adatsorról szóltam. Ez az eltérés a két ország kapcsolatának egyik legérzékenyebb pontja. Szlovákia nyugati és északi határai alapjában véve megegyeznek a történelmi Magyarország határaitól. A déli határ viszont 1918-ig nem létezett, ezért lehetett szlovák többségű magyarországi megyékről beszélni. 1920. június 4-én Magyarország Trianonban aláírta azt a békeszerződést, amelynek szerkesztésére az 1919-ben Párizsban a *Legfelsőbb Tanács* által elfogadott határrendezés is. Ladislav Deák történész írja: „Az új nemzeti államalakulatnak életképesnek kellett lennie, nem csupán a nemzeti fejlődés szolgálatára alakult, meg kellett felelnie a kommunikáció és a védelem feltételeinek is. Ezen kívül nagy súlyt helyeztek arra is, hogy az új határok

természetesek, stratégiaileg kifogástalanok legyenek, és egy bizonyos földrajzi egységet biztosítsanak.” Mivel a múltban a lakosság intenzív mozgása következtében számos szlovák település keletkezett Magyarországon, s ugyanúgy magyar települések is keletkeztek Szlovákiában, a határok kialakításánál nem lehetett tisztán etnikai elvet alkalmazni. De így volt ez Európa más országaiban is. A határrendezés során arra törekedtek, hogy mindkét oldalon nagyjából azonos számú nemzetiség maradjon.

A trianoni béke elleni harc, valamint a hitleri Európa-koncepció közvetlen összefüggésben állt egymással. Megvalósulásával, Csehszlovákia feldarabolásával Csehország elveszítette a Szudétákat. 1938 novemberében a bécsi döntés (Németország és Olaszország döntőbíráskodásával) 11 390 négyzetkilométert ítelt Magyarországnak az akkori Szlovákia területéből. E terület akkori lakosságának száma 854 217 volt, 32%-uk szlovák és cseh nemzetiségű. Magyarország a következő év tavaszán az addig Csehszlovákiához tartozó Kárpátalját is elfoglalta, újabb 1897 négyzetkilométert rabolva a 70 000 lakosú, magyarok által egyáltalán nem lakott keleti részből. 1947 februárjában a párizsi békeszerződés értelmében Szlovákia visszakapta háború előtti területeit, valamint, ráadásul a Pozsonytól délkeletre fekvő három községet. A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaságban ma nem a trianoni, hanem a párizsi békeszerződés van érvényben, amelyet a helsinki egyezmény zárodokumentumának az európai határok sérthetlenségéről szóló fejezete garantál. A nemzetközi diplomácia berkeiben teljesen nyilvánvaló, hogy egyetlen precedens a területi követelések lavináját indíthatja el, melynek következményeként Európában olyan háború törhet ki, amelynek sok résztvevője lesz.

Nemrég Pozsonyban járt *Schleswig-Holstein* tartomány képviselőinek egy csoportja. A képviselők büszkén hivatkoztak arra, hogy a Dániával határos északi terület kisebbségi problémáit teljesen megoldották. A német oldalon 60 000 dán, dán oldalon pedig 20 000 német él. A történelem során ugyan megélték tragikus konfliktusokat is, de úgy vélik, hogy ezeket mára teljesen feloldották. A magam részéről úgy gondolom, hogy a megoldásban nem a jogok mértéke, hanem a jogakarat a fontos. 1938-ban a szudétanémetek rendelkeztek minden általuk igényelt joggal. Őket azonban ez nem érdekelte, a köztársaság szétverésére törekedtek, s törekvéseiknek senki sem szabott gátat. Ha a szlovák-magyar viszonyban felmérjük a meg nem értésből fakadó veszély nagyságát, rá kell

ébrednünk arra, hogy az egyetlen járható út a mindkét fél számára elfogadható pozitív megoldás keresése. S ez valójában nem elérhetetlen.

Mindez érvényes a cseh-szlovák viszony megoldására is. 1918-ban a házasságot nem csupán a ráció diktálta, gerjesztője volt a korábbi romantika is. Egy időben a szlovákok hívei voltak a csehszlovák nemzet eszméjének, s nem csupán Štefánik volt csehszlovakista, hanem maga Hlinka is. 1918 után a cseh katonaság, a cseh hivatalnokok és a cseh tanítók ellepték egész Szlovákiát, aminek egészen egyszerűen az volt az oka, hogy a magyarok elűzése után nem volt, aki betöltse ezeket a posztokat. Ezért utasította el a szlovák értelmiség jelentős része azt az autonómia-tervet, amelyet még a háború ideje alatt dolgoztak ki az Egyesült Államokban T. G. Masarykkal. „Ha elmennek a csehek, visszajönnek a magyarok” — így érveltek. Az autonómia híveinek hangja csak a harmincas években erősödött fel. Nem szeretnék belebocsátkozni azoknak az összetett belpolitikai struktúráknak a taglalásába, amelyek az 1938 novemberében kikiáltott szlovák autonómiához vezettek, a leegyszerűsítés pedig torzításokat eredményezne. Az autonomista irányzatok nem tévesztendőek össze a fasizálódással, bár kétségtelen, hogy sok azonosság fedezhető fel bennük. Az 1939. március 14-én kikiáltott önálló szlovák köztársaság e folyamat betetőzését jelentette, ehhez azonban a hitleri akarat is hozzájárult. A háború után — aszimmetrikus modellel — a megújult állam ismét egységes lett, ami azt jelentette, hogy Szlovákia saját Nemzeti Tanáccsal és „kis kormányral”, megbízottak testületével rendelkezett. Őket bizonyos szakterületekkel bízták meg, lehetőséget adva ezzel arra, hogy sohasem érjen véget a vita, milyen kérdésekben határozhatnak a központi kormány hozzájárulása nélkül.

A liberális hatvanas években a szlovák vezetés a föderáció elfogadására helyezte a hangsúlyt, s ezt sikerült is megvalósítania: 1968. október 28-án a köztársaság megalakulásának 50. évfordulóján Pozsonyban aláírták az erről szóló alkotmánytörvényt. A szlovákoknak azonban semmi okuk nem volt az eufóriára, ekkor már két hónapja szovjet tankok szántották az ország földjét. A hatalom törvényszerű kommunista központosítása teljesen elértéktelentette a föderációt. Sok szlovák felfogásában a föderáció még ma is egyenlő a központosítással, ezért kívánják a Cseh Köztársasággal inkább a lazább szövetséget, ami végeredményben a régiók Európája felé való tájékozódást jelenti.

A viszonylagosan távoli jövő szép víziója a régiók Európája: szeretném hinni, hogy arra tartunk. El tudok azonban képzelni katasztrófális for-

gatókönyveket is, olyanokat, amelyek az örmény-grúz harctereken íródnak, vagy amelyek elolthatatlan lángba borították Jugoszláviát, s amelyek továbbterjedése sem kizárt. Ki tudja a megoldást lengyelek és litvánok között? Ki tesz rendet az orosz-ukrán vitában? Sikerül-e megakadályozni Magyarország belerángatását a balkáni háborúba? Milyen magatartást tanúsítana ebben az esetben Ausztria? El tudom képzelni azt is, hogy az osztrák diplomácia belesodródik ebbe a vitába. Ha a szovjet nagyhatalom szétesése kapcsán a második világháború következményeinek újraértékeléséről beszélnek, elképzelhetőek ilyen szándékok az első világháborút illetően is. Trianon jelentősége eltörpül a német-orosz viszony, az óriási kiterjedésű lengyel területek, vagy az Osztrák-Magyar Monarchia térségeinek problematikája, s ezek újraértékelése mellett. Ha azonban a mai politika hátterében ilyen megfontolások húzódnak, akkor bajosan tudom elképzelni a megoldást. Az európai határok gyakran éppen a nemzeteket és a nemzetiségeket választják el egymástól, s a vitákat főleg a nemzetek szét-, illetve összecsatolása motiválja.

Egy nemzet képviselőit egy állam keretei között tömöríteni, még egy fantasztikus regény témájának is rossz. A népek mozgása olyan régi, mint maga az emberiség, s az is ismert, hogy a nemzetek többségének képviselői szétszórtan élnek különböző országokban. A határok megváltoztatásával csak egy részük került idegenbe. A régi Magyarország szét-darabolásával sok szlovák egyik napról a másikra Magyarországon, Szerbiában, Romániában, sőt Ausztriában találta magát. Latin-Amerikában, Ausztráliában és szerte Európában tízezrekre tehető a számuk, s a becslések szerint az Egyesült Államokban másfél millióan, Kanadában pedig 90 000-en élnek. Szinte közhelynek számít az a megállapítás, hogy a szlovákok egyharmada a határokon kívül él. Az első kitelepülés az Alföldre a 18. században kezdődött, ezt követte száz évvel ezelőtt az éhezés előli menekülés Amerikába. Jelentős méreteket öltött a politikai emigráció 1938-ban, amikor sokan menekültek a nácik elől. 1945-ben, majd később a kommunista rendszer hatalomra jutása után 1948-ban a demokraták hagyták el az országot, s nagymértékű volt a kitelepülés 1968, a szovjet invázió után is. Ők is részei a cseh-szlovák valóságnak. Egyesek ma már visszatérnek szülőhazájukba. Ez főleg a háború után kitelepültekről mondható el, akik általában azzal a szándékkal térnek haza, hogy részesei legyenek a változásoknak. Az 1945-ös emigránsok a szlovák állam idealizált képét hozzák magukkal, ezt tekintik az önálló

ország modelljének, az 1948-asok a háború előtti demokrácia eszméit újítják fel, az 1968-ban kitelepült „fiatalok” pedig „az emberarcú szocializmus”-ban, mint a szociáldemokrácia valamilyen lehetséges változatában hisznek. Fejlődésük lehetőségeinek széles a skálája, s ezért némileg zűrzavaros is, hiszen a fel nem dolgozott múlt szembesül a jövővel, s mindez át van szöve a generációs érdekekkel. Ezzel nem azt akarom állítani, hogy minden rossz és haszontalan, amit ezek az emberek a mába és a jövőbe akarnak átvetíteni. Úgy látom, túl sok időt fecsérelünk a búza és az ocsú szétválasztására, miközben azt sem nagyon tudjuk, mi a búza és mi az ocsú.

Korunk egyik lényeges problémája, hogy olyan kérdésekben folytunk vitát, amelyeknek még az alapfogalmait sem definiáltuk, s bizonyos fogalmakon mindenki mást és mást ért. Valószínűleg még azt sem tudjuk pontosan meghatározni, mit is értünk a demokrácia fogalma alatt. Ahhoz, hogy előrejussunk az egy éve tartó cseh-szlovák államjogi vitában, meg kellene határoznunk, hogy mit jelent a közös állam, mit a föderáció, az egyesült köztársaság, a konföderáció, a szuverenitás és az önállóság. Ha ezekre a fogalmakra kérdezzük rá a tárgyalóasztaloknál ülőktől, általános, ugyanakkor egymásnak ellentmondó válaszokat kapunk. A tárgyalófelek érezhetően nem is siettetik a megegyezést, a nemzetközi helyzetre sandítva húzzák az időt, a választásokat megelőző harcra összpontosítva figyelik, hogyan viselkedik az utca embere. Érezhető az is, hogy azok, akik nem eléggé körvonalazottan a közös állam hívei, komolyan nem számolnak azzal, hogy az meg is tartja magát, és saját jövőjük érdekében nem égetik fel a hidakat maguk mögött. Vagy éppenséggel nem is kívánják a közös államot, csupán azt nem szeretnék, hogy az állam szétválasztásának vádjával bélyegezzék meg őket. A nemzetközi nyomástól tartva akarják is a közös államot, meg nem is. Olyan államot akarnak, amelyben saját köztársaságuk valamiképpen önálló maradna. *Pithart* cseh miniszterelnök erre vonatkozóan azt nyilatkozta, hogy ennének is a tortából, ugyanakkor azonban szeretnék, ha az egészben maradna.

Nem gondolom, hogy ami most zajlik Cseh-Szlovákiában, az demokrácia lenne. Ez durva hatalmi harc, amely időről időre intoleráns köztéri kiabálásokat eredményez. A kulisszák mögött azonban a közpolgár előtt elképzelhetetlen megoldások riasztó árnyai rajzolódnak ki. A demokrácia nyitott ajtó, de nem minden elképzelés előtt az. Nem arról van szó tehát, hogy mindenkit legyőző legyen a győztes, hanem arról, hogy

győzzön az, aki képes az ország megmentésére. Erre adott a lehetőség. *Dienstbier* külügyminiszter egy alkalommal szűk körben és természetesen nem hivatalosan azt mondta, hogy a cseh-szlovák vitában nem az a lényeges, hogy ki kapja a vasutakat, ki a gázvezetékeket, hanem az, hogy ez a kis, tizenötmillióos ország az európai érdekek keresztútján képes lesz-e a megmaradásra. Ha szétesik, valószínűleg képtelen lesz megmaradni a közelgő viharban.

Előfordulhat, hogy a szlovák-cseh kapcsolat valamiféle dualizmussá fejlődik. A szétválás ellenzői azzal érvelnek, hogy az új köztársaságokra nem lesznek érvényesek az eddigi nemzetközi kötelezettségek. Erveik között szerepel az is, hogy azok a pártok, amelyek az önálló Szlovákia létrehozását kívánják, nem a polgári, hanem a nemzeti elvből indulnak ki. Ha tehát a szlovák különválásról esik szó, mi történik akkor a magyarokkal? A nemzeti elv alapján ők is kérhetik az általuk kompakt tömbben lakott déli vidékek autonómiáját. S van-e biztosíték arra nézve, hogy a magyarok nem kérik a magyar állam nemzeti védelmét? Az önállóságért harcoló pártok azonban offenzívában vannak. Szerintük csak a prágai centralizmus likvidálásáról lenne szó, vagyis arról, hogy Szlovákia ügyeit Szlovákiából irányítsák. Okfejtésük szerint a belső határok megváltoztatása nincs hatással a külső határokra, azokat nemzetközi garanciák rendszere védi. A magyar fél kilátásba helyezett fenyegetését olyan madárijesztőnek minősítik, amellyel a föderalisták előszeretettel hozakodnak elő.

A szlovák-cseh játszmában a magyarok fontos szerepet játszanak. Kinek lesznek a tromfjai? A tarsolyban ott van Bős-Nagymaros, a magyarországi szlovák kisebbség, a szlovákiai magyar kisebbség, és ráadás-ként a magyarok által lakott Dél-Szlovákiában élő szlovák kisebbség. A *Matica slovenská* elkészítette saját nyelvtörvényét, melynek az a lényege, hogy a szlovák nyelvet Szlovákiában megmentse az elmagyarosodástól. A „kivétel nélküli szlovák nyelv” ebben az esetben annyit jelent, hogy a túlnyomórészt magyarok lakta községekben a szlovákoknak jogukban álljon szlovákul intézni hivatalos ügyeiket, s hogy azokban a magyarok lakta kisközségekben, ahol csak egy iskola működik, a szlovák gyerekek számára biztosítsák az anyanyelvi oktatást. Ellenérvként a legnagyobb jóakarat mellett is csupán technikai okok fogadhatók el, melyek megoldását a nyelvtörvény mellékletének működési előírásai szavatolják. Ez egy olyan, túlságosan is kényes kérdés, amely megoldatlan maradt. Ehhez járul még a reciprocitás nemzetközi problémája. Azaz, hogy az egyik

területen élő kisebbségek csak annyi jogot kapjanak-e, mint amennyit a másik államban élők? A kérdés ilyen felvetését formálisan elvetették, az érvekben azonban tovább él. Más állam belügyeibe való beavatkozásnak számít-e az egy kormány részéről, ha gondoskodik saját nemzeti kisebbségéről? A kormány azonban nem csupán a nemzet, hanem az országa területén élő más nemzetiségű lakosok kormánya is. Valójában itt nem csak a nemzeti elvről van szó, s ennek államjogi következményei is vannak. Amikor Hitlernek erről különvéleménye volt, eltüntette Ausztriát és Csehszlovákiát.

Még lényegesebb szerepük van a németeknek, s talán ők az egész játszma tromfjai. Valaki azt mondta, a németek egykor harccal szereztek területeiket, ma megvásárolják azokat. Ma a Cseh- és Szlovák Köztársaságban a külföldi befektetések 80%-a német. Gazdasági szempontból ez nem nevezhető negatív jelenségnek, hiszen külföldi befektetések nélkül nehéz lenne talpra állnunk. A modern világban egyáltalán nem fontos, hogy a cég tulajdonosa milyen útlevelel rendelkezik, főleg ha munkalehetőséget biztosít, és termékeket állít elő. Az Egyesült Államokban kevesen tudják, hogy a cég tulajdonosa japán, olasz vagy éppen amerikai, ott ez senkit sem érdekel. A mi geopolitikai viszonyaink között azonban erre is érzékenyek vagyunk, hiszen befolyásos munkakörökről van szó, ahol a közgazdaság és a politika fedik egymást. A németek másik aduja a Szudéta-vidék.

Úgy tűnhet, talán kissé eltértem a nemzeti kisebbségek kérdésétől. A nagy változások közepette azonban többről van szó, mint a nemzetiségi enklávék felvilágosításáról. Országok létezéséről, s egy nagyon vékony jégrétegről, amely alatt európai problémák húzódnak meg. Imitt-amott szikrák pattannak, s lábunk alatt olvad a jég.

Pénzes Éva fordítása

NIEDERHAUSER EMIL

A dialógus dicsérete

(Válasz Dr. Juraj Alner cikkére)

Nagy örömmre szolgál, hogy erre a szakszerű és jóindulatú tanulmányra könnyű válaszolni. Hiszen sok olyan dologról szól, amiben, szlovák és magyar történészek, teljesen egyetérthetünk. Mindenekelőtt a kiindulásban, hogy tudniillik ellentétes nézeteink megbeszélhetőek, amennyiben érzelmek nélkül közelítjük meg ezeket. Teljesen egységes az álláspont a „ki volt itt előbb?” kérdésben, hiszen nyilvánvaló, hogy a honfoglaló magyarok már itt találták a szláv lakosságot. Ezt persze a magyar történetírás mindig is elismerte.

Nyilvánvalóan igaza van a szerzőnek 1848 értékelésében. A forradalmi magyar kormányzat nagy hibája volt, hogy — a horvátok kivételével — a többi magyarországi nemzetet mint olyant nem volt hajlandó elismerni. Ebből származott a harc, nyilván, a szlovákoknak (és a többieknek) nem volt más választásuk, minthogy Bécs mellé álljanak, amely már az 1848. április 25-i alkotmányba belefoglalta a nemzetek egyenjogúságát. Ebben a kérdésben persze már nem olyan egyöntetű a magyar történészek állásfoglalása, mint az előbbiben, vannak, akik a forradalom érdekében hivatkozva bírálják az egyes magyarországi nemzetek állásfoglalását. A magam részéről ezzel az állásponttal nem tudok egyetérteni. De azért nem szabad elfelejteni azt, hogy a korabeli magyar álláspont nem abból indult ki, hogy a nemzetiségeket el kell nyomni, hanem abból, hogy az egyéni szabadságjogok minden kérdést amúgy is megoldanak. Nem oldották meg, és majd másfél száz év után látjuk, hogy azóta sem oldották meg. Egyfajta paternalista álláspont volt, amiből kiindultak, valószínűleg őszinte jó szándékkal. Ezt is érdemes volna figyelembe venni.

Teljesen igaza van a szerzőnek, súlyos hiba volt a három szlovák gimnázium és a Matica slovenská betiltása, nemcsak mai fogalmaink szerint, hanem akár az 1868 : 44. nemzetiségi törvény szerint is. Az is nagy hiba volt, tehetjük hozzá, hogy a szlovákoknak (és a többi nemzetiségnek) nem volt meg a számarányához mért országgyűlési képvisellete.

Teljes mértékben megértem, hogy az 1938-39. évi területelcsatolások érzékenyen érintették a szlovákokat, ez a seb azóta sem hegedt be egészen. De, talán a szlovákoknak is meg kellene érteniük, hogy Trianon

meg a magyaroknak ilyen sebük. Szlovákia területének mintegy 20%-át csatolták el. Magyarországtól a kétharmadát. (Nem is beszélve arról, hogy Szlovákia ezeket a területeket 1945-ben visszakapta.) Kétségtelen, hogy a trianoni szerződés értelmében elcsatolt területek lakosságának nagy többsége nem magyar volt. De a magyar etnikum egyharmada is elkerült Magyarországtól.

Abban megint teljesen igaza van a szerzőnek, hogy 1918-ban a csehszlovák megoldással szemben a szlovákok részére nem volt más elfogadható alternatíva, a Magyarországon belüli autonómia jó ötven évvel korábban talán kielégítő lett volna, de 1918-ra abban az esetben is a csehszlovák megoldás lett volna az előnyösebb.

Mélységesen egyetérték a szerzővel abban, hogy a magyarországi szlovákok népszámlálási lélekszáma túl alacsony, a saját szlovák becslések reálisabbak. Hozzá lehet tenni: a magyarországi szlovákok oktatási helyzete sem kielégítő, gyakorlatilag nincs kizárólag szlovák nyelvű általános iskola. Pedig mai fogalmaink szerint szükség volna rá, hiszen az anyanyelvű oktatás ma világszerte elfogadott elv. Persze azt sem szabad elfelejteni, hogy 1945 után volt egy lakosságcsere, és éppen a nemzetileg öntudatos szlovákok települtek át nagy számban.

Teljesen nyilvánvaló, hogy az 1947-es párizsi békeszerződések által kialakított határokat sérthetetleneknek kell tekinteni. Minden változás csak lavinát indítana el, beláthatatlan következményekkel. Az már eddig is jócskán kiderült, hogy a határok eltologatása csak újabb sérelmeket okozna, hiszen Kelet-Európában nem lehet igazságos etnikai határokat meghúzni. (Nem mintha Nyugat-Európában ez olyan könnyű volna.) A megoldás a határok átjárhatósága. Sajnos, ennek igazi értelmétől még messze vagyunk ma is.

Hogy 1918 után a magyarok helyét a csehek váltották fel, ez bizonyos szempontból igaz lehet. De ez már a csehek és szlovákok viszonyának a kérdése, amibe nem volna helyes beleszólni.

Vannak persze pontok, ahol vitázni is lehet a szerzővel. Ilyen mindjárt az elején az a feltevés, hogy a magyarok továbbra is vissza akarnak szerezni területeket. Eltekintve attól, hogy az új magyar kormány már ismételtelen leszögezte: nincsenek területi igényei, a lakosság körében sem lehet ilyesféle hangulatot tapasztalni. Tudom, hogy nehéz a szlovákokat erről meggyőzni (a kérdésre más vonatkozásban még visszatérek), de higgyék el nekünk, nem kívánjuk a térségünkben amúgy is labilis helyzetet ilyen meg gondolatlan irreális igényekkel még tovább bonyolítani.

Nagyon figyelemreméltó, amit a szerző az Uhorsko — Mađarsko kettősségről mond (a szerb-horvátban is megvan a párhuzama: Ugarska — Mađžarska). Nálunk is kevésbé figyelemre méltatott nyelvi tény, hogy a magyarban ezt a kettőséget csak körülírással tudjuk érzékeltetni (a történeti Magyarország — a mai Magyarország). És ha jelzős szerkezetben használjuk, az uhorský — mađarský kettősségre mindenkinek arra jár rá a nyelve, hogy „magyar”. A „magyarországi” az első fogalom jelzésére pontosabb, de nehézkesnek érezzük és ritkán használjuk. Viszont azt, hogy Magyarországot külföldön Hungary — Hongrie — Ungarn stb. formájában használják, természetesnek tartjuk. Ez a névforma alakult ki történetileg, századokon át, más nem, tehát 1918-20 után is csak ezt a nevet használhatták. Németország területe is valamikor nagyobb volt, mint most, mégsem jutna senkinek eszébe más nevet használni. A Hungary stb. alak nem a „magyar” népnévből alakult. Albániának is Shkiperieje a saját elnevezése, de azért szlovákul is Albánko-t mondanak. A németben még elképzelhető a Magyarien, de ennek a névalaknak a németben pejoratív értelme van. Magyary vagy Magyarie Hungary vagy Hongrie helyett a régi és a mai Magyarország megkülönböztetésére eléggé értelmetlen volna.

Az, hogy 1867 után a szlovákokat a nemzeti megsemmisülés fenyegette volna, véleményem szerint eltúlzott. Ilyen nagy tömeg elmagyarosítására senki sem gondolhatott komolyan. Az erőszakos magyarosítás csak ellenállást váltott ki (mint minden erőszakos asszimilációs kísérlet). Más kérdés, hogy volt természetes asszimiláció, és aki a dualizmus kori Magyarországon karriert akart csinálni, annak magyarnak kellett magát vallania. Ezen az úton a szlovák nemzetet sok veszteség érte, gondoljunk csak Svetozár Hurban-Vajanský harcára a *suchá ratolest'* (az elszáradt ág — így nevezte az asszimiláns nemeseket) visszaszerzéséért. Ján Bobula, a szlovák *Új Iskola* pártjának vezetője Bobula János néven lett budapesti vállalkozó. De ellenpélda is akad. A történész Michal Matunák fiatalabb éveiben Matunák Mihály néven a magyarosítás lelkes harcosa volt. De valamikor, talán már az első világháború idején öntudatosította szlovák származását, és 1918 után szlovák történészként tevékenykedett.

Természetesnek tartjuk, hogy az 1918 utáni határokat nem csupán etnikai alapon vonták meg, hanem stratégiai, gazdasági, közlekedési és egyéb szempontokat is figyelembe vettek. Modern időkben ez nem is képzelhető másképp. Azt az elvet viszont, hogy nagyjából azonos számban maradjanak kisebbségek mindkét országban, szlovák-magyar vonat-

kozásban nem tartották be, Magyarországon jóval kevesebb szlovák maradt, mint ahány magyar Csehszlovákiához került. Ez ténykérdés, és semmit sem módosít az előbb kifejtett felfogásunkon, hogy a határokhöz nem szabad nyúlni.

Dr. Juraj Alner felveti, hogy a szlovákoknak mintegy egyharmada ma Szlovákia területén kívül él. Ez így van. Persze azt sem szabad elfelejteni, hogy a Magyarországon (és Romániában meg Jugoszláviában) élő szlovákok mellett a nagy többség önként hagyta el Szlovákiát. Igaz: ezek jelentős része 1918 előtt vándorolt ki, az akkori nemzeti elnyomás elől is, bár zömmel gazdasági megfontolásból. Nem kis számban pedig az 1945 utáni diktatúrától menekültek. Ezt sem szabad elfelejteni.

A magyar fél „fenyegetését”, mint már több ízben utaltunk rá, alaptalannak tartjuk. Ahogy azt sem tudjuk elképzelni, hogy Dél-Szlovákiában az ott élő szlovákokat az elmagyarosítás fenyegetné. Ilyen változás, hogy az uralkodó nemzetből disszimilálódnak csoportok egy alávetett etnikumhoz, csak a hagyományos társadalomban történt meg, ahogy a szlovák-magyar nyelvhatáron nemcsak a szlovákok magyarosodtak el, hanem magyarok is elszlovákosodtak.

A reciprocitás jelszava ugyan elvben nagyon nemes dolog, már a Bibliában is szó van róla. Szlovák-magyar viszonylatban azonban a második világháború idején nem a jogok megadásának, hanem megnyirbálásának és megvonásának az elvi alapja lett. Jobb volna elfelejteni.

Ahol netán nem válaszoltam feltett kérdésekre, ott eleve egyetértettem a kérdésfeltevessel, nem láttam szükségesnek, hogy mondatról-mondatra megismételjem, amiben egyetérték a szerzővel.

Volna azonban néhány kiegészítem, amelyet ajánlok Dr. Juraj Alner szíves megfontolására. Cikkének hangneme meggyőző arról, hogy bizonyára olyan jóindulattal, megértéssel fogadja, ahogy kérdéseit kifejtette.

Az első mindjárt: a nagymorva állam és 1848 közti korszakról a szerző nem ejt szót. Holott érdemes elgondolkodni azon, ha megmarad a nagymorva állam, a hozzá tartozó szlávokat ma bizonyára morváknak neveznék mind. S ha Uhorsko nem választotta volna el a szlovákokat a csehektől, hanem egy államban éltek volna, talán nem is volna ma szlovák nemzet. Hadd tegyük hozzá: a mai ukránok és beloruszok alkalmasint azért nem oroszok, mert hosszú századokon keresztül a litván államhoz, majd a lengyel-litván *Rzeczpospolita*hoz tartoztak, ettől váltak különböző nemzetekké.

Ez persze az ingoványos talajú „mi lett volna ha?” kérdéskörbe tartozik, nem érdemes vele foglalkozni. De itt van a nagymorva állam és 1848

közti sok évszázad, amelyben a szlovákok és a magyarok egy államban éltek, és a szlovákok mégis megmaradtak, holott az állam magyar volt vagy hungarus — óvatosabban fogalmazva. Voltak persze szlovák jobbak (magyarok is). De voltak szlovák nemesek. Éppen szlovák kiadványokban találkozhattunk olyan családi levelezéssel, amelyben szlovákul, németül és magyarul írták váltogatva a levelet. A „cseregyerek” intézménye, hogy egy fiatal elvitte „szlovák szóra” magyar környezetből és „magyar szóra” szlovák környezetből, még a múlt század derekán is élő hagyomány volt. Békés együttéléstről tanúskodik, nem adáz ellentétéről.

Az imént említettem a *hungarus*-fogalmat. Hungaria-Uhorsko minden lakosát jelentette, akik egy közös haza fiai. Éppen szlovák feldolgozásokból tudjuk, hogy a szűkebb Szlovákia mint haza fogalma a múlt század első felében kezdett csak kialakulni. Hungarus volt Bél Mátyás — Matej Bel, akit mindegyik nemzet méltán a maga fiának tekint. Ő volt a magnum decus Hungariae — a közös hazáé. Magyar részről természetesnek tartjuk, hogy a szlovákok őt szlováknak tekintik, hiszen nem egyszer említi szláv anyanyelvét. De engedjék meg nekünk a szlovákok, hogy mi magyarnak is tartsuk, hiszen ékesszólóan emlegette a magyar nyelv szépségét, és Hungaria-Uhorsko múltjának és jelenének monumentális feldolgozása volt élete műve. Vagy itt van František Adam Kollár, aki szláv voltát sohasem tagadta, viszont a *lingua patria*, a hazai nyelv, vagyis a magyar kérdésével is törődött. Éppen egy kiváló szlovák történész, Ján Tibenský írt az utóbbi években mindkettőről nagyon szép életrajzot. Kétségtelen, ez a hosszú együttélés, amelynek ilyen gyümölcsei voltak, ma egyik részről sem divatos téma. De talán egyszer még azzá válhat, ha mindkét részről meglesz hozzá az akarat.

Dr. Juraj Alner megírja, hogy a mai határt 1918-ban húzták meg. Ezért nem is neki szól, amit most mondok, de szlovák-magyar viszonylatban nem lehet elhagyni. Arról a jelenségről van szó, amely a volt szocialista országokban, beleértve a vezetőt, általános divat volt, és amit röviden úgy fogalmaznák, hogy ad hoc-territorialitás, vagyis a mai országhatárok korlátlan visszavetítése a múltba. A szerző megkülönbözteti a szlováklakta területet, ahogy 1918 előtt számon tartották, az 1918 utániétól. Nem jellemző azonban ez az álláspont. Olvastunk már tudománytörténeti szlovák munkában a 16. században Szlovákiában élő magyar kisebbségről. A szerző biztosan egyetért velem abban, hogy ez teljesen ahistorikus megfogalmazás. Mert hiszen ha magyar kisebbség volt Szlovákiában, akkor hogyan lehetett ott magyar elnyomás? És a szerző bizonyára nem

értene egyet azzal az elhunyt szlovák történésszel, aki azt kérdezte egyszer, miért nem foglalkoznak a magyar történészek csak a mai Magyarország területének a történetével.

A szlovákok számon tartják a Magyarországon élő szlovákokat, törődnek helyzetükkel, kulturális téren segítséget nyújtanak nekik. Teljesen rendjén lévő dolog, csak helyeselni lehet. Ahogy nyilván a szerző is helyesli, hogy a magyarok törődnek a Szlovákiában élő magyarokkal. Ezért viszont nem felejthetik el az ottani magyarok 1945 utáni kálváriáját, az állampolgárságtól való megfosztást, a reszlovakizálást. Ez az erőszakos asszimiláció egyik példája volt, s nem is lett foganatja ebben az esetben sem, hiszen 1948 után a magukat megint magyaroknak vallók száma nem sokkal volt kevesebb, mint tíz évvel korábban. Viszont a lakosságcsere egyenlőtlen volt, mert több magyar került át Magyarországra, mint szlovák (vagy magát akkor szlováknak valló) Szlovákiába. A csere során a szlovákiai magyarok éppen az értelmiség jelentős részét veszítették el, holott köztudomású, hogy egy nemzeti kisebbség életben tartásának egyik alapvető feltétele a saját értelmiség megléte.

És végül hadd mondjak el egy szociálpszichológiai, kényes dolgot. Igaz, hogy volt magyar jobbágy is, meg szlovák nemes is. De azért az emlékezetben a szlovákoknál mégis az maradt meg, hogy ők a jobbágyok, a magyar az úr. Mind a mai napig egy szlovák falu közepén vagy szélén álló kastély óhatatlanul erre a magyar úrra emlékeztet. Ennek következtében mintha a szlovákokban valami rejtett alacsonyabbrendűségi érzés volna a magyarokkal kapcsolatban, amit kompenzálni kell. A magyarokban pedig, ha egyáltalában, van valami nagyúri komplexus a szlovákokkal szemben. Azért teszem hozzá, hogy „ha egyáltalában”, mert nyilván a magyarok közt kevesebb szó esik a szlovákokról, mint fordítva. Nem tudok róla, hogy Magyarországon végeztek volna vizsgálatokat szomszédos nemzetek értékeléséről, vagy ha igen, az eredmények nem nyilvánosak. A pártállam idején biztosan nem végeztek, mert akkor a szovjetek lettek volna netán az utolsó helyen. És ha manapság végeznének ilyen vizsgálatokat, a szlovákok biztosan nem kapnának olyan „előkelő” helyezést, mint náluk mi magyarok. Valahol talán még mindig él a nagyúri komplexus. De talán ez még mindig jobb eset, mint a heves gyűlölet.

De már túlságosan eltértem attól, amiről Dr. Juraj Alner szólt. Talán én is feltettem egy-két kérdést. Talán válaszol rá. Ha nem, akkor is nagy öröömre szolgált, hogy válaszolhattam kérdéseire. Bizony van még számos kérdés, amiről érdemes volna kibeszélgetni magunkat, magya-

roknak és szlovákoknak egyaránt. S ha kibeszélgjük magunkat, talán jobban is megértjük egymást. Ahogy az a bizonyos néhai szlovák történész mondta: tudomásul kell venni, hogy a magyarok itt vannak a szomszédban. És itt is voltak jó hosszú ideje, teszem hozzá én.

ALNER JURAJ — EMIL NIEDERHAUSER

DIALOGUE ON THE COMMON FATE OF HUNGARIANS AND SLOVAKS

Basing his introductory discussion on the results of public opinion polls administered in Slovakia, the Slovak historian indicates the persistence of anti-Hungarian prejudice among Slovaks. In his paper, he points to the historical roots of this prejudice. The basis of the misunderstandings continue to be a faulty interpretation of historically multi-national Hungary's fight for national emancipation and Hungarian-Slovak tensions and conflicts in the first half of the 20th century. Despite Hungarian and Czech attempts at attain supremacy, by the end of the 20th century the Slovak nation has attained complete equality. The author voices his fear that the unsettled historical questions will reemerge in present-day Czech-Slovak debates, creating difficulties for the constructive management of national minorities issues. In his reply, Emil Niederhauser considers the common Hungarian-Slovak historical problems in sequence, agreeing with Alner's critical views regarding the period between 1848 and 1918. He suggests that a more precise evaluation be given to the Trianon peace, which Hungarians to this day consider unjust because it ceded compact Hungarian areas. Regarding the management of the question of national minorities, he does not consider Hungarian-Slovak reciprocity to be a feasible route. Regarding the settlement of historical questions, it is most important to keep in mind the true historical facts regarding state and national development.

SZEMLE

Az erdélyi katolikus egyház 1944-1991 között

Virt László: *Katolikus kisebbség Erdélyben Budapest-Luzern, Egyházfórum 1991.*

Akisebbségi magyarokról napjainkban kiadott számos könyv és cikk nagyobb része annak a természetes konjunktúrának a terméke, amely a sok évtizedes szünet után jelentkezett. De ma már túl vagyunk a pusztá híradás és a tárgyválasztás újdonságán. Egyidejűleg fokozatosan nő azoknak a műveknek az értéke, amelyek mögött sokévi tudatos munka, nem csupán a kereslet kielégítésének törekvése áll. Virt László könyve közéjük tartozik, a szerző pedig azok közé, akik a legsötétebb esztendőkből áldozatot és kockázatot vállalva rögzítették az ismereteket, gyűjtötték az adatokat, holott emberileg nem volt esély a könyv valahai megjelenítésére.

Nagy beleérzéssel, igen jó tárgyismerettel, egyszerű, világos stílusban készült ez a munka. Műfaja azonban nehezen meghatározható. Olvasható mint történetírás, ahhoz kapcsolódóan akár mint martirologia és föltétlenül mint egyházpolitikai röpirat.

Az érdeklődő mindenekelőtt és joggal krónikát vár a könyvtől. Egészen pontosan meghatározva, Virt a Kárpátokon innen élő romániai római katolikusok 1944 és 1991 közötti történetéről számol be, figyelmét a magyarokra és a gyulafehérvári egyházmegyére összpontosítva. Jóllehet némelyik történeti elemzése céhbéli történészeket megszegyenítően alapos és találó, Virt nem tartja magát történésznek. Módszere valóban nem történetírói. Írásos forrásokat alig használ, legfőbb adatbázisa a túlélő szereplők emlékezete. Kényszerű ez az eljárás, hiszen a történetek tetemes részéről eleve sem készült írásos dokumentum, a levéltárak anyaga pedig gyakorlatilag ma sem hozzáférhető Romániában. Néhány adatot talán mégis pontosítani lehetett volna (például a bukaresti nuncius kiutasításának napját), és elképzelhető, hogy voltak kéziratban terjedő írások, amelyeket a nagyobb hitelesség kedvéért föl lehetett volna használni. A könyv így is hiteles, tartalma kronológikus elrendezésű és ad eseménytörténetet is, habár pontos számszerű adatokra viszonylag ritkán hivatkozik. A szerzőt eiősorban az egyház, a papság és a hívek szellemisége, a történelmet túró és elviselő magatartása foglalkoztatja, ezért nem esik szó például az erdélyi katolikusok egyik legsajátosabb intézményéről, a Római Katolikus Státusról, azaz annak utódjáról, továbbá meglehetősen keveset olvashatunk az egyház gazdasági életéről, pedig mindkettőről szívesen tájékozódnánk. Egy majdan megírandó részletes történeti műhöz jó kiindulás ez a könyvecske, Virt biztatja is a történészeket a folytatásra.

A mű jelentős részét martirologia alcímmel is el lehetne látni, annyi pap és egyháziért kiálló laikus viselt börtönbüntetést, annyit megkínóztak, és oly sokan haltak meg börtönben. Márton Áron példája Erdély határain kívül is ismert, de az már kevésbé tudott, hogy vele együtt vagy nyomában kik és hányan járták ugyanazt vagy a még súlyosabb megpróbáltatásokkal kísért utat. Egyetlen egyháztól sem idegen vértanúi példájának fölmutatása. Virt László mellőzi a gyakorinak mondható pátoszos méltatást. A megrendítő sorsok szigorúan tényyszerű és egyszerű szavakkal történő bemutatása így is maradéktalanul drámai hatást kelt.

Az egyházpolitikai olvasat több vitakérdést vet föl. A legfontosabb a Szentszék romániai szerepe. A könyvhöz előszót író Tempfli József nagyváradi római katolikus püspök megadja az alaphangot, amikor közli az általa és szatmári püspöktársa által a pápához írt levelet. Ez nagyon határozottan figyelmeztet arra a félmegoldásra, amely a gyulafehérvári, Szent István alapította püspökséget érseki rangra emelte, és közvetlenül római joghatóság alá rendelte, míg a másik két, szinte teljes számban magyar hívőket számláló egyházmegye a bukaresti érsek felügyelete alatt maradt. A látszatra csupán egyházkormányzási probléma nagyon könnyen beláthatatlan nyelvi és nemzeti problémává változhat át, ha a magyar nyelv jelenlegi egyházon belüli helyzetét központi intézkedéssel vagy bármely más eljárással a román nyelv előnyére megváltoztatják. A moldvai csángók sorsát látva, akiknek végső soron a római katolikus vallás román ortodoxok közötti térhódítása érdekében nincsenek anyanyelvi istentiszteleteik, a veszély nem lebecsülendő. Virt könyvéből is elég világosan kiderül, hogy a Szentszéknek fontosabb a kisszámú román nyelvű római katolikus és a görög katolikusok ügye, mint az egymillió romániai magyar római katolikusoké. A tény maga nem újkeletű, mert már az 1855-ben Ausztria, majd 1927-ben Románia és Róma között kötött konkordátumok is sújtották az erdélyi magyar katolikusokat. Ehhez kapcsolódóan további kérdések merülnek föl. Vajon a világegyházhoz tartozás tudatán túl mit jelentett 1949 után üldözött erdélyi katolikusoknak a Szentszék? Beavatkozást, védelmet nem remélhettek, valójában magukra maradtak. Továbbá — szélesebb körben gondolkodva — mi lehet az oka annak, hogy a magyar klérus hagyományos pápahűsége ellenére mintegy másfélszáz éve — de különösen Trianon után — a magyar katolicizmus nemzeti érdekei időről időre hátrányba kerültek és kerülnek Romániában mások nemzeti érdekeivel szemben?

Egy másik egyházpolitikai kérdésben helyenként élesebben fogalmaz a szerző: többször szóvá teszi összehasonlításképpen a magyarországi katolikus vezetők utóbbi negyedszázadban követett — általa megalkuvónak minősített — irányviteletét. Minthogy tárgya nem ez, bírálata sem átfogó, így is fölveti azonban, miért alakult ennyire eltérően az egygyökerű két egyház útja ugyanazon társadalmi rendszerben?

Ezen a ponton érdemes röviden arra is kitérni, hogy a romániai egyházak közül egyedül a római katolikus képviselt az ateista államhatalommal következetesen

szembenállást. Eltekintve most a román ortodoxia sajátos államegyháziságától, mely a kommunizmus alatt sem szűnt meg, csupán átalakult, az összes protestánsok az egyezkedést választották. Magyarozatként különösebb elemzés nélkül is a magyarországi és romániai viszonyok és hagyományok, nem kevéssé a szekularizáció fokának eltérése kínálkozik. Kitérve az erdélyi protestánsokra, legnyomatékosabban valószínűleg a védekező kisebbségi reflex tradíciója érvényesült. Mintegy kétszáz esztendeje mind a magyarok, mind a szászok jól érzékelhetően adtak és adnak jeleket etnikai veszélyeztetettségükről. 1945 után számukra már a világegyház esetleges védőernyőjének reménye sem maradt.

Bármily magyarozatok adódnak, ma már pontosan lemérhető, hogy az egyezkedések szinte jóvátehetetlen erkölcsi kárt okoztak, mert az egyházkormányzásba belenyúló állam egyre keményebben élt vissza hatalmával. Protestáns oldalon is voltak mártírok és ártatlan áldozatok, s hogy nem sikerült teljesen kitörölni az ellenállás szellemét, azt az egyház életműködésének szinte teljes benuultságában Tőkés László példája bizonyította. Emellett azonban a protestánsokra is érvényes Virt egy mondata: „Az erdélyi egyházat és az erdélyi társadalmat, az ottani családokat a hite tartotta meg” (111.).

Visszatérve az erdélyi római katolikusokra: az egyház hierarchiája kiegészült, paphiány alig van, a hívek vallásos buzgóságának foka magas, a föld alá kényszerült egyház fokozatosan törekszik följúítani korábbi funkcióit. A kép biztató. De mi történt tulajdonképpen?

Nincs igazán megfelelő szó erre, mert nehéz győzelemről beszélni. Hiszen nemcsak súlyos emberi áldozatok voltak. Óriási energiákat kötött le a titkos jogfolytonosság fenntartása, elvesztek az iskolák, a karitatív intézmények, az anyagi javak, kevés kivétellel szétestek a szerzetesrendek, négy évtizeden át nem élhettek semmiféle korszerű tömegkommunikációs lehetőséggel, az egyház nem teljesíthette missziós feladatát a nem hívők között, a világi vezető elem és a lelkesítő kisegítők szinte eltűntek életéből. Társadalmilag „süندisznoállás” alakult ki, és szükségszerűen fokozódott a klerikalizálódás. Virt László jól látja, hogy egyetlen hatalmas tőkéje van az egyháznak: híveinek fentebb idézett hite mellett erkölcsi tekintélye. Virt tudja: a kérdés ezek után elsősorban nem az, hogy beszélhetünk-e győzelemről, hanem: milyen ez a győzelem, hogyan kamatoztatható?

Az erdélyi katolicizmus általános jellemzésénél a könyv egyik fejezetében fölmerül a lengyel párhuzam. A szerző azonnal elhatárolja a kettőt egymástól, a hasonlóságot csupán abban látja, hogy csak ez a két kelet-európai katolikus egyház nem hódolt be a kommunizmusnak. A lelki rokonság azonban nyilvánvalóan szélesebb körű. Európai összehasonlításban gondolkodva mind a lengyel, mind az erdélyi katolicizmus archaikus. Történelmi tapasztalatok szerint ez vagy teljes elszigeteléssel fenyeget, vagy egy nagyobb hatósugarú megújulás bázisa lehet.

Virtet az első lehetőség gondolkodtatja meg. Pontosán érzékeli, hogy egy új szekularizációs hullám, mely az eddiginél nem biztosan erősebb, de föltétlenül más,

áthatóbb természetű, leleselkedik a hagyományos katolicizmusra. Külön fejezetcímmel hangsúlyozza, hogy az erdélyi katolikuság „útkeresztződésbe” ért, egy történelmi korszak lezárult, más következik, mint ami volt. „A romániai magyar társadalom belső átalakulása sokkal nehezebb feladat elé állítja a római katolikus egyházat, mint bizonyos politikai törekvések, amelyek eddig sem tudták leteperni a katolikus papságot” (124.).

Aki az utóbbi két évben többször megfordult Romániában, tapasztalhatta, amire Virt László nyomatékosan figyelmeztet, hogy az 1989 decembere után megnyíló határon át beáramló magyarországi hatások nagy hányadban fölületes életstílust, gyorsan múló divatokat, kevéssé értékes civilizációs javakat tartalmaznak, és amit még hozzá kell tennünk, magyarországi hatások ösztönzik a vállalkozói és fogyasztói beállítottságot is. Lehet az előzőt az utóbbitól elválasztva világjelenységnek, kivédhetetlennek mondani, lehet testi-lelki kiéhezetségről, tájékozatlanságról beszélni, de az aligha vitatható, hogy az egyházaknak — értékőrző lényegüknél fogva — a társadalomra káros következmények ellensúlyozói között a helyük. Amit bizonyosan tudni kell, hogy az egyház ezután sem támaszkodhat vallásvédő államra (az erdélyiek már jóideje nem is támaszkodtak 1945 előtt sem), és amit ki kell zárni: az egyházból induló adminisztratív szankciók nem vezethetnek célhoz. Szerzőnk nem is gondol ezekre, ő óvatosan reménykedik az erdélyi társadalom erkölcsi erejében, amely nem engedi magán elhatalmasodni a 20. század végének bővli-civilizációját. Aggodalmát azonban nem titkolja s itt, a vége felé a keservek történetéről írott, mégis derűlátó könyv hangja kissé megremeg. A vázolt tétel világos elemzésen alapul. Már az is siker lenne, ha az egyházi vezetők (tegyük hozzá, nem csak a katolikusok!) elfogadnák, egy új magatartás kidolgozása és megvalósítása ezután is roppant nehéz feladatot jelent. Épp a lengyel példa int arra, hogy az ellenállás sokszor „egyszerűbb” és eredményesebb létezési forma lehet, mint az idők változásával szükségszerűen járó átalakulás. Elnyomatás idején „könynyebb” azonosnak maradni a lényeggel, mint amikor már szabadon átalakulva kell azt őrizni. A tét az erdélyi magyar társadalomnak igen nagy, nemcsak vallási, hanem azzal erősebben vagy gyengébben, de mindenképpen összefonódva az etnikai és nemzeti megmaradás is.

Kósa László

Kisebbségi szimpózium Bécsben

Szinte egymást követik mostanában az etnikai kisebbségeknek szentelt nemzetközi szimpóziумok, konferenciák, szemináriumok. Az egykori Szovjetunió utódállamainak belső nyugtalanságai és egymás közti konfliktusai, valamint Jugoszlávia hirtelen összeomlása óta a Nyugat is rádöbrent, hogy a nem is olyan régen már megoldottnak vélt kisebbségi kérdés nem oldódott meg, s veszélybe sodorhatja az európai egyesülés nagy művét. A különféle tanácskozások a Helsinkit követő utókonferenciákon és az Európa Tanács műhelyeiben elfogadott kisebbségpolitikai határozatokat, javaslatokat szeretnék továbbfejleszteni, finomítani, konkretizálni. A téma bonyolultsága miatt azonban nehezen jutnak előre. Az együttlétek mégsem eredménytelenek: lehetőségét nyújtanak a gondolatcserére, az álláspontok tisztázására, vagy legalábbis sok új információval szolgálnak a résztvevőknek.

Mindez elmondható a Bécsben 1992. február 23–26. közt rendezett szimpóziумról is. Kissé nehézkes címe volt: „A közép- és délkelet-európai nemzetiségi kérdés fejlődése a katolikus szociális tanítás fényében”. A nehézkes cím azonban pontosan kifejezte a cél — végre egyházi oldalról is bekapcsolódni a nemzetközi vitába. A szimpóziум patrónusa a bécsi egyetem katolikus teológiai fakultásának Etikai és Társadalomtudományi Intézete volt; vezetője az Intézet igazgatója, dr. Rudolf Weiler teológiai tanár. Ez a keret még érdekesebbé és fontosabbá tette a tanácskozást. Weiler professzor és munkatársai nem szűkítették le az előadásokat a katolikus tanítás elemzésére. Nagy számban szerepeltettek olyan szakembereket, politikusokat, diplomátákat is, akik más összefüggésekben tárgyalták a kisebbségi kérdést. A szimpóziум rendezői is tanulni akartak.

A nyitó előadás az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó fél évszázadának történetére tekintett vissza. Wolfdieter Bihl professzor azokat az erőfeszítéseket foglalta össze, amelyekkel Bécs próbálta levezetni a nemzetiségi feszültségeket. Részletesen ismertetett két kísérletet: az 1905. évi morvaországi „Ausgleich”-ot és annak folytatását, az 1910. évi bukovinai ötnyelvű közigazgatási tervezetet. Az előadó úgy érezte, hogy — mutatis mutandi — mindkettőnek ma is modell-értéke lehetne. Szavaiból kihallatszott az osztrák értelmiségiek körében gyakori sajnálkozás, hogy a nemzetiségek ellenpropagandája szándékosan elhallgatta a történelmi múlt megoldási kísérleteit, az utókor pedig elfelejtette, ha egyáltalán értesült róluk. A vissza-visszanéző osztrákok nem is annyira a magyar különválást sajnálják, hanem azt, hogy a csehekkel nem sikerült megegyezni a békés együttélésben, pedig a megbékélési készség alapjában véve egyik oldalon sem hiányzott.

A mai Ausztria kisebbségpolitikáját az osztrák belügyminisztérium népcsoport-ügyosztályának vezetője mutatta be, tehát olyan ember, aki első kézből ismeri a „terept”. Feladatát megnehezíti — magyarázta —, hogy a nemzetközileg elfogadott irányelvek még mindig nem felelnek meg a gyakorlati kívánalmaknak. Még mindig nem született meg a nemzeti kisebbségek fogalmának érvényes definíciója. Európa a kisebbségi jogokat — a sokféle sürgetés ellenére — még mindig csak

mint egyéni, s nem csoportjogokat ismeri el. További nehézség, hogy egyes államok a kisebbségi jogokat azonosítják a többségek diszkriminációjával, holott ma már nem kétséges, hogy „kisebbségi többletjogok” nélkül a kisebbségeknek a többségekhez viszonyított gyengébb helyzete nem korrigálható.

A minisztériumi osztályvezető beszámolóját jól kiegészítette dr. Sigrid Pöllinger asszony, tudományos kutató előadása az európai szintű intézményeknek a kisebbségek érdekében kifejtett munkájáról. A vitathatatlan eredmények közé sorolta, hogy 1/ a kisebbségek védelme az általános emberi jogok védelmének szerves része lett; 2/ a kisebbségi kérdés nem tekinthető többé az egyes államok belügyének; és 3/ a nemzeti, regionális, kontinentális stabilitás tartósan nem biztosítható a kisebbségi kérdés megoldása nélkül. Másrészt még mindig jelentős ellenállásba ütközik a kisebbségeknek mint kollektív csoportoknak az elismerése, valamint a kisebbségek fogalmának szabatos meghatározása. Dr. Pöllinger konklúziója: a kisebbségek hatásos jogi és politikai védelmének biztosítása még mindig nem sikerült.

A szimpóziум egyik legérdekesebb s egyben legvitatottabb előadását a müncheni Jürgen Schwarz, egyetemi tanár tartotta. Abból indult ki, hogy általános felfogás szerint a nemzetiségi, kisebbségi ellentétek kiújulásáért a nemzetállam kultuszának kiújulása felelős. De nem veszik észre — állapította meg —, hogy egyelőre nem lehet lemondani a nemzetállamról, mivel sikeres szervezési formának bizonyult, és eddig semmi más nem tudta pótolni. Számolni kell tehát, legalább is egyelőre, a nemzetállam továbbélésével. Ugyanakkor vonzó, eredményeket felmutató nemzetközi szervezetekre is szükség van, hogy ezek keretében a nemzetállamok saját formájukat megőrizve, érdekeiket optimálisan érvényesíteni tudják. Emellett a nemzetközi szervezeteknek biztosítaniuk kell a nemzetállamokban élő kisebbségek jogainak tiszteletét. Biztató — fejezte be az előadó —, hogy a korszellem nemcsak nacionalizmust termel, hanem — kissé paradox módon — megteremti annak ellenszerét, a nemzetközi Szolidaritást is, amely egyre növekvő mértékben védelmébe fogadja a kisebbségeket. Minden jel arra vall, hogy nemzetközi szankciók alkalmazásával előbb-utóbb át fogja törni a nemzetállamok szuverenitásának hosszú évtizedekig tabuként kezelt elvét.

A katolikus egyháznak a kisebbségeket érintő megnyilatkozásait a szlovén születésű (és mellel, szlovéniségére rendkívül büszke) dr. Franc Rodé, a „nemhívők” vatikáni titkárságának vezetője foglalta össze. Véleménye szerint XII. Pius volt az első pápa, aki 1941-ben, karácsonyi szózatában, világosan megfogalmazta az Egyház álláspontját a kisebbségi kérdésben. Annak idején általános feltűnést keltett, hogy milyen határozottan elítélte a kisebbségek kulturális identitásának nyílt vagy álcázott elnyomását. XXIII. János pápa ugyanilyen szellemben, de nagyobb részletességgel nyilatkozott a kisebbségek elidegeníthetetlen jogairól; a jelenlegi lengyel pápa pedig már figyelmének jelentős részét ennek a kérdésnek szenteli. A kérdés súlyát személyes tapasztalatokból is ismerve II. János Pál odáig ment, hogy 1989 januárjában, a Béke Világnap alkalmából külön körlevelet bocsátott ki a kisebbségek jogairól és kötelességeiről. A kisebbségi kérdést nyug-

talán évszázadunk „egyik legkényesebb problémájá”-nak nevezte, s megoldásának kötelességét „az emberi személy elvitathatatlan méltóságának tiszteletéből, valamint az emberi társadalom egységé”-ből vezette le.

Sajnálatos, hogy a szimpózium vitaindító előadói közt nem szerepeltek kisebbségpolitikai szakértők az egykori szovjet tábor országaiból, többségek és kisebbségek egyaránt, akik részletesebb képet rajzolhattak volna az utóbbi esztendőik változásairól. A moszkvai előadó, dr. V. Senajev, az Akadémia új Európa Intézetének helyettes igazgatója, (szakmáját tekintve közgazdász) kezelésében inkább elhomályosult, mint megvilágosodott az oroszországi nemzetiségek, kisebbségek helyzete. A két szlovák előadó elkerülte a kérdést. Az egyik a szlovákokat mint a közép-európai federalizmus úttörőit mutatta be; a másik mint Ciril és Metod hagyományainak őrzőit, s hídépítőket Kelet és Nyugat közt. A bolgár előadók prioritásának listáján is meglehetősen háttérbe szorult a korábbi töröküldözések miatt elmérgesedett belső légkör. Végül hiányzott egy mélyebb analízis a régi Jugoszlávia utódállamaiban előállott új kisebbségpolitikai gondokról és feladatokról. (Lengyelek és románok még mint megfigyelők se vettek részt a szimpóziumon. Erdély problémája nem merült fel.)

A rendezők, dicséretes elhatározással, bőven hagytak időt a vitákra. A legtöbb kérdés, hozzászólás Schwarz tételeivel kapcsolatban hangzott el. Sokan, vele ellentétben, úgy látták, hogy a nemzetállamok előretörése átmeneti jelenség, a totális elnyomás alóli váratlan felszabadulás élménye váltotta ki, s a fejlődés fő vonala a szélesebb nemzetközi összefonódások, az állami szuverenitás korlátozása felé halad. Ezt éppen a kisebbségi kérdés rendezése terén eddig elért eredmények igazolják. Ha az állam marad győztes a versenyben, semmiféle biztosíték sincs arra, hogy nem tér vissza kompromittált kisebbségpolitikai eszközeinek felújításához. A nemzetállam természeténél fogva hajlik a kisebbségek elnyomására. A megnyugtató megoldást csak további nemzetközi együttműködéstől, s valamilyen külső ellenőrzési mechanizmus kialakulásától lehet remélni.

Az előadó kitartott tézise mellett, annál is inkább, mert szerinte nem volt lényegbevágó ellentmondás az ő véleménye és a hozzászólások, kritikák közt. Megismételte, hogy a nemzetállam egyelőre nem vonul le a történelem színpadáról. Hiszen jelenleg még a nemzetközi szervezeteknek is csak államok és nem nemzetek, nem nemzeti csoportok a tagjai. A kisebbségi kérdésekben is még mindig az állami törvényhozás a döntő. Teljes kikapcsolását nem is lehet elképzelni, mert mindegyik kérdésnek el nem hanyagolható helyi aspektusai is vannak, s ezeket csak az illetékes állam tudja megoldani. De emlékeztetett, hogy ő maga is hangsúlyozta: a dilemmából nincs más kivezető út, mint az államot mind szorosabban bekötni a nemzetközi szervezetekbe, amivel automatikusan vállalnia kell bizonyos kötelezettségeket is. Egyidejűleg a nemzetközi jogrendnek biztosítania kell, nemcsak konvenciókkal, hanem hatásos kontrollapparátus kialakításával is, a vállalt kötelezettségek betartását. A modern állam nem térhet ki a nemzetközi

szervezetekkel való együttműködés elől, mert különben végzetesen elszigetelődik, s elesik az együttműködés létfontosságú gazdasági és egyéb előnyeitől.

A viták katolikus ihletésű résztvevői — jórészt teológusok a környező országokból — általában a kisebbségi kérdéssel összefüggő etikai kötelességeket vázolták. Az emberi méltóság tiszteletéből következik — hangoztatták —, hogy az emberi csoportok, az etnikai, vallási, és más kisebbségek jogait is tisztelni kell. Felhívták a figyelmet az ember különböző helyi kötődéseinek fontosságára: egy bizonyos államhoz, nemzethez tartozás ilyen kötődések sokaságából bontakozik ki. Egy cseh teológiai tanár, P. Albert J. Beneš azt fejtegette, hogy társadalmi béke csak addig tartható fenn, amíg egy többnemzetiségű államban nem bomlik meg az egyensúly az államhatalom és a különböző népcsoportok szűkebb szellemi, kulturális és földrajzi otthonai, a pátriák között. Ez történt — állapította meg — saját hazájában, Csehszlovákiában. A két háború közti Csehszlovákia nem nemzetállam, hanem több nemzetiség közös állama volt. De mihelyt az egyik népcsoport megpróbálta kisajátítani az államot a maga számára, s ezzel megzavarta a többiek viszonyát ehhez az államhoz, elindult egy folyamat, amely a szudétanémetek úgynevezett „transfer”-jében érte el csúcspontját: „Tragikus csúcspont volt, amely a népcsoport sok áldozattal járó kiűzéséhez vezetett, hárommillió ember gyökeretelenné tételéhez, és egy évszázadok folyamán felhalmozódott kulturális hagyománykincs elpusztításához.” Ilyen tragédiák csak akkor előzhetők meg — fűzte hozzá P. Beneš, ha a nacionalizmus nem kerül összeütközésbe a patriotizmussal, s ha az egyik nép nem akarja elnyomni a többi nép jogát a közös hazához.

A viták során néhány praktikus figyelmeztetés, jótanács is elhangzott. A nemzetközi szervezetek, intézmények, a kulcspozícióban ülő politikusok, diplomaták nem eléggé ismerik a kisebbségek életkörülményeit. A gyorsabb, jobb döntések érdekében a hiányt pótolni kell megbízható, objektív információkkal. A „Schutz-mach”-szerepek vállalásával vigyázni kell. A fogalmat a múlt erősen kompromittálta. Az érdekelt államoknak a közvetlen védelem helyett inkább a nemzetközi intézményeken keresztül kellene befolyásukat érvényesíteni a kisebbségek érdekében. A „kisebbség” megjelölés félrevezető lehet: valamilyen értelemben mindenki kisebbség, de többség is egyszerre. Egyesek inkább a „népcsoport”, mások a „nyelvcsoport” elnevezést ajánlják.

A szimpózium legnagyobb tanulságát Weiler professzor foglalta össze néhány frappáns mondatban. A katolikus szociális tanításból — mondotta — a kisebbségi kérdés megoldásához vezető utat megtalálni nem lehet. Ennek érdekében a katolikus társadalomtudomány művelőinek szorosabb együttműködést kell teremteniük más szociológiai irányok képviselőivel, politológusokkal, filozófusokkal, alkotmányjogászokkal. S mindezen túl az állam képviselőivel, akik gazdag gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeznek. A feladat elől kitérni nem lehet.

Konferencia a migrációról

Az 1978-ban létrehozott *Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung* (továbbiakban BIVS) társadalomtudósok, történészek és regionális tanulmányokkal foglalkozó kutatók tudományos műhelye. Az intézet tevékenységének középpontjában kezdettől fogva a migráció és az interetnikus kapcsolatok kérdésköre állt, az utóbbi időben azonban a téma globális elméleti megközelítése és a harmadik világ problémáinak vizsgálata mellett egyre nagyobb teret kap a kelet-nyugati migrációs folyamatok elemzése is.

A BIVS a migráció témakörében — néhány más intézmény bevonásával — 1992. március 26–29. között nemzetközi tudományos konferenciát rendezett *Zwei Welten: Migraten — Entwicklungen — Metropolen* címmel. A konferencia célja az volt, hogy a migrációs folyamatoknak a társadalmi fejlődés különböző formáira gyakorolt hatását vizsgálja. Az előadások elsősorban a változó világgazdasági rendszerben elemezték a migráció kérdését, de kitértek az emberi jogok és a migráció, illetve az etnicitás és a migráció összefüggéseire is. Ahogy a konferencia szervezői meghívójukban hangsúlyozták — csak az inter/multidiszciplináris megközelítés teszi lehetővé, hogy a migrációval kapcsolatos eddigi fejlődéselméleti vitákat gyakorlatiasabb megközelítés váltsa fel". A konferenciára kétségkívül rányomta bélyegét az a tény, hogy a migráció problematikája a német politika egyik legégetőbb kérdése, ezért kutatása is a tudomány és a politika határán álló területté vált. A konferenciára minden földrésről hívtak kutatókat és migrációval foglalkozó gyakorlati szakembereket. A plenáris ülések napirendjén elsősorban a migráció elméleti kérdései szerepeltek. Teodor Shanin, a Manchesteri Egyetem professzora a gazdaság informális szektorának és a migrációnak az összefüggéseit vizsgálta, és részletesen kifejtette az ún. lépcsős migráció teóriáját, vagyis azt, hogy két-három generáción belül végbemegy a faluból a városba, majd a városból külföldre irányuló vándorlás, a kostancai egyetem tanára Hartmut Elsenhals a migrációt politikai gazdaságtani megközelítésben elemezte. Matematikai modellek segítségével arra a kérdésre kereste a választ, hogy a munkaerő miért viselkedik a többi termelési tényezőtől eltérően, és milyen hatások befolyásolják a munkaerő nemzetközi kiegyenlítődsét.

Michael Banton a bristoli egyetemről és John Rex, a Warwick Egyetem tanára az etnicitás szempontjai alapján elemezte a migrációs folyamatokat. Az előbbi elsősorban a bevándorlók önszerveződésének, kulturális intézményrendszere kiépítésének fontosságára hívta fel a figyelmet, míg az utóbbi az etnicitás kérdését a stigma (mint etnikai diszkriminációt kiváltó 'bélyeg'), illetve az erőforrás (mint a közös cselekvés lehetősége) anatómiájában vizsgálta. Howard Adelman a torontói York Egyetem professzora a migráció és az emberi jogok összefüggéseit vizsgálta. Rámutatott arra az ellentmondásra, hogy míg az emigráció mindenkinek alapvető emberi joga, addig az immigrációhoz fűződő jog biztosítása a befogadó állam döntésének függvénye. Úgy vélte, hogy az emberi jogok védelme napjainkban

válságba került. Véleménye szerint egy olyan világban, ahol a 'nemzetállam', a 'nemzetgazdaság' fogalmak elveszítették hagyományos értelmüket, a menekülés, ill. migráció fogalmainak újraértelmezésére is szükség van. Elengedhetetlen tehát egy olyan 'új világrend' kialakítása, amely a nemzetállami szuverenitás hagyományos elvét legalább részben megkérdőjelezi.

A migrációval és menekültüggyel foglalkozó nemzetközi kormányzati és nem-kormányzati szervezetek képviselői, valamint a kérdés elméletével foglalkozó kutatók kerekasztal-beszélgetésen tekintették át az államokon belüli és a nemzetközi méretű népességmozgások várható tendenciáit, illetve a migrációkutatás helyzetét és lehetőségeit. Nagy figyelmet szenteltek annak a kérdésnek, hogy az egyes államok mind inkább új szempontokat érvényesítenek bevándorlási és menedéjogi politikájukban és hogy a menekültsegélyek nemzetközi rendszere egyre több válságjelenséget mutat. A világméretű menekült- és migrációs mozgalmakkal kapcsolatos, ENSZ-en belüli korábbi munkamegosztást a szakértők egy része alkalmatlannak ítélte, különösen azért, mivel az ENSZ Menekültügyi Szervezetének mandátuma csak a határokat átvelő migrációra korlátozódik. A migrációkutatás helyzetével kapcsolatban arra hívták fel a figyelmet, hogy míg Nyugat-Európában, de még inkább az észak-amerikai kontinensen nagy hagyományokra tekint vissza ez a tudományterület, addig a világ más részein még csak most ismerkednek alapfogalmaival. A migrációval foglalkozó kutatók fontos feladata, hogy a bevándorlással kapcsolatos politikai döntésekhez objektív, tudományos megalapozottságú municiót szolgáltassanak a politikusok számára. Mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek fontosnak tartották, hogy a migrációs folyamatokat leíró nemzeti adatbázisokat azonos alapelvek alapján állítsák össze.

Az egyes munkacsoportok a különböző régiókban, (az amerikai, az afrikai kontinensen, a Földközi-tenger térségében, illetve a Közép- és Közél-Keleten, valamint Dél- és Kelet-Ázsiában) vizsgálták a migráció kérdését. Külön szekció foglalkozott a migráció következtében létrejött multikulturális kapcsolatokkal, a fejlesztéspolitikák és a migráció, illetve a migráció és a társadalmi differenciálódás összefüggéseivel. Önálló munkacsoport tárgyalta a nők részvételét a vándorlási mozgalmakban. Amerikai és német példákön (elsősorban Berlin és New York esetében) bemutatták azt is, hogy milyen sajátosságai vannak a bevándorló etnikai csoportok által a nagyvárosokban űzött ipari tevékenységnek.

A konferencia legnépesebb és talán a legnagyobb érdeklődéssel várt szekciója — a politikai aktualitások következtében — Kelet-Európával foglalkozott. Ennek ellenére a munkacsoport munkája részben érdektelenségbe fulladt. Ehhez a nyelvi nehézségen és a kétségtelenül létező terminológiai különbségeken túl nyilvánvalóan a kérdés politikai vetületei is hozzájárultak.

A kelet-európai szekcióban három témakörben hangzottak el előadások. Az előadások egy része a migrációkutatás kelet-európai előzményeit és jelenlegi helyzetét, lehetőségeit vizsgálta. A referátumok másik része a Kelet-Európán belüli népességmozgásokkal foglalkozott, míg a legnagyobb érdeklődésre számot-

tartó előadások a Kelet-Európából Nyugat-Európába irányuló migrációt vették górcső alá. Az előadások nagyobb része a korábbi Szovjetunió utódállamainak külső és belső népessémozgásait vizsgálta. Victor M. Voronkov a pétervári Szociológiai Intézet munkatársa az utódállamokban folyó migrációkutatás történelmi előzményeiről és jelenlegi lehetőségeiről tartott előadást, külön kiemelve a nyugati pénzügyi támogatás fontosságát, amely nélkül lehetetlenné válik még a tudományos prognózisok elkészítése is. A jelenlevőket azonban elsősorban konkrét szám adatok érdekelték, vagyis hogy az elkövetkező években hányan fognak kivándorolni a Független Államok Közössége területéről. A szociológus professzor — a külföldi sajtóban gyakorta szereplő több tízmilliósi adattal szemben — az elkövetkező években évente 500 ezerre prognosztizálja a korábbi Szovjetunióból kivándorlók számát. A Torontóból érkezett Alexander Benifand professzor referátumában azt vizsgálta, hogy a Szovjetunióban, ill. az utódállamokban növekvő antiszemitizmus milyen hatást gyakorol a zsidó népesség migrációjára. Rámutatott arra, hogy 1971-1990 között 448 ezren vándoroltak a Szovjetunióból Izraelbe, a dinamikus növekedés azonban 1991-ben és 1992 eddig eltelt időszakában csökkenéssé változott. A további tendenciák prognosztizálását jelentősen megnehezíti az a tény, hogy még csak megközelítő pontosságú adatok sincsenek a Független Államok Közösségében élő zsidók, ill. zsidó származású személyek számáról. (A szakértők 2,5-20 millió adattal számolnak.) A felmérések azt mutatják, hogy a kivándorolni szándékozó zsidók mindössze 12%-a tekinti úticéljának Izraelt, a többiek inkább Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban akarnak letelepedni. A berlini intézet több kutatója az egyes utódköztársaságok migrációs folyamatait vizsgálta. Rámutattak, hogy az újonnan létrejött államok mindegyikében több milliós etnikai kisebbségek élnek, akiknek egy része minden bizonnyal az egykori Szovjetunió belüli vándormozgalmak részesévé válik, míg más részüik Nyugat-Európát, esetleg a tengerentúltra való áttelepülést választja. A kivándorlást ösztönző motívumok között az utódállamokat jellemző gazdasági krízishez, az egyre erősödő és gyakran polgárháborúban felszínre törő nacionalizmushoz, illetve a déli köztársaságban terjedő iszlám fundamentalizmushoz új jelenségként társul az ún. ökológiai migráció, vagyis a környezetet veszélyeztető technológiák elől és a már szennyezett területekről való elvándorlás (lásd Kazahsztán példáját).

Aszekció másik nagyobb témaköre Magyarország és a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek szerepét vizsgálta az európai migrációs folyamatban. Bernd-Rainer Barth a BNS munkatársa a menekültek befogadásának magyarországi elveit és gyakorlatát vizsgálta. Nagy vitát váltott ki az Earl Noelte, a genfi Webster Egyetem menekültügyi programjának igazgatója által bevezetett *transnational identity* fogalma, amellyel lényegében a magyarországi és a szomszédos országokban élő magyarok identitásának közös vonásait igyekezett kifejezni. Judász Judit, a Központi Statisztikai Intézet munkatársa a magyarországi migráció történetét és várható tendenciáit tekintette át. Csató Zsuzsa a Nemzeti Egységvédelmi Intézetből a Magyarországon élő külföldiek, illetve menekültek ön-

szerveződéseinek formáit mutatta be. Süle Andrea azt vizsgálta, hogy a romániai magyarság története során hányszor szembesült a „menni vagy maradni” megoldhatatlan dilemmájával, és melyek azok az okok, amelyek a nyolcvanas évek második felétől napjainkig romániai magyarok tízezreit kényszerítették elvándorlásra. A magyar panelt követő vitában jól tetten érhető volt az a lassan megszokottá váló gyakorlat, hogy a Magyarországról érkező társadalomtudósok — függetlenül a konferencia témájától — szinte kizárólag a magyar kisebbségi politikával, illetve a jelenlegi magyar kormány állítólagos revizionizmusával kapcsolatos kérdéseket kapnak, elsősorban a szomszédos országok kutatóitól.

A kelet-nyugati migrációs folyamatot a legnagyobb európai befogadó ország, Németország szempontjából vizsgálta Andrea Fischer, aki referátumában a Közép- és Kelet-Európából Németországban munkát vállalni szándékozók legális és illegális lehetőségeit tekintette át. Előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy bizonyos foglalkozási ágakban az olesó külföldi munkaerő csaknem teljesen kiszorította a németet, olyannyira, hogy például az ápolónői pályán a kommunikációs nehézségek lassan már a gyógyításban is nehézséget okoznak.

A konferencia előadásaiból közölt válogatást a BIVS valószínűleg még ez év folyamán megjelenteti.

R. Süle Andrea

Esszék a győzelem csapdájáról

Toman Brod: Československo a Sovětský svaz v letech 1939 az 1945. *Střední Evropa* 1991. 18, 19, 20, 21.

A szerző roppant ködöket oszlat, mikor mindezidáig hozzáférhetetlen források, a résztvevők visszaemlékezései, a kérdésekkel kapcsolatos egyéb dokumentumok alapján elsőként próbálkozik az 1939-től 1945-ig terjedő időszak csehszlovák-szovjet kapcsolatainak kibogozásával. Noha a *Střední Evropa* című folyóiratban közölt anyag csupán töredéke az eredeti kéziratnak, Brod történelmi oknyomozásából félreérthetetlenül kirajzolódik a londoni emigráns csehszlovák kormány zezguzos, ám összességében töretlen íví útja a szabad világból Moszkva ölelő karjaiig. Pontosabban helyénvalóbb Eduard Beneš egyszemélyi politikájáról beszélünk, hiszen a szerző meggyőző bizonyítékokkal szolgál afelől: az elnök személyes ambícióinak döntő szerepe volt abban, hogy a győztes országnak számító Csehszlovákia a háború után szovjet alávetettségben találta magát.

A Brod által felvázolt ív egyik vége 1940 novemberére tehető („Beneš egyensúly-elmélete”, *Střední Evropa* 18. 1991., 23-24). A Beneš- és Sikorski-vezette emigráns kormányok által ekkor aláírt londoni közös nyilatkozat értelmében a háború után a felek létrehozzák a Csehszlovák-Lengyel Konföderációt. Beneš ekkor tehát még egy olyan *cordon sanitaire* kialakítását kezdeményezi, amely egyaránt szolgálná a német és a szovjet befolyás megakadályozását: „mind a

pángermaniizmusnak, mind a hódító világ-bolsevizmusnak gátja kívánunk lenni". Így foglalja össze a koncepció lényegét Hubert Ripka, Beneš kormányának egyik vezető diplomatája (25).

Az idézett veretes gondolat kétségkívül korrelált ugyan Beneš azon régi és soha nem titkolt vágyával, hogy Csehszlovákia vezető szerepet játszon a térség háború utáni újrendezésében (ill. hogy a kelet-nyugati kapcsolatok terén közvetítő funkciót töltsön be), de az ezekhez az illúziókhöz való feltétlen ragaszkodása jelentette egyben politikusi/államférfiúi meghasonlásának kezdetét is. Eltekintve Csehszlovákiának Lengyelországhoz fűződő konfliktusokkal terhes viszonyától (pl. a München után vitatottá vált tešini ipar- és bányavidék hovatartozása), továbbá a lengyelek Moszkvával szembeni kemény és kategórikus elutasító álláspontjától (ennek a hagyományos oroszellenességen kívüli főbb okai: lengyel hadifoglyok és elhurcolt civilek a GULAG-on 1939 óta, a Szovjetunió Lengyelország negyedik felosztásában játszott szerepe), a tervbe vett konföderáció ötlete már születése pillanatában zátonyra futott a Szovjetunió ellenállásán. A tervvel kapcsolatos szovjet idegenkedés legfőbb oka Brod szerint az volt, hogy Sztálin számára nyilvánvalóan semmilyen szövetség létrejötte nem volt kívánatos a Szovjetunió nyugati határára, hiszen ez akadályát jelentette volna Kelet-Közép-Európa háború után tervbe vett bolsevizációjának és bekebelezésének.

A beneši meghasonlás abban a kockázatos *salto mortaléban* öltött testet, hogy a konföderáció ötletének szovjet részről történt elutasítása után (1942. július) Csehszlovákia háború utáni függetlenségének garanciáit nem a nyugati hatalmaknál kereste (ami jóval Teherán és Jalta előtt még kézenfekvő ötletnek tűnhetett), hanem a Moszkva felé tett engedményektől (valamint személyes manőverező képességének Sztálinnal szembeni érvényre juttatásától) remélte országa semlegességének elnyerését... 1943-ra tehát Benes végzetes hibát vétett: azon meggyőződése alapján, hogy a kis nemzeteknek a nagyhatalmaknál kell biztosítékot keresniük (az egymással való összefogás helyett), Csehszlovákia háború utáni egyedüli szövetségeséül a Nagy Szláv Testvért választotta, amit csehszlovák-szovjet államközi szerződés megkötésével kívánt szentesíteni („Nehézségek a szerződés körül”, *Strední Evropa* 19. 1991, 19-37). Ezek után aligha volt váratlan, hogy míg ezt a váratlan fordulatot a brit kormány, valamint a nyugaton levő emigráns közép-európai politikuskok hevesen bírálták (Eden: „Kormányuk megbolondult és csak az Oroszországgal való szerződésre gondol.” — 34.), a Szovjetunió az addigi elszigeteltségéből való kitorési lehetőségként üdvözölte a beneši szándékot.

A szerződés megkötése előtt azonban csakugyan jelentős akadályok tornyosultak. Beneš ugyan a kormányán belüli ellenvéleményeket szokásos vehemenciájával gond nélkül elnémította, a Szovjetunió azonban a nyugati nagyhatalmakkal való megállapodása értelmében a háború végéig nem köthetett bilaterális szerződéseket. Az így előállt patthelyzetben Beneš váratlanul hiúságának és politikusi ambícióinak megfelelő — látszólagos — kulcspozícióba került. 1943 májusában — az

Egyesült Államokban tett látogatása idején — már a szovjetofil fáltörő kos szerepében látjuk viszont, amint a Szovjetunió várható felvirágzását bizonygatva próbálja meg elosztatni a nyugati nagyhatalmak Sztálinnal szembeni kétségeit.

Beneš a számára ekkorra már rögeszmévé és presztízskérdéssé vált szerződés ügyében Londonba való visszatérése után sem hajlott a kompromisszumra, így 1943 novemberében azzal az illúzióval utazott Moszkvába, hogy az aláírásra kerülő szerződéssel végérvényesen sikerül létrehoznia az új, önálló és szuverén Csehszlovákia garanciáit („Örök időkre”, *Středni Evropa* 20. 1991, 18-37). Brod szerint a Sztálin - Beneš - Molotov találkozót és a szerződés megkötését a Kreml urai „égből pottyant áldásként” kezelték. Aligha ítélték másként, hiszen a Benešnek tett ígéretek fejében: a/ meggyőngítették a nyugati hatalmak és Csehszlovákia közötti viszonyt; b/ előretolt hídfőt sikerült létrehozniuk Kelet-Közép-Európában; c/ érdekeik nyugati képviseletét egy olyan politikusra bízhatták, aki képesnek mutatkozott az emigráns politikai erők (például az erős hazai támogatással, illetve tekintélyes létszámú „honi” hadsereggel bíró lengyelek) „megdolgozására”, megosztására.

Sztálin és Molotov Benešsel szembeni elvárásaikban már a tárgyalások során sem csalatkoztak. A megbeszéléseken részt vevő E. Táborák és V. Mastný feljegyzéseinek alapján Brod nem hagy kétséget afelől, hogy Beneš hangzatos követelése (pl. a németek és magyarok megbüntetéséről — magyarul lásd: Gosztonyi Péter Magyarországon a második világháborúban I–II. München, 1984) csupán az ismert szovjet álláspont határáig terjedtek. Beneš szerepe minden egyéb kérdésben nem csupán a sztálini rendezési elvekkel való teljes azonosulásban nyilvánult meg (például a szovjet-lengyel határvonal kérdése), de számtalan fontos kérdésben több engedményt ajánlott a szovjeteknek annál, mint amire azok számítottak.

A Brod által kiemelt beneši „alálicitálások” közül a Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos alkudozások mindenképpen említést érdemelnek (amellett, hogy ez a kérdés Magyarországot közvetlenül is érintette, egy évvel később súlyos válsághoz vezetett a „felhőtlen” csehszlovák-szovjet viszonyban). A lengyel ügyek megtárgyalás után (melyekkel kapcsolatban Beneš számalmas, „bólintójánosi” szerepet játszott) került napirendre Kárpát-Ukrajna hovatartozásának kérdése. Noha a szerződés ezt a területet Csehszlovákiának ítéli, Brod szerint mindez inkább volt köszönhető Sztálin hátsó szándékok motiválta engedékenységének (valamint annak, hogy mint általában egyetlen szerződést, ezt sem állt szándékában betartani), semmint annak, hogy Beneš határozott területi követeléseket támasztott volna a Szovjetunióval szemben. Táborák feljegyzéseiből kitűnik, hogy Beneš álláspontja Kárpát-Ukrajnával kapcsolatban mindössze arra a követelésre szorítkozott, hogy a terület nem maradhat Magyarország része, amiből — Brod szerint — az oroszok arra következtethettek, hogy Beneš szükség esetén készségesen lemondana Kárpát-Ukrajnáról a Szovjetunió javára.

Brod szerint a csehszlovák-szovjet viszony háború alatti utolsó szakasza példázata a legszemléletesebben a beneši elképzelések köré fonódó sztálini csapda bezárulását („Memento Lublin”, *Středni Evropa* 21. 1991, 31-51). Benešnek ekkorra

már nem csupán annak az előző időszakot jellemző illúziójának köddé válásával kellett szembenéznie, mely szerint „győztes országnak nem lehetnek területi veszteségei és határrevízió is csak abban az esetben kerülhet szóba, ha az ország területe ezáltal gyarapodik” (31). A szovjet vezetés ekkor már elérkezettnek látta az időt arra, hogy Beneš kormányával szemben — éppen az 1943-as szerződésre hivatkozva — burkolt fenyegetéseket éljen, illetve nyílt követelésekkel álljon elő.

A szovjet bábkormányként létrehozott ún. Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság 1944. júliusi megalakulása jelentette Beneš számára az utolsó szovjet figyelmeztetést: maga is hasonló „felszabadítókkal” találhatja magát szemközt (Gottwald és társai), amennyiben nem hajtja végre maradéktalanul Moszkva utasításait. Az elvárások pedig korántsem voltak szűkreszabottak: a lublini kormány elismerése, az ENSZ San Franciscó-i alakuló ülésén a szovjet érdekek képviselője (Eden: „szerencsétlen Masaryk — Ján Masaryk, külügyminiszterről, az államalapító T. G. Masaryk fiáról van szó — az oroszok száználmas rabja csupán” — 38.), a Csehszlovákiával szomszédos államokkal való viszony alárendelése a szovjet külpolitika céljainak („szomszédainkkal való kapcsolatainkat a szovjetekkel megkötött szerződésünk szellemében fogjuk alakítani” — Ján Masaryk újrív beszéde a BBC-ben 1944. december 31-én (39), a kelet és nyugat közötti „híd-szerep” látványos elutasítása („A dicsőséges Szovjetunióknak és a nagy nyugati demokráciáknak nincs szükségük ránk, mint közvetítőkre” — uo.). Majd mindezek megkoronázásaképpen: a szovjet vezetés 1945 márciusában Beneš-t újra Moszkvába invitálta, hogy a háború utáni csehszlovák belpolitikai erőviszonyok végleges kialakítását célzó tárgyalásokon a gottwaldi vonal teljes győzelmet arathasson Beneš koncepciója fölött.

Vajon akadt-e még Beneš fegyvertárában használható eszköz autonóm politikája morzsáinak megőrzésére? Brod ezen a ponton foglalja össze az elnök politikájával kapcsolatos főbb konklúzióit. Eszerint, noha kétségtelen, hogy a nyugati hatalmak Beneš-t már Jalta előtt Sztálin karjaiba hajszolták (mondhatnánk, az elnök valóban nem volt irigylésre méltó helyzetben, mégha magát kulcsszereplőnek tekintette is a bonyolult játszmában), a kapituláció bekövetkeztéért Beneš-t terheli a fő felelősség. A háború befejeztével győzőként, hazafiként és a polgári rend védelmezőjeként hazatérni kívánó elnök két végzetes illúzió áldozatává vált: a/ alábecsülte a sztálini politika veszélyeit (azt tehát, hogy a szovjet politika csupán az ellenség-vazallus dichotómiát ismerte, illetve hogy amíg a sztálini rendszer demokratizálódásába vetett vakhit a nyugati nagyhatalmak számára csupán keserű tanulságot, Csehszlovákia számára súlyos tragédiát jelentett); b/ háború alatt folytatott politikájában mindvégig túlbecsülte saját személyes súlyát. Még második moszkvai útja során (amely igazi kanossa-járásnak bizonyult számára) sem ismerte fel illúziói veszélyeit, és pusztán személyiségének erejében bízva (amolyan mesebeli ravasz rókaként) folytatta tovább partizánharcát.

A harc azonban ekkorra már eldőlt. A Kreml áldásával rendelkező Fierlinger-kormány bevetésre készen állt, és néhány hét múltán a Kassai Kormányprogram-

mal borított halotti fátylat a beneši autonóm Csehszlovákia ábrándjára. Az emigráns államtanács egyik tagjának, V. Míseknek véleménye szerint: „Csehszlovákia náci protektorátusból kommunista protektorátussá válik” (48).

A szerző konklúzióit nem fölösleges talán megtoldanunk egy, a magyar olvasóban önkéntelenül is felvetődő kérdéssel: vajon Beneš tragikus kudarca nem vezethető-e vissza mindennek fölött álló nemzetállam-koncepciójára? Arra az illúzióra, amely minden bizonnyal nem csupán amiatt bizonyult anakronizmusnak régióink 20. századi történelmének sorsdöntő éveiben, mert legitimitását Beneš a sztálini diktatúra oltalma alatt vélte megtalálni.

1945 tavaszára a műtét, illetve az élveboncolás előkészületei végül is — a beteg aktív közreműködésével — megtörténtek. Lefolyását (1945-1948) a husáki „normalizáció” áldozatául esett, magát évtizedekig segéd munkásként fenntartó szerző két monográfiában foglalta össze („A Nagy Átverés Hadművelet”, „Győzelem és romlás”). Brod ezekben alighanem következetesen hű maradt a fentiekben tárgyalt elemzéseit jellemző revíziós alapállásához, más szóval a korszak, illetve annak meghatározó politikusi (főként Beneš elnök) eddigi megítélésének radikális újraértékeléséhez. Még valószínűbb, hogy álláspontja hamarosan kiváltja a polgári, baloldali, nemzeti, Beneš-párti és Beneš-ellenes stb. dogmatikus „pártkrónikások” elszánt kritikáját is.

Ha azonban elfogulatlan, semleges nézőpontból közelítünk a leírtakhoz, összefoglalásképpen elmondható, hogy Toman Brod élvezetes stílusban megírt, széles látókörű — hiteles dokumentumok aprólékos feldolgozásán alapuló — elemzései méltán számot tarthatnak a magyar olvasók érdeklődésére is. Komplex közép-európai szellemiségről tanúskodó szemléletmódja jelentős hozzájárulás térségünk sorskérdéseinek autentikus feltárásához.

Dobos Ferenc

Nyelvi kisebbségek — kisebbségi nyelvek

European Communities-Comission: Linguistic minorities in the European Community: Linguistic minorities in the European Economic Community: Spain, Portugal, Greece — Summary of the report. Document. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 1990. 68.

1990-ben hozta nyilvánosságra az Európai Közösségek Bizottsága három EK-tagállam: Spanyolország, Portugália, Görögország nyelvi kisebbségeiről szóló jelentésének összefoglalását.

Ez a publikáció az Európai Parlament 1980-tól megfigyelhető kisebbségi nyelv-védelmi törekvéseire, valamint az egyes EK-országok kisebbségeinek helyzetéről 1983-ban elkészített jelentésre nyúlik vissza és bizottságon belüli használatra szánták. Spanyolország és Portugália 1986-ban csatlakoztak az EK-hoz. A görögországi

helyzetre vonatkozó, mindeddig szegényes forrásbázis pedig kibővült. Az Európai Közösségek Bizottsága tehát kidolgoztatott egy második kiegészítő jelentést a Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban lévő helyzetről. A munkálatok vezetésével Miquel Siguant, a barcelonai egyetem professzorát bízta meg. Az 1988-ban befejezett munka 344 szövegoldal és 200 dokumentumoldal terjedelmű. A kiadó intencióinak megfelelően már meglévő adatok alapján elkészített összeállítás és rendszerezés eredményéről van szó, nem pedig önálló kutatómunkáról. Az 1990-ben nyilvánosságra hozott összefoglalás Spanyolországra vonatkozóan bemutatja a kasztíliai többség mellett élő katalánokat, galíciaiakat és baszkokat. Röviden felvázolja az Ibériai-félsziget nyelvtörténeti fejlődését, továbbá a kasztíliai nyelv „spanyollá válását”.

Lényeges változásokat Spanyolországban az 1987-es új alkotmány eredményezett, amely akceptálja a spanyol államszövetség keretei között meglévő kulturális és nyelvi sokféleséget és az országot 17 autonóm szövetségre osztja, amelyekben a kisebbségeknek hivatalos státuszuk van. A kisebbségi nyelvek területén már létezik nyelvtörvény, amely rögzíti a nyelvpolitika alapvonalait. A nyilvánosság és a közélet kétnyelvű, így például Katalóniában a hivatalos nyelv a kasztíliai és a katalán.

A publikáció négyötöd részét a spanyolországi soknyelvűségnek szentelik. Nevezett kisebbségek mellett utalnak az úgynevezett andalúziai és aragóniai problémára, amely tudományosan még nincs feldolgozva. Nem hagyják figyelmen kívül azon tényeket, hogy a mindenkori határterületeken portugálul és arabul (marokkói) is beszélnek.

A Spanyolországnak szentelt rész sikeres összefoglalás a régió soknyelvűségéről. Igen tömör formában bőséges információkat nyújt a kultúra, a politika, a művelődésügy, a tömegkommunikációs eszközök és a nyelvtörvény területéről. Az áttekintő szerkezet lehetővé teszi az érdeklődőknek a gyors tájékozódást.

Lényegesen soványabbra sikerült a portugáliai (másfél oldal) és a görögországi (kilenc oldal) kétnyelvűség ábrázolása. Portugália eleve kisebb érdeklődésre tarthat számot a kisebbségi kutatás szempontjából, hiszen az ország nyelvi szempontból egységesnek tekinthető.

A publikáció röviden bemutatja a nyelvi kisebbségeket Görögországban: a törökök és szlávul beszélőket, a valachokat, az arnautákat és a pomákokat. A népszámlálás kimutatta, hogy Görögországban ezen túl még 10 000 más nyelvű személy él, akiknek nyelvét nem tüntették fel külön-külön.

A Görögországra vonatkozó rész egyes esetekben olyan adatokra támaszkodik, amelyek több mint 40 évesek, ami a következtetések tudományos használhatóságát erősen csorbítja. Görögországban a mai nyelvpolitika legfontosabb alapelve, hogy kizárólag a görögöt ismeri el — az újjörög (dimotiki) formájában — hivatalos nyelvnek.

Marcus Galdina — Karin Höpp

VISSZHANG

A Regio 1. számát a Rátkai Klubban mutattuk be 1992. március 26-án. Az estről a *Határok nélkül* című rádióműsor részletes tudósításban számolt be.

Az ez évi 1. számban sajnálatos módon kimaradt *A kárpáti németek a mai Szlovákia területén* című írás magyar fordítójának, Czente Miklósnak a neve. Ez annál is súlyosabb mulasztás, mert Czenthe Miklós talált rá a dolgozatra, a fordítást több ízben is átdolgozta, majd pedig a tanulmány alapján közvetlen kapcsolatba lépett a kárpáti németekkel foglalkozó németországi és szlovákiai kutatókkal. A fordító szíves elnézését kérjük. Hasonlóképpen figyelmetlenségünk következménye volt, hogy a szerkesztőbizottság névsorából kimaradt a múlt számban Hódi Sándor és Karády Viktor neve. Tőlük időközben már személyesen is bocsánatot kértünk.

Az első szám további mulasztására maga a szerző, Dr. K Lengyel Zsolt hívta fel figyelmünket az alábbi levélben:

„Mély megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy *Keleti Svájc és Erdély 1918-1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez* című cikkem fordítása jóváhagyásom nélkül jelent meg a »Regio« 1992/1-es számában.

A felelős szerkesztővel kötött megállapodás értelmében eredeti német nyelvű gépiratomat a szerkesztőség megbízottja fordította magyarra. E munka eredményét kísérő levelében, amelyet 1992. február 13-án kaptam kézhez, a felelős szerkesztő imígyen bírálta el: »Sajnos javításra szoruló fordítás készült tanulmányodról, úgy gondoltam, én is ki tudom javítani. Az első nyolc oldal javítását nézd át, ha Neked így megfelel, akkor kérlek, azt hagyd jóvá, illetve piros (egyéb színű) kiegészítésekkel lásd el«.

Minthogy ettől a megoldástól már az első beleolvasás elriasztott, egész tanulmányomat megírtam magyarul, és új, nyomdakész gépiratomat március 5-én, tehát alig három héttel a felkérés után, visszaküldtem a felelős szerkesztőnek. Tudom, hogy küldeményemet megkapta, ezért nem értem, miért nem használta fel? Létezhet szempont, amely egy rossz fordítás leközlését igazolná?

A megjelent cikket az ösfoglalmazvánnyal egybevetve bárki meggyőződhet arról, hogy a fordító nem elég jártas a német tudományos nyelvben, és ráadásul magyarul is hanyagul fogalmaz. Értelmezési tévedéseivel és stílusos pongyolaságaival mondanivalómat több helyütt is eltorzította vagy megváltoztatta. A számos szedési hibáért természetesen nem ő a felelős, miként azért a különösen bosszantó filológiai mulasztásért sem, hogy az idézetek magyar forrásaimból most vissza-, tehát nyelvi jellegükből és értelmükből kifordítva láttak napvilágot, nem pedig eredeti formájukban, úgy ahogy újraírt, majd szélnek eresztett szövegemben olvashatók.

Mindezek miatt a közlést nem vállalom. Egyúttal arra kérem a »Regio-könyvek« sorozat szerkesztőjét, hogy a «Magyarok és németek Kelet-Közép-Európában» című készülő kötetbe, amely a tervek szerint az itt szóban forgó folyóiratszám megfelelő anyagait gyűjtené egybe, cikkem egyedül hiteles magyar változatát vegye fel.

München, 1992. március 25.

Dr. K Lengyel Zsolt

A szerző szíves elnézését kérjük. Mentségünkre szolgáljon, hogy a tanulmányt csak az 1. számban tudtuk elhelyezni. Mivel a szerző küldeménye a nyomdába adás után érkezett, már nem állt módunkban módosítani a leadott kéziratot. *(A szerk.)*

Az 1991. évi 3. számunkban megjelent kisebbségi egyházi összeállításunkkal kapcsolatosan a Szlovákiai Magyar Református Lelkészegyesülettől az alábbi levelet kaptuk:

Örömmel olvastuk a Regio számait. Nagy segítség lenne, ha a Regio kiadói Lelkészegyesületünk számára díjtalanul küldenének egy-egy kiadványt.

A Szlovákiai Református Egyház életéről írt tanulmányokhoz több kiegészítésünk is lenne.

Egy ténymegállapítás: A Református Egyházban — Szlovákia kivételével — általános tisztújítás volt. A Szlovákiai Református Egyházban megállt az idő. A zsinati tagok „testileg és szellemileg előregedtek” (idézet Dr. Mikó Jenő püspök szavaiból). Az ún. megújuló zsinat konzerválta a régit! Az 1991. nov. 20-21-én megtartott zsinaton történt: Az egyik szavazás utáni szünetben nagy a kiabálás. Valaki felvilágosította az „Atyákat”, hogy mire is adták le az IGEN szavazatukat. Szünet után az ügy újból le lett tárgyalva. (Téma 65 év legyen a szolgálati korhatár. Először elfogadva, felvilágosítás után elvetve).

II. A lelkészek 80%-a tisztújítást akar. A Zsinat egyáltalán nem reagált ezekre a beadványokra, amelyeket a lelkészegyesületek kérelmeikben tisztelettel kértek.

III. A Szlovákiai Ref. Egyház 1992 februári zsinatán a Zsinat elnöke Dr. Mikó Jenő zárszavában a következőket mondotta: „Egyházunkban 72 évig elnyomtuk a szlovák testvéreinket”. Ezt a kijelentését becsomagolva ugyan, de Nagy Lenke tollából is olvashatjuk a Reformátusok Lapjában: „Szeretnénk, ha ez a seb végre valóban behegedne”. A helyzet valósága: egyetlenegy szlovák gyülekezetet sem találunk, amelyik elmagyarosodott, de sajnos több olyan magyar gyülekezetet találunk, amelyekben már csak az öregek beszélnek magyarul: pl., Györke (Durkov) Magyarbőd (Bidovce), Garbócbogdány (Bohdanovce), Beszter (Bister), Felső és Alsó Csáj (Nizny a Visny Caj). Már csak alig beszélnek magyarul: Hernád-Csányban (Cana), Hernád-Zsányban (Zdana); Nádasra (Trstené pri Hornáde) még ma is a kassi ref. lelképásztort hívják temetni, hogy magyarul is hallhassák az Isten ígését. A felsorolt községek közül már szlovák lelkésze van:

Csánynak, Zsánynak, Szárosnak és Nádasnak. Akkor, amikor lelkészeinket a II. világháború után elűzték, kitelepítették, addig az Organizacny vibor (így hívták az akkori egyházi vezetést) gyorstalpalva érettségiztették a szlovák fiúkat (bocsánat volt köztük egy magyar is) és küldték Prágába a teológiai fakultásra. Ezek a fakultás elvégzése után minden szlovák és vegyes gyülekezetet elfoglaltak. Főtiszteletű Dr. Varga Imre halála után a szlovák püspökhelyettes Hromaník Michál mint a Szlov. Ref. Egyház Zsinatának elnöke állt az egyház élén. Tehát akkor a kisebb csoport képviselője vezette a Ref. Egyházat.

IV. Kassától 25 km-re található Szalánc (Slanec) község. Ott még magyar lelkész van, de már kétnyelven szolgál. Legyenek szívesek egy nyelvészre ide kiküldeni. Az öregek itt még a „megyök, veszök” kifejezéseket használják. Sőt az ottani emberekkel beszélgetve felfigyeltem egy kifejezésre, amelyiket még soha, sehol nem hallottam: falukaj. Ez a falusi tornácot jelenti. Ha valaki Szalánc község nyelvjárásával akar foglalkozni, akkor annak nagyon sietnie kell, mert már csak egy pár öreg beszélni ezt a szép tájszólást.

Isten áldása kísérje munkájukat!

Gós Lajos

A Szlovákiai Magyar Református
Lelkészegyesület elnöke

Regio-könyvek

- Ébert Tibor: Jób könyve. Pozsonyi naplóregény. Ára: 220 Ft (70 Kčs)
- Richard Prazák: Cseh-magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18-19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról. Ára: 300 Ft (60 Kčs)
- Ortvy Tivadar: Pozsony város utcái és terei. A város története utca és térnevekben. Pozsony 1905. (reprint) Ára: 480 Ft (200 Kčs)
- T. G. Masaryk: Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról. Ára: 160 Ft (59 Kčs)
- Fábry Zoltán: Üresjárat 1945-1948. Napló a jogfosztottság éveiből. Ára: 190 Ft (69 Kčs)

E számunk a Magyar Nemzeti Bank és a Párbeszéd Alapítvány támogatásával jelent meg.

Regio Review of Minority and Ethnic Studies (3) 2. 1992.

Contents

Csepeli, György	3	Stock of national knowledge
Knudsen, Anne	19	The Corsicans are different!
Faragó, Béla	36	Is there a Corsican nation?
Varga Kálmán	59	Settlements and colonies in Komárno and its surroundings
Lipcsey, Ildikó	76	CASBI: The function of the Treasury for the administration of hostile pro- perty in Romania 1945-1948
Šutaj, Štefan	91	The Southern-campaign: Relocation of Hungarians to Bohemia in 1949
Garami, Erika- Szántó, János	113	The identity of Slovaks in Hungary
Radó, Péter	135	The public use of minority Languages in Hungary
Fischer, Holger	147	Spatial aspects of the socio- economic transformation of German Hungarians in the 20th century
Shishelina, Ljuba	166	National politics of the Soviet Union and Hungarian minority of Sub- Carpathia
Alner, Juraj- Niederhauser, Emil	175	Dialogue on the common fate of Hungarians and Slovaks
	196	Review
	213	Response